

การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แห่งสยาม : พ.ศ. 2451-2478

โดย

นายพรศักดิ์ พกากรอง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2537

(วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย)

THE DRAFTING OF SIAMESE CIVIL AND COMMERCIAL CODE :

1908-1935 A.D.

By

PAKDI PHAGAGRONG

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment

of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of History

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

1994

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง

"การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แห่งสยาม : พ.ศ. 2451-2478"

เสนอโดย นายพรรคดี ผกากรอง เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชา
ประวัติศาสตร์

(ลงชื่อ).....

(อาจารย์ ดร. สมเจตน์ ไวยากรณ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่... ๑... เดือน... สิงหาคม... พ.ศ. ๒๕๓๔

ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

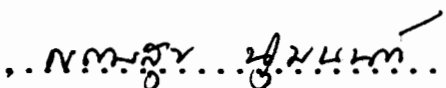
ศาสตราจารย์ ดร. แถมสุข นุ่มนนท์

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

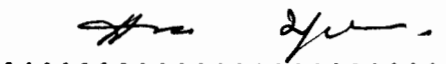
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุธรรณี กาญจนหิรัญ)

วันที่... ๖... เดือน... มีนาคม... พ.ศ. ๒๕๓๔

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร. แถมสุข นุ่มนนท์)

วันที่... ๖... เดือน... มีนาคม... พ.ศ. ๒๕๓๘

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ แสงวง บุญเฉลิมวิภาส)

วันที่... ๑... เดือน... ธันวาคม... พ.ศ. ๒๕๓๘

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แห่งสยาม พ.ศ. 2451-2478
ชื่อนักศึกษา	นายพรรคดี ผกากรอง
สาขาวิชา	ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ภาควิชา	ประวัติศาสตร์
ปีการศึกษา	2537

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง "การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แห่งสยาม ระหว่าง พ.ศ. 2451 - 2478" ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้แยกเนื้อหาการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไว้ 4 บท คือบทที่หนึ่ง มูลเหตุการจัดร่างบทที่สอง ผู้รับผิดชอบการจัดร่าง บทที่สาม การดำเนินการจัดร่าง และบทที่สี่ ผลกระทบที่มีต่อสังคมไทย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

บทที่หนึ่ง มูลเหตุการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เกิดจากพื้นฐานสำคัญ คือปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่ไทยให้แก่ประเทศต่าง ๆ รวม 14 ประเทศ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา และไทยต้องแก้ไขปัญหาดังกล่าวเพื่อพยายามรักษาความอยู่รอดของชาติ โดยการปรับเปลี่ยนระบบการปกครองใหม่ทั่วประเทศและการเปลี่ยนแปลงกระบวนการยุติธรรมในบ้านเมือง ให้สอดคล้องกับสภาวะทางเศรษฐกิจการปกครองและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งมีการจัดทำกฎหมายสำคัญทั้ง 5 ฉบับ ให้เสร็จสิ้น คือ ประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง และพระธรรมนูญศาลยุติธรรม

บทที่สอง กล่าวถึงผู้รับผิดชอบในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เริ่มจาก พ.ศ. 2451 รัฐบาลมอบหมายให้เป็นหน้าที่ของนักกฎหมายชาวฝรั่งเศส แล้วค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงมาเป็นกรรมการไทยร่วมกับชาวฝรั่งเศส

ใน พ.ศ. 2459 จนกระทั่งผู้รับผิดชอบส่วนใหญ่เป็นนักกฎหมายไทย ตั้งแต่ พ.ศ.
2466 เป็นต้นมา

บทที่สาม อธิบายการดำเนินการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและ
พาณิชย์ ซึ่งดำเนินการตามแนวทางของฝรั่งเศส ในช่วงแรกระหว่าง พ.ศ. 2451
ถึง 2466 แล้วจึงเปลี่ยนแปลงมาเป็นแนวทางแบบเยอรมันและญี่ปุ่น ใน พ.ศ.
2467-2478

บทที่สี่ เรื่องผลกระทบของการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและ
พาณิชย์ที่มีต่อสังคมไทย ปรากฏว่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงระเบียบทางสังคมแบบใหม่
ขึ้น สำหรับใช้บังคับพลเมือง คือ หลักความยุติธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิของ
บุคคล และการเกิดความรู้และสำนักทางกฎหมาย โดยผ่านกระบวนการทางสังคม
เช่น การศึกษา และสื่อสิ่งพิมพ์

Thesis Title The Drafting of Siamese Civil and
 Commercial Code : 1908-1935 A.D.

Name Pakdi Phagagrong

Concentration History of Southeast Asia.

Department History

Academic Year 1994

ABSTRACT

This thesis on a study of "The drafting of Siamese civil and commercial code between 1908 and 1935" divides the matters into 4 chapters namely : The reasons for drafting, The persons responsible for drafting, The drafting of civil and commercial, The effects upon Thai society.

Chapter one deals with reasons for initiating the drafting of civil and commercial code which was connected with a major problem on extraterritorial rights which Thailand had granted to 14 countries since 1855. As a result, Thailand had to solve the problems arising from the so - called extraterritoriality in order to save the country. In doing so, she had to re - engineer the government system throughout the country, to improve the legal system in an effort to cope with the changing economic, administrative and social conditions, and lastly, to enact the Penal code, the civil and commercial code, the code of

criminal procedure, the code of civil procedure and the law of organization of courts.

Chapter two explains the persons responsible for drawing up a civil and commercial code. The government first assigned French lawyers to assume this responsibility in 1908. Later in 1916 some Thai committee members joined the French in the drafting work. Since 1923 majority of the persons responsible for drafting were Thai lawyers.

Chapter three mentions the drafting of the civil and commercial code in the first phase from 1908 to 1923 which followed French guidelines. Later from 1924-1935 German and Japanese guidelines were the main themes.

The last chapter talks about repercussive effects on Thai society as a result of the drafting of the civil and commercial code. It appeared that new social rules were introduced for imposition on the people. They were principles of justice and relations of individual rights, and the emergence of knowledge and legal awareness which was promoted by social process namely, education and printed media.

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เริ่มมาตั้งแต่ปีการศึกษา 2533 รวมเวลา 5 ปีเต็ม แต่ถือว่าเป็นช่วงเวลาที่มีคุณค่ายิ่ง เพราะผลที่ได้รับระหว่างการศึกษาคือ การเข้าใจวิถีการทำงานที่มีระเบียบแบบแผน การตรงต่อเวลา ความอดทน ความละเอียดถี่ถ้วน ความพิถีพิถันในการใช้ข้อมูล ตลอดจนวิถีคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ สิ่งดังกล่าวมีความสำคัญมากต่อการใช้ชีวิตในสังคมด้วยความพอดี พอดี ต่อสถานภาพของตนเอง ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงสำหรับศาสตราจารย์ ดร.แกมสุข นุ่มนนท์ ผู้ทำหน้าที่เป็น "ครู" ในการฝึกฝนครั้งนี้

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ แสง บุญเฉลิมวิภาส คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งได้กรุณาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และให้ความรู้ ตลอดจนคำแนะนำที่เป็นประโยชน์

นอกจากนี้ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุพรรณิ กาญจนันษิทธิ และอาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ทุกท่านที่ให้คำแนะนำเป็นอย่างดี โรงเรียนพรหมคีรีพิทยาคม โรงเรียนสตรีวัดระฆัง ที่ได้ให้ความเกื้อหนุนแก่ผู้วิจัยมีเวลาในการทำวิทยานิพนธ์ และท้ายสุด คุณนงนุช วงษ์จรีต ที่มีน้ำใจกรุณาพิมพ์วิทยานิพนธ์นี้จนสำเร็จ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	๗
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ (Abstract).....	๘
กิตติกรรมประกาศ.....	๙
สารบัญ.....	๙
บทนำ.....	1
บทที่	
1 มูลเหตุการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์.....	5
ปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต.....	6
การขยายอำนาจศาลกงสุลของอังกฤษ (พ.ศ. 2417-2426).....	8
การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เพื่อความมั่งคั่งรุดของชาติ (พ.ศ. 2427-2440).....	9
การดำเนินการแก้ไขปัญหาลิทธิสภาพนอกอาณาเขต (พ.ศ. 2440-2451).....	14
การมีกฎหมายแบบใหม่ใช้บังคับสำหรับบ้านเมือง-ปัจเจกต่าง ๆ..	19
ระบบการค้า.....	20
กระบวนการผลิต.....	27
การบริหารราชการแผ่นดิน.....	31
ฐานะของพลเมือง.....	36
2 ผู้รับผิดชอบในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์.....	40
กรรมการชาวฝรั่งเศส.....	40
การแบ่งผู้รับผิดชอบเป็นกองกรรมการ.....	43
การปรับปรุงกรรมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์.....	51
การเปลี่ยนแปลงบทบาทเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม.....	54

บทที่	หน้า
การตั้งกรมร่างกฎหมาย.....	58
การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ผู้รับผิดชอบหลัง พ.ศ. 2475.....	61
3 การดำเนินการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์.....	66
โครงสร้างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์.....	66
โครงสร้างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เบื้องต้น.....	67
การรวบรวมกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไว้ในประมวลเดียวกัน..	69
การแบ่งบรรพ.....	70
การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ตามแนวฝรั่ง เศส (พ.ศ. 2451-2466).....	73
กระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการร่างกฎหมาย.....	74
กรรมกรผู้ร่าง.....	74
การขกร่างกฎหมายตามแนวฝรั่ง เศส.....	76
ความคิดเห็นของรัฐบาล.....	79
การตรวจร่างภาษาอังกฤษและการแปลเป็นภาษาไทย....	82
การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ตามแนวเยอรมันและญี่ปุ่น	84
สาเหตุการเลือกแนวทางแบบเยอรมันและญี่ปุ่น.....	88
กระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการร่างกฎหมาย.....	90
กรรมกรในการร่างกฎหมาย.....	91
การแก้ไขกฎหมายตามคำเสนอของทูตต่างประเทศ.....	92
คณะกรรมการองคมนตรีกับการพิจารณาบรรพ 4.....	95
ความคิดเห็นเรื่องกฎหมายครอบครัวไทย.....	98
การจัดทำกฎหมายหลัง พ.ศ. 2475.....	102
4 การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์: ผลกระทบต่อสังคมไทย	109
การเกิดระเบียบสังคมแบบใหม่ที่ใช้บังคับสำหรับพลเมือง.....	109
หลักความยุติธรรม.....	111
หลักการใช้กฎหมาย.....	115

บทที่	หน้า
หลักสัจจิต.....	116
อำนาจฟ้องร้อง.....	117
อายุความ.....	118
หลักประเพณี.....	121
ประเพณีการค้า.....	123
ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิของบุคคล.....	125
ความสัมพันธ์เรื่องสิทธิในครอบครัว.....	127
สิทธิเรื่องหนี้และละเมิด.....	129
นิติกรรมและสัญญา.....	131
การเกิดความรู้และสำนักทางกฎหมาย.....	137
การศึกษากฎหมาย : โรงเรียนกฎหมาย.....	138
การพัฒนาวิชาชีพของนักกฎหมาย.....	142
การแพร่กระจายสื่อสิ่งพิมพ์ทางกฎหมาย.....	146
บทสรุป.....	148
บรรณานุกรม.....	153
ประวัติการศึกษา.....	165

บทนำ

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นกฎหมายประเภทหนึ่งใน 5 ฉบับ คือ ประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและ พระธรรมนูญศาลยุติธรรม ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ไทยจะต้องจัดทำให้เสร็จสมบูรณ์ เพื่อให้หลุดพ้นจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่ไทยให้ไว้กับประเทศต่าง ๆ รวม 14 ประเทศ คือ อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส โปรตุเกส เยอรมัน เดนมาร์ก นอร์เว-สวีเดน เบลเยียม อิตาลี ออสเตรีย-ฮังการี เนเธอร์แลนด์ สเปน ญี่ปุ่น และรัสเซีย นับจาก พ.ศ. 2398 ถึง พ.ศ. 2442

เงื่อนไขเรื่องที่ไทยต้องมีกฎหมายทั้ง 5 ฉบับที่กล่าวมานี้ เริ่มขึ้นครั้งแรก ใน พ.ศ. 2440 โดยระบุไว้ในสนธิสัญญาทางไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ซึ่งไทยให้ ญี่ปุ่นได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไปจนกว่าจะประกาศกฎหมายทั้ง 5 ฉบับ และ ใน พ.ศ. 2449 และ พ.ศ. 2451 ในสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และสนธิสัญญาระหว่างไทยกับอังกฤษ ไทยต้องเสียดินแดนเพื่อแลกกับการผ่อนคลายเรื่อง สิทธิสภาพนอกอาณาเขต โดยได้รับสิทธิทางการศาลจำกัด กล่าวคือ ขอมให้กงสุล อังกฤษและฝรั่งเศส เข้ามาร่วมพิจารณาคดีที่คนในบังคับของฝรั่งเศสที่เป็นชนเอเชีย และคนในบังคับอังกฤษที่เป็นทั้งคนเอเชียและยุโรป และกงสุลฝรั่งเศสและอังกฤษ ยังมีสิทธิถอนคดีไปว่าความได้เอง อย่างไรก็ตาม สัญญาทั้ง 2 ฉบับได้ระบุไว้ว่า ไทยจะต้องทำกฎหมายสำคัญทั้ง 5 ฉบับให้เสร็จสิ้น จึงพิจารณาเรื่องการหลุดพ้น ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

ความสำคัญของกฎหมายทั้ง 5 ฉบับ ปรากฏจริงจึงขึ้นมาจากหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อไทยทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับสหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. 2463 โดยสหรัฐอเมริกาขอมให้คนในบังคับอเมริกันขึ้นศาลไทย แต่กงสุลอเมริกันยังมีสิทธิถอนคดีจนกว่าไทยจะประกาศใช้ประมวลกฎหมายสำคัญทั้ง 5 ฉบับ

แล้วเป็นเวลา 5 ปี สัญญาทำนองนี้ยังทำกับประเทศอื่น ๆ อีก 11 ประเทศ
ระหว่าง พ.ศ. 2464-2469

การศึกษาเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของกระบวนการยุติธรรมในสังคม
ไทยเท่าที่ผ่านมา มีงานเขียนทั้งประเภทวิทยานิพนธ์และหนังสือมากพอสมควรทั้ง
งานปฏิรูปกฎหมาย การศาล และการราชทัณฑ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

ทรงศรี อัจจอรุณ "การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขต
กับมหาอำนาจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยา-
นิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. 2502)

มนู อุดมเวช "การปฏิรูปการศาลส่วนกลาง และกระทรวงยุติธรรม
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ. 2516)

รัตนพร เศรษฐกุล "ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย
พ.ศ. 2416-2450" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. 2523)

นันทกา พลชัย "การทวาชฎีกา และการจัดระเบียบราชการศาลฎีกา
พ.ศ. 2417-2455" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.
2532)

เสาวลักษณ์ คุณประสูร "นโยบายของรัฐบาลต่อผู้กระทำผิดทางการศาล
และราชทัณฑ์ พ.ศ. 2432-2458" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
ศิลปากร พ.ศ. 2529)

ชานินทร์ กรัยวิเชียร การปฏิรูปกฎหมายและการศาล ในรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : สำนักนาศกรัชมณฑรี, พ.ศ. 2511)

พัชรินทร์ เปี่ยมสมบูรณ์ "การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ.
2411-2478" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2516)

กนิษฐา ชิตช่วง "มูลเหตุการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127 (พ.ศ. 2451)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2532)

เท่าที่กล่าวมาจะเห็นว่า การศึกษาส่วนใหญ่มุ่งเน้นศึกษาเรื่องการปรับปรุงกลไกของกระบวนการยุติธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่งในวงกว้าง และมักเน้นประเด็นรองที่ไม่ใช่เป็นเงื่อนไขโดยตรง ในการทำให้ไทยหลุดพ้นจากปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต แม้งานของ ฯพณฯ ชารินทร์ กรีชัยเชียร (พ.ศ. 2511) และงานของพัชรินทร์ เปี่ยมสมบูรณ์ (พ.ศ. 2516) จะได้ศึกษาเกี่ยวกับการปฏิรูปกฎหมายในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้บ้างแล้ว แต่ก็กล่าวถึงการปรับปรุงกฎหมายในภาพรวมมากกว่าจะเน้นรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดทำกฎหมายสำคัญทั้ง 5 ฉบับ

งานที่ศึกษาการจัดทำประมวลกฎหมายโดยตรงนั้น มีเพียงงานของกนิษฐา ชิตช่วง เรื่องมูลเหตุการร่างประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) ซึ่งกล่าวถึงปัจจัยต่าง ๆ อย่างหลากหลายที่นำไปสู่การร่างประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451)

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า การศึกษาการจัดทำประมวลกฎหมายใน 5 ฉบับ ควรจะได้ศึกษากันอย่างถี่ถ้วน จึงได้เลือกวิจัย "การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. 2451-2478" เนื่องจากมีประเด็นปัญหาที่สำคัญที่ควรสังเกต คือ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นกฎหมายที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างบุคคล จึงมีลักษณะซับซ้อนมาก และต้องใช้เวลาในการร่างยาวนานกว่าประมวลกฎหมายอื่น

วัตถุประสงค์ในการศึกษาครั้งนี้ จึงมุ่งประเด็นสำคัญ 2 ประการ คือ

1. ศึกษากระบวนการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แห่งสยาม พ.ศ. 2451-2478 และ
2. ศึกษาผลกระทบที่มีต่อสังคมไทยเนื่องจากการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

สำหรับแนวการศึกษา จะค้นคว้าจากเอกสารทั้งที่ตีพิมพ์แล้วและยังไม่ได้ตีพิมพ์ จากสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา สำนักนายกรัฐมนตรี กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา และห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หลังจากนั้นจึงนำเอาเอกสารมาคัดเลือก เพื่อวิเคราะห์ตีความตามระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ แล้วใช้วิธีอธิบายพรรณาความประกอบการศึกษาวิจัย

บทที่ 1

มูลเหตุการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

สังคมไทยเริ่มติดต่อสัมพันธ์ไมตรีกับชาติตะวันตกอีกครั้งหนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น หลังจากหยุดชงักไปตั้งแต่สิ้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รัฐบาลไทยได้ทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับอังกฤษ เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2369¹ หลังจากอังกฤษรบชนะพม่าครั้งที่ 1 เพียงปีเดียว โดยมี เฮนรี เบอร์นี่ (Henry Burney) ซึ่งอุปราชอังกฤษ เมืองเบงกอล ส่งมาเจรจา และอีก 6 ปีต่อมา ไทยก็ทำสัญญากับสหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. 2375² สัญญาทั้งสองฉบับนี้มีสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน คือ กล่าวถึงเรื่องการค้าเป็นส่วนใหญ่ ส่วนเรื่องกฎหมายและการศาล ประเทศคู่สัญญาจะต้องเคารพกฎหมายซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกดังกล่าว ทำให้สังคมไทยเปิดรับเอาวัฒนธรรมจากตะวันตกเข้ามาตามลำดับอย่างค่อยเป็นค่อยไปแทบทุก ๆ ด้าน ทั้งในเชิงความคิดและด้านวิทยาการแผนใหม่ เช่น การพิมพ์ การแพทย์ และการศึกษา

ในเรื่องเศรษฐกิจและการค้า แม้ว่าความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกในระยะแรกระหว่าง พ.ศ. 2369 ถึง พ.ศ. 2398 ยังไม่ขยายตัวเต็มที่ เพราะรัฐบาลไทยยังมีกฎหมายและข้อบังคับที่เป็นอุปสรรคในการติดต่อค้าขายกับต่างชาติอยู่ แต่เมื่อรัฐบาลอังกฤษส่ง เซอร์ จอห์น เบอริง (John Bowring)³ เป็นทูตเข้ามาทำ

¹ กระทรวงการต่างประเทศ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย, สัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 1 (2110-2412), (พระนคร : พระจันทร์การพิมพ์, 2511), หน้า 17-26.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 153-155.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27-32.

การเจรจาและทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับไทย ใน พ.ศ. 2398 หลังจากที่อังกฤษ
รบชนะพม่าครั้งที่ 2 แล้ว 3 ปี ทำให้เศรษฐกิจและการค้าค่อย ๆ ขยายตัวมากขึ้น
เพราะสัญญาดังกล่าวเปิดช่องทางให้ชาวต่างชาติคู่สัญญา เข้ามาทำการค้าได้อย่าง
เสรี พร้อมกับการได้รับเอกสิทธิ์ทางกฎหมายและการศาลด้วย

สภาพการณ์เปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทำให้ชนชั้นนำของไทยในสมัยนั้น
นำโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตระหนักเป็นอย่างดีทั้งในด้านการ
รักษาประเทศให้ปลอดภัยจากอิทธิพลของมหาประเทศ และการปรับตัวเองให้ทัน
สมัย พยายามเรียนรู้วิทยาการจากตะวันตกมากยิ่งขึ้น ความตระหนักดังกล่าวนี้
สืบทอดไปยังชนชั้นนำสมัยหลัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
เป็นผู้นำ จนแปรเปลี่ยนเป็นภารกิจในการปฏิรูปประเทศเป็นขบวนการขนานใหญ่
ในเวลาต่อมา ซึ่งการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ก็เป็นส่วนหนึ่งใน
ขบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วย

ปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

ใน พ.ศ. 2398 ไทยยอมให้เอกสิทธิ์ทางกฎหมายและการศาลแก่คนใน
บังคับอังกฤษ ตามสนธิสัญญาทางไมตรีซึ่งเรียกกันว่า "สนธิสัญญาเบาว์ริง"
มีข้อความว่า

"ถ้าคนในบังคับอังกฤษจะเกิดวิวาทขึ้นกับคนอยู่ในบังคับไทย
กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะปรึกษาชำระตัดสิน คนอยู่ใน
บังคับอังกฤษทำผิด กงสุลจะทำโทษตามกฎหมายอังกฤษ คน
อยู่ในบังคับไทยทำผิด ไทยจะทำโทษตามกฎหมายเมืองไทย
ถ้าคนอยู่ในบังคับไทยเป็นความกันเอง กงสุลไม่เอาเป็นธุระ
คนอยู่ใต้บังคับอังกฤษเป็นความกันเอง ไทยไม่เอาเป็นธุระ
(มาตรา 4)⁴"

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

เอกสารดังกล่าวเรียกว่า "สิทธิสภาพนอกอาณาเขต" นอกจากนี้สาระสำคัญอีกประการหนึ่งในสนธิสัญญาฉบับนี้ คือ เรื่องอัตราภาษีขาเข้า ซึ่งพ่อค้าอังกฤษมีสิทธิชำระภาษีขาเข้าจำกัดเพียงร้อยละ 3 เท่านั้น^๕

หลังจากการทำสนธิสัญญากับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 แล้ว ไทยก็ทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับประเทศอื่น ๆ อีก 13 ประเทศ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2399-2442 คือ

สหรัฐอเมริกา	เมื่อ พ.ศ. 2399
ฝรั่งเศส	เมื่อ พ.ศ. 2399
เดนมาร์ก	เมื่อ พ.ศ. 2401
โปรตุเกส	เมื่อ พ.ศ. 2401
เนเธอร์แลนด์	เมื่อ พ.ศ. 2403
ปรัสเซีย (เยอรมัน)	เมื่อ พ.ศ. 2404
สวีเดนและนอร์เวย์	เมื่อ พ.ศ. 2411
เบลเยียม	เมื่อ พ.ศ. 2411
อิตาลี	เมื่อ พ.ศ. 2411
ออสเตรีย-ฮังการี	เมื่อ พ.ศ. 2412 ^๖
สเปน	เมื่อ พ.ศ. 2412
ญี่ปุ่น	เมื่อ พ.ศ. 2440 ^๗
รัสเซีย	เมื่อ พ.ศ. 2442 ^๘

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30-31.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53-209.

^๗ สำหรับประเทศญี่ปุ่น ติดต่อสัมพันธ์กับไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2430 แล้ว โดยมิมีปัญหาความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทย-ญี่ปุ่น พ.ศ. 2430 ซึ่งเป็นเรื่องของการค้าขาย

^๘ กระทรวงการต่างประเทศ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย, สัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 2 (พ.ศ. 2413-2462), หน้า 15.

ประเทศคู่สัญญากับไทยดังกล่าว ต่างมีสถานกงสุลในกรุงเทพฯ ซึ่งนอกจากทำหน้าที่ติดต่อทางการค้าแล้ว ยังมีหน้าที่ตัดสินคดีคนในบังคับของตนที่กระทำความผิดกฎหมายอีกด้วย และได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเช่นเดียวกับอังกฤษ

การขยายอำนาจศาลกงสุลของอังกฤษ (พ.ศ. 2417-2426)

ในระยะเวลา 15 ปี (พ.ศ. 2398-2412) ที่ไทยทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับประเทศต่าง ๆ เสร็จ 12 ประเทศ โดยไม่นับประเทศญี่ปุ่นและรัสเซีย เพราะทำสัญญากับไทยหลัง พ.ศ. 2412 เกือบ 30 ปี รัฐบาลไทยยังคาดการณ์ไม่ถึงว่าปัญหาที่เกิดจากคนในบังคับต่างชาติจะส่งผลกระทบต่ออำนาจศาลไทยอย่างไร เพราะเวลานั้นคนในบังคับต่างชาติยังมีน้อย แต่หลังจากนั้นไม่นาน คนในบังคับอังกฤษในภาคเหนือของไทยก็เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ เนื่องจากมีกิจการค้าของอังกฤษเกี่ยวกับการทำป่าไม้สัก เช่น บริษัท บริติชบอร์เนียว และบริษัท บอมเบย์เบอร์ม่า จึงเกิดปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ขึ้นบ่อยครั้ง นอกจากนี้ยังมีข้อขัดแย้งกับเจ้าเมืองเชียงใหม่ด้วย ตัวแทนรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียจึงถือโอกาสเปิดการเจรจาเกี่ยวกับปัญหาดังกล่าว กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งเสด็จประพาสอินเดีย เมื่อ พ.ศ. 2414 การลงนามในสนธิสัญญาของรัฐบาลทั้งสองจึงได้เกิดขึ้นในอีก 3 ปี ต่อมา เมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2417^๑

สนธิสัญญานี้มีผลบังคับใช้เฉพาะในเขตพื้นที่ภาคเหนือของไทย คือ เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง เท่านั้น โดยมีข้อตกลงว่าให้ศาลไทยในภาคเหนือยังมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีคนในบังคับอังกฤษในคดีปล้น ไม่ว่าบุคคลเหล่านั้นมีหนังสือกำกับว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษหรือไม่ ส่วนความผิดฐานอื่น ๆ ทั้งทางแพ่งและอาญา ศาลไทยไม่มีอำนาจพิจารณาคดีคนในบังคับอังกฤษที่มีหนังสือกำกับสำหรับตัวว่าเป็นคนบังคับอังกฤษ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30-41.

สำหรับกรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับคนไทย ศาลไทยที่ เชียงใหม่มีอำนาจพิจารณาเฉพาะคดีแพ่งที่เกิดขึ้นระหว่างคนในบังคับอังกฤษที่ไม่มี หนังสือกำกับสำหรับตัว เว้นแต่บุคคลเหล่านั้นจะยินยอมให้ศาลไทยพิจารณา ส่วน กรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษด้วยกัน ศาลกงสุลในกรุงเทพฯ ของอังกฤษ เป็นผู้พิจารณา¹⁰

เพราะเหตุที่การพิจารณาคดีคนในบังคับอังกฤษที่อยู่นอกเหนืออำนาจศาล ไทย แม้เกิดขึ้นในเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน นั้น จะต้องส่งมาให้ศาลกงสุลที่ กรุงเทพฯ พิจารณา ทำให้ล่าช้าและล่าช้า ดังนั้นได้เกิดสนธิสัญญาระหว่างไทย กับอังกฤษอีกในวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2426 โดยมีข้อตกลงกันในเรื่องอำนาจศาล ว่า ทั้งคดีแพ่งและอาญาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ดังกล่าว และมีคนในบังคับอังกฤษเป็นคู่ ความด้วยนั้น ศาลไทยที่เชียงใหม่กับพนักงานศาลกงสุลอังกฤษจะพิจารณาร่วมกัน แต่ถ้าคนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลยจะถอนคดีไปพิจารณาที่ศาลกงสุลก็ได้ ระบบ การพิจารณาของศาลไทยดังกล่าว ต่อมาเรียกว่า "ศาลต่างประเทศ"¹¹

อาจกล่าวได้ว่า หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงแล้วประมาณ 20 ปี จากที่อังกฤษได้ขยายอำนาจศาลกงสุลไปยังภาคเหนือของไทย 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 2417 และ พ.ศ. 2426 นั้น เกิดจากการที่อังกฤษขอเปิดการเจรจากับไทยเอง เพื่อหวังให้ไทยช่วยแก้ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายในภาคเหนือเป็นประการสำคัญ

การแก้ไขปัญหาด่าง ๆ เพื่อความอยู่รอดของชาติ (พ.ศ. 2427-2440)

ในประกาศพระราชบัญญัติตั้ง "เคาซิล ออฟ สเตท" พ.ศ. 2417 มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า "...เป็นบรมราชาธิราชในเมืองไกล่เคียง คือ ลาวเฉียง ลาวท้าว มลายู

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63-70.

¹¹ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร, ประวัติการทูตของไทย (พระนคร : สำนักนางสาวกรัชมณฑรี), 2486, หน้า 39.

กะเหรี่ยง และอื่น ๆ" ¹² การมีหัวเมืองประเทศราชดังกล่าวจึงนับเป็นเครื่องประดับบุญบารมีของพระมหากษัตริย์อย่างหนึ่ง ที่ต้องรักษาไว้ไม่ให้สูญเสียไปง่าย ๆ คือจะเห็นว่่าก่อนที่จะมีการรื้อปรับระบบการปกครองใหม่ทั่วประเทศใน พ.ศ. 2435 นั้น รัฐบาลไทยพยายามป้องกันไม่ให้หัวเมืองชายแดนและเมืองประเทศราช เช่น ภูเก็ต และเชียงใหม่ ชัดแย้งกับบริษัของอังกฤษที่เข้าไปทำการค้าในเมืองดังกล่าว เพราะอาจจะนำไปสู่ปัญหาระหว่างประเทศได้ รัฐบาลจึงได้ส่งขุนนางจากส่วนกลางไปปกครองหัวเมืองเหล่านี้โดยตรง เพื่อรักษาผลประโยชน์ของประเทศทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจด้วย คือ ให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค) ไปเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำภูเก็ต ใน พ.ศ. 2418 ¹³ และพระยาพลเทพ (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ไปเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 2420) ¹⁴

สำหรับปัญหาเรื่องคนในบังคับต่างชาติ แม้รัฐบาลไทยเพิ่งเข้าใจว่าการตีความคำว่า "คนในบังคับ" ต่างชาติของมหาประเทศที่รวมไปถึงคนในชาติเอเชียที่ตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษและฝรั่งเศสด้วยนั้น เช่น คนจีน ญวน มลายู ไทยใหญ่ และกะเหรี่ยง ซึ่งได้รับจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษและฝรั่งเศส แต่รัฐบาลก็ยังไม่วิตกกังวลเท่ากับปัญหาเรื่องเอกภาพของดินแดน เพราะการเสียดินแดนเป็นเรื่องใหญ่ในขณะนั้น เนื่องจากไทยเคยเสียเขมรให้กับฝรั่งเศสมาแล้ว เมื่อ พ.ศ. 2410 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงไม่ยอมให้ไทยเสียดินแดนเพิ่มอีก

¹² ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์, ผู้รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 8 พ.ศ. 2417 (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล, 2478), หน้า 171.

¹³ เตช บุนนาค, "การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นการปฏิวัติหรือวิวัฒนาการ" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ (ธันวาคม 2509), หน้า 59-60.

¹⁴ ภารดี มหาจันทร์, ประวัติศาสตร์การปกครองไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ชลบุรี : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒบางแสน, 2524), หน้า 150.

การที่ภัยจากอิทธิพลของมหาประเทศตะวันตกขยายเพิ่มมากขึ้น ทำให้ชนชั้นนำของไทยเริ่มพิจารณาสาเหตุที่ไทยได้รับการกระทบกระทั่งจากมหาประเทศ เช่น ฝรั่งเศส และอังกฤษ นั้นว่าอาจเป็นเพราะการปกครองของไทยในขณะนั้นไม่เหมาะสมแก่กาลสมัย เพราะฉะนั้น คณะพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้น้อยจำนวน 11 คน ที่อยู่ในประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส นำโดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ ได้กราบบังคมทูลถวายความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2427¹⁵ เพื่อให้จัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองประเทศ โดยเสนอเปรียบเทียบแนวคิดและแนวทางต่าง ๆ ที่ไม่อาจจะรักษาความอยู่รอดของชาติได้ กล่าวคือรัฐบาลไม่ควรประมาทว่าไทยจะรักษาเอกราชไว้ได้เหมือนครั้งสมัยบรรพบุรุษ เพราะขณะนี้สถานการณ์บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไป การจะรอหวังความเมตตาากรุณาจากมหาประเทศคงไม่เป็นผล และไม่มีหลักประกันใดที่จะเชื่อได้ว่ามหาประเทศจะไม่คุกคามไทย¹⁶

แนวทางที่คณะผู้กราบบังคมทูลดังกล่าวเห็นว่า มีทางเดียวที่ทำให้ไทยสามารถรักษาเอกราชของชาติได้ คือ การมีกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครอง โดยพระมหากษัตริย์จะอยู่ภายใต้กฎหมายนี้ และให้กระจายหน้าที่แก่เสนาบดี ข้าราชการ ออกไปกว้างขวางขึ้น แม้ว่าจะระบอบยังไม่มี "ปาเลียเมนต์" ก็ตาม เพราะถ้าหากดำเนินการดังกล่าวแล้ว การแก้ปัญหาอื่น ๆ เช่น การคุกคามของชาติตะวันตกและการปรับปรุงประเทศก็จะลุล่วงไปด้วยดี

มีข้อสังเกตที่สำคัญประการหนึ่งคือ คณะผู้กราบบังคมทูลเหล่านี้ได้รับรู้ถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาของประเทศญี่ปุ่นแล้ว และใคร่จะให้รัฐบาลไทยเอาเยี่ยงอย่างประเทศญี่ปุ่นด้วย กล่าวคือเป็นประเทศที่เคยเสียดิสภาพนอกอาณาเขตให้

¹⁵ "เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน" เอกสารรัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ.2/16 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

แก่มหาประเทศตะวันตกเช่นเดียวกับไทย แต่ญี่ปุ่นสามารถปลดเปลื้องสิทธิสภาพ
นอกอาณาเขตได้สำเร็จหลังจากกริบเร่งจัดทำประมวลกฎหมายจนประกาศใช้ใน
พ.ศ. 2425

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสตอบ
ความเห็นดังกล่าวในอีก 4 เดือนต่อมา ว่า "...การต้องการในเมืองเราเวลา
นี้ที่เป็นความต้องการนั้นคือ "คอมเวอร์นเมนต์รีฟอม..."¹⁷ และมีพระราชดำรัส
เรื่องเดียวกันดังข้อความว่า "ความต้องการอีกอย่างหนึ่งนั้นคือ ผู้ทำกฎหมายให้
เป็นผู้สำหรับที่จะตรึงการทุกสิ่งทุกอย่าง"¹⁸

หลังจากนั้นอีก 3 ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมี
พระราชดำรัสทรงแถลงอธิบายการแก้ไขการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2430 มีสาระ
ครอบคลุมเกี่ยวกับเรื่องข้อบกพร่องของการปกครองแบบเก่า และความจำเป็นที่
จะต้องใช้วิธีการปกครองแบบใหม่ นอกจากนี้ยังทรงเน้นความสำคัญเรื่องการปรับ
ปรุงงานศาลด้วย¹⁹

พระราชประสงค์ดังกล่าวได้ดำเนินการนับตั้งแต่การทดลองฝึกหัดการ
ประชุมเสนาบดี ในพ.ศ. 2431 จนกระทั่งจัดตั้งกระทรวงต่าง ๆ เสร็จทั้ง 12
กระทรวงใน พ.ศ. 2435 สำหรับการปกครองหัวเมืองได้ปรับปรุงเป็นมณฑลเทศา
ภิบาล โดยเริ่มใน พ.ศ. 2449 จึงทำให้ประชากรและหัวเมืองทุกแห่ง รวมทั้ง
ประเทศราช เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองที่มีสายบังคับบัญชาจากเมืองหลวงโดย
ตรงเป็นครั้งแรก

¹⁷ "พระราชดำรัส ตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง
พ.ศ. 2427" เอกสารรัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 ช.2/16 กองจดหมายเหตุแห่ง
ชาติ กรมศิลปากร (ต่อไปใช้ กจช.)

¹⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัตติยา กรรณสูต, ผู้รวบรวม, เอกสาร
การเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2477) (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคม-
ศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532), หน้า 72.

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่รัฐบาลดำเนินการแก้ไขการปกครองให้มีประสิทธิภาพดีขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2435 เป็นต้นมานั้น รัฐบาลไทยก็ประสบปัญหาเกี่ยวกับการคุกคามของฝรั่งเศสที่พยายามจะยึดดินแดนลาวไปจากไทย และปัญหาคนในบังคับของฝรั่งเศสก็เพิ่มขึ้นอย่างน่าตกใจ กล่าวคือ ประมาณ พ.ศ. 2435 มีคนในบังคับฝรั่งเศส ราว 6,000 คน จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2436 หลังจากฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้าไปในลาว และภาคอีสานของไทยแล้ว จึงขยายการลงทะเบียนคนในบังคับเพิ่มขึ้นจนมีจำนวนถึง 300,000 คน ในพ.ศ. 2439²⁰

การที่ฝรั่งเศสยึดครองจันทบุรีไว้เป็นประกัน เพื่อให้ไทยปฏิบัติตามสัญญาหลังการเสียดินแดนลาวเมื่อ พ.ศ. 2436 แล้ว จึงยังทำให้ไทยวิตกกังวลมากขึ้น และเนื่องจากขณะนั้นประเทศไทยเพิ่งจะจัดระบบการบริหารราชการแผ่นดินซึ่งยังไม่เสร็จสมบูรณ์ การแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีการทูตของไทยจึงยังไม่พร้อมเท่าที่ควร

อังกฤษซึ่งเป็นคู่แข่งของฝรั่งเศสก็หันเหมาต่อการที่ฝรั่งเศสคุกคามไทยเช่นเดียวกัน จึงได้มีข้อตกลงระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส เพื่อรับรองให้ไทยมีเอกราชและเป็นดินแดนกันกระหนาบระหว่างทั้งสอง ในวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2439²¹ แต่เพราะข้อตกลงในการรับรองไทยดังกล่าวมีเฉพาะดินแดนส่วนบนของประเทศ คือ เหนือลุ่มแม่น้ำทั้ง 5 (เพชรบุรี แม่กลอง ท่าจีน เจ้าพระยา และบางปะกง) เท่านั้น ส่วนดินแดนตอนล่างของไทยยังไม่มีหลักประกันแต่อย่างใด จึงทำให้เกิดปัญหาฉกฉวยระหว่างไทยกับอังกฤษ ในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2440 ซึ่งช่วยให้ไทยมีหลักประกันขึ้น กล่าวคือ อังกฤษสัญญาว่าจะช่วยเหลือไทยถ้าหากมีชาติมหาอำนาจอื่นคุกคาม โดยเฉพาะบริเวณดินแดนตอนใต้ตั้งแต่บางสะพานลงไป

²⁰Rong Sayamananda, History of Thailand (Bangkok : Thaiwatanapanich Co., Ltd., 1973), P.140.

²¹แถมสุข นุ่มนนท์, "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. 1900-1909", วรรณไวทยาการ (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2514), หน้า 3-4.

แต่ไทยก็ยอมให้อังกฤษเข้ามาคุ้มครองบริเวณดังกล่าวในด้านเศรษฐกิจเพียงชาติเดียว²²

การดำเนินการแก้ไขปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต พ.ศ. 2440-2451

รัฐบาลไทยตระหนักอยู่ตลอดเวลาว่า ปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นอุปสรรคในการพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญได้ จึงพยายามหาทางแก้ไขตลอดมา ซึ่งรัฐบาลได้รับรู้ข่าวคราวเรื่องการจัดทำประมวลกฎหมายของประเทศต่าง ๆ อันเป็นแนวทางที่อาจจะทำให้หลุดพ้นจากปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแล้ว เช่น ญี่ปุ่น เมื่อพ.ศ. 2425²³ และ อินเดีย ในพ.ศ. 2410²⁴

อันที่จริง หลังพ.ศ. 2435 รัฐบาลก็ได้แก้ไขระบบการศาลให้มีเอกภาพมากขึ้นแล้ว โดยให้ศาลทุกประเภทขึ้นกับกระทรวงยุติธรรมเพียงแห่งเดียว เพราะมีความตระหนักว่า การเสียเสรีภาพทางการศาลนั้นก็เพราะเหตุระบบการศาลของไทยยังล่าหลังอยู่ จึงควรปรับปรุงงานดังกล่าวก่อนการปรับปรุงกฎหมาย

อย่างไรก็ตาม ผลจากความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากการทำปฏิญญาทางการค้าร่วมกันใน พ.ศ. 2430 นั้น รัฐบาลไทยมองเห็นแบบอย่างที่ดีของญี่ปุ่นในการพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ญี่ปุ่นสามารถแก้ปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตได้สำเร็จ เมื่อ พ.ศ. 2437 จนกระทั่งญี่ปุ่นได้มาขอใช้เอกสิทธิ์ทางการศาล ในการทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับรัฐบาลไทยในวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2440 แม้รัฐบาลไทยจะเห็นว่าไม่สมควรเพราะเป็นชาติเอเชียที่เคยเผชิญปัญหาดังกล่าวเหมือนกัน แต่ก็ต้องยอม

²² เรื่องเดียวกัน.

²³ กรมที่ดิน, ผู้จัดพิมพ์, การปฏิรูปประมวลกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511 อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายศวงฮารสเอก วันที่ 12 ธันวาคม 2511), หน้า 15.

²⁴ เป็นช่วงเวลาประเทศอินเดียเป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษ

ตามความต้องการของรัฐบาลญี่ปุ่น โดยให้ญี่ปุ่นได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเช่น มหาประเทศอื่น ๆ และเป็นครั้งแรกที่ในสนธิสัญญาาระบุให้ไทยต้องจัดทำประมวล กฎหมายสำคัญ 5 ฉบับ คือ ประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ ยกเว้นกฎหมายว่าด้วยครอบครัวและมรดก ประมวลกฎหมายวิธี พิจารณาความอาญาและประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง และพระธรรมนูญ ศาลยุติธรรม²⁵

แนวทางแก้ไขปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ระหว่าง พ.ศ. 2440 ถึง 2451 จึงมุ่งหมายไปในเรื่องการจัดทำประมวลกฎหมายเป็นหลัก กล่าวคือ รัฐบาลมอบหมายให้กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ทรงเป็น ประธานในการชำระประมวลกฎหมาย เมื่อ พ.ศ. 2440 โดยมีผู้รับผิดชอบช่วยเหลือทั้งชาวต่างประเทศและชาวไทย คือ

กรมหลวงพิชิตปรีชากร	: ทรงเคยเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม
พระยาประชากิจกรจักร	: อธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่ง
(แหม่ม บุนนาค)	
โรลิ่ง ฮัคมินส์	: ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินชาวเบลเยียม
ริชาร์ด ฮัลด์ เคิร์กแปตริค	: ที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียม
โตกิจิ มาซาโอะ	: นักกฎหมายชาวญี่ปุ่น ²⁶

โดยผู้รับผิดชอบชุดนี้เริ่มจัดทำประมวลกฎหมายลักษณะอาญาก่อน เพราะ เห็นว่ามีจำนวนมาตราน้อย และการจัดร่างง่ายกว่าประมวลกฎหมายอื่น ๆ

ขณะเดียวกันรัฐบาลใช้วิธีทางการทูต เพื่อให้ปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอก อาณาเขตผ่อนคลายลง เริ่มจากการเจรจากับอังกฤษเกี่ยวกับการสะสางและปรับ

²⁵ อธิธิ โยเนะโอะ, ความสัมพันธ์ระหว่างไทย - ญี่ปุ่น 600 ปี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2530), หน้า 99-102.

²⁶ พระยามโสถศรีพิพัฒน์, ผู้จัดพิมพ์, การตรวจชำระและร่างประมวล กฎหมายในกรุงสยาม (ฉบับของนายอาร์กีสอง) (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ พิศรณนุกร, 2472), หน้า 10.

ปรุงการขึ้นทะเบียนของคนในบังคับอังกฤษ ในสัญญาว่าด้วยการจดทะเบียนคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยาม เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2442²⁷

อีก 1 ปีต่อมา ในพ.ศ.2443 รัฐบาลไทยเปิดการเจรจากับฝรั่งเศส เพื่อแก้ปัญหาเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศส ทำนองเดียวกับอังกฤษ และอีกเรื่องหนึ่งคือ การถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีด้วย แม้ว่าการเจรจาอาจจะตกลงกันได้แล้วใน พ.ศ.2445 แต่ฝรั่งเศสไม่ยอมให้สัตยาบัน จึงยึดเชื้อมาจนถึง พ.ศ.2446 ซึ่งเป็นช่วงที่นายเอ็ดเวิร์ด สโตรเบล (Edward Strobel) ชาวอเมริกัน กำลังเดินทางเข้ารับตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินแทนเจ้าพระยาอภัยราชา (โรลันด์ ยัคมินส์ Rolin Jacquemins) ที่ลาออกไป

หลังจากนายสโตรเบล ได้พบกับพระยาสุริยานุวัตร อัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศสที่กรุงปารีส และรับรู้ปัญหาดังกล่าวแล้ว ก็ได้ถวายคำแนะนำพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงรอมชอมกับฝรั่งเศสเพื่อผลสำเร็จในการเจรจา และพระองค์ก็ทรงเห็นชอบด้วย ดังนั้น สนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสได้เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2446 ผลที่ได้รับนอกจากฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีแล้ว ยังสามารถระงับปัญหาเกี่ยวกับระเบียบการจดทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศสให้มีข้อจำกัดมากขึ้นด้วย รวมทั้งอำนาจของศาลไทยในการตัดสินคดีแพ่งที่คนไทยเป็นจำเลย โดยให้ขึ้นศาลต่างประเทศที่กรุงเทพฯ แต่ถ้าหากคนไทยเป็นโจทก์ก็จะต้องขึ้นศาลกงสุล ส่วนคดีอาญายังคงขึ้นกับตุลาการฝรั่งเศส กระนั้นก็ดีฝรั่งเศสยังใช้อิทธิพลยึดครองตราดไว้เป็นประกันอีก²⁸

เพราะเหตุสัญญาฉบับ พ.ศ.2446 ไทยเสียเปรียบฝรั่งเศสอยู่มาก ใน 3 ปีต่อมาไทยจึงทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสอีก เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2449 โดยมีนายสโตรเบล เป็นที่ปรึกษาการเจรจาสัญญาครั้งนี้ รัฐบาลไทยต้องใช้

²⁷ กระทรวงการต่างประเทศ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย, สัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 2 (พ.ศ.2413-2462), หน้า 133-135

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 149-156.

วิจารณ์อย่างรอบคอบวัดความสำคัญระหว่างเรื่องการเสียดินแดนกับการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เมื่อปรากฏว่าฝรั่งเศสต้องการดินแดนพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ไทยจึงเสนอการได้สิทธิทางการศาลเหนือคนเอเซียในบังคับฝรั่งเศสกลับคืนมาเป็นข้อแลกเปลี่ยน^{๒๐} ซึ่งย่อมมีคุณค่าสูงกว่าการที่จะรักษาดินแดนเหล่านี้เอาไว้ เพราะไม่ใช่ดินแดนแท้ ๆ ของไทย

สาระสำคัญที่เกี่ยวกับเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในสนธิสัญญาฉบับนี้สรุปว่า

1. ให้คนในบังคับฝรั่งเศสที่เป็นชาวเอเซียซึ่งอยู่ในประเทศไทย ขึ้นอยู่ในอำนาจศาลต่างประเทศ ทั้งคดีแพ่งและอาญา
2. กงสุลมีสิทธิถอนคดีจากศาลต่างประเทศไปวินิจฉัยเองได้ ตามที่เห็นสมควร
3. สิทธิถอนคดีและการโอนอำนาจจากศาลต่างประเทศไปยังศาลไทย จะเกิดขึ้นต่อเมื่อหลังจากการประกาศใช้ประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง และธรรมนูญศาลยุติธรรม^{๓๐}

ผลสำเร็จจากการทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสดังกล่าว ไทยได้นำไปใช้กับอังกฤษอีกทำนองเดียวกัน

เท่าที่ผ่านมา ตั้งแต่ พ.ศ. 2444-2449 การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษยังไม่คืบหน้าเท่าที่ควร เพราะอังกฤษไม่ยอมผ่อนปรนเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต จนกระทั่งนายสโตรเบล ได้ถวายความเห็นให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบ ในพ.ศ. 2450 เกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ที่ควรยกขึ้นต่อรองกับอังกฤษ และพระองค์ทรงเห็นชอบด้วย กล่าวคือ รัฐบาลไทยจำเป็นต้องขอให้อังกฤษเลิกปฏิบัติลับที่ทำได้กับไทยเมื่อ พ.ศ. 2440 เสีย เพราะนอก

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 165-168.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน.

จากอังกฤษไม่ได้ช่วยเหลือไทยตามสัญญาแล้ว ไทยยังต้องสูญเสียผลประโยชน์ในดินแดนตอนใต้ทั้งหมดให้อังกฤษอีก เมื่อเปรียบเทียบกับกรรมาธิการยกหัวเมืองมลายูทั้ง 4 (ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิส) ซึ่งมีผลประโยชน์น้อยกว่าไทยให้กับอังกฤษแล้ว โดยไทยยังได้รับการผ่อนคลายเรื่องเสรีภาพทางการศาลเป็นผลพลอยได้ รวมทั้งการสร้างทางรถไฟสายใต้ด้วย นับว่าเป็นผลดีต่อไทยแล้ว

ข้อต่อรองดังกล่าว ไทยกับอังกฤษตกลงกันได้ จึงลงนามในสนธิสัญญาเมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2451^{๓๑} หลังจากนายสโตรเบลถึงแก่อนิจกรรมได้ไม่นาน แม้ว่าบรรดาเสนาบดีของไทยจะไม่เห็นด้วย เพราะไม่เข้าใจประเด็นการเจรจาในข้อแลกเปลี่ยนที่ยกดินแดนมลายูให้กับอังกฤษ ซึ่งแท้จริงแล้วไม่ใช่เพื่อการผ่อนคลายเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต แต่เพื่อยกเลิกปฏิญญาฉบับ พ.ศ. 2440^{๓๒}

ปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่ระบุไว้ในสนธิสัญญานี้ ได้รับการผ่อนคลายในเรื่องอำนาจการศาลเหนือคนบังคับอังกฤษที่เป็นชาวเอเชียทั้งหมดรวมทั้งชาวยุโรปด้วย โดยให้ชั้นศาลต่างประเทศทั้งคดีแพ่งและอาญา แต่กงสุลยังมีสิทธิถอนคดีไปวินิจฉัยเองได้ คนในบังคับเหล่านี้จะเปลี่ยนไปใช้ศาลไทยทั้งหมดก็ต่อเมื่อไทยมีประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา และพระธรรมนูญศาลยุติธรรม^{๓๓}

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 179-181.

^{๓๒} แถมสุข นุ่มนนท์, "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. 1900-1909," วรรณไวทยากร, หน้า 10-11.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า 11-13.

การมีกฎหมายแบบใหม่ใช้บังคับสำหรับบ้านเมือง : ปัจจัยต่าง ๆ

กฎหมายดั้งเดิมของไทยมีพื้นฐานความคิดมาจากหลักกฎหมายพระธรรม-ศาสตร์ อันเป็นคัมภีร์ทางกฎหมายของพราหมณ์ซึ่งมีหลายฉบับ แต่ฉบับที่มีอิทธิพลต่อกฎหมายดั้งเดิมของไทยนั้น คือ "พระมนุธรรมศาสตร์" หรือมาดัดแปลงเป็นคัมภีร์ "ธรรมสัทธัม" ซึ่งได้รับผ่านมาจากมอญราวพุทธศตวรรษที่ 15 ในรัชสมัยพระเจ้าวราเรว เพราะมีคำขึ้นต้นเป็นภาษาบาลี และมีแนวคิดทางพุทธศาสนาแทรกอยู่ในกฎหมาย^{๓๔} จึงอาจต่างไปจากคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของพราหมณ์บ้าง

อย่างไรก็ตาม กฎหมายดั้งเดิมที่ใช้ส่วนใหญ่ในสังคมไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จนกระทั่งได้มีการรวบรวมสะสางไว้เป็นเล่ม เรียกว่า กฎหมายตราสามดวง เมื่อ พ.ศ. 2347 นั้น เป็นกฎหมายที่ตราขึ้นโดยพระราชโองการของพระมหากษัตริย์ อันเนื่องจากความจำเป็นของบ้านเมืองในแต่ละสมัย เรียกว่า "ราชศาสตร์" ซึ่งการออกกฎหมายดังกล่าวจะอ้างความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เสมอ จึงไม่ใช่ออกมาโดยพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง

กฎหมายราชศาสตร์ที่ตราขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยามีไม่น้อยกว่า 47 ลักษณะ แต่อาจจัดเป็นกฎหมายแพ่งได้เพียง 5 ลักษณะ คือ ลักษณะเบ็ดเสร็จ ลักษณะมรดก ลักษณะกู้หนี้ยืมสิน ลักษณะทาส และลักษณะผิดเมีย^{๓๕}

กฎหมายดังกล่าวใช้มาจนกระทั่งมีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งประกาศใช้เป็นระยะ ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2468 ถึง พ.ศ. 2478 จนครบ 6 บรรพ ฉะนั้นบรรดากฎหมายแพ่งดั้งเดิมของไทยที่ขัดกับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์จึงถูกยกเลิกไปโดยปริยาย ยกเว้นกฎหมายลักษณะทาสซึ่งถูกยกเลิก

^{๓๔} ร. แลงการ์ด, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2526), หน้า 38.

^{๓๕} พระวรวงศ์วิบูลย์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2512), หน้า 36-37.

โดยพระราชบัญญัติพิภคเกษียรราชลูกทาสลูกไทย พ.ศ. 2417 และพระราชบัญญัติทาส พ.ศ. 2448 ก่อนกฎหมายอื่น ๆ

กฎหมายแพ่งทั้ง 5 ลักษณะ อาจมีความเหมาะสมหรือสอดคล้องกับระบบสังคม เศรษฐกิจ และการปกครองของไทยในสมัยที่กฎหมายเหล่านั้นออกใช้บังคับ เช่น สมัยอยุธยา แต่เมื่อสังคม เศรษฐกิจ เปลี่ยนแปลงไป กฎหมายดังกล่าวก็กลายเป็นกฎหมายที่ล้าหลัง ไม่อาจสนองตอบต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการปกครองได้ กล่าวคือ

ก่อนที่จะมีการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ใน พ.ศ. 2451 สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงมาตลอดนับจากการก้าวสู่สังคมยุคใหม่ หลังจากได้นำระบบการพิมพ์มาใช้เพื่อเผยแพร่ความรู้สมัยใหม่ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2379 และการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ จนทำให้เกิดการขยายตัวทางการค้าทั้งภายในและภายนอกประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากอิทธิพลทั้ง 2 ประการดังกล่าว นอกจากทำให้โลกทัศน์ของชนชั้นนำปรับตัวให้สอดคล้องกับโลกสมัยใหม่แล้ว ยังทำให้เศรษฐกิจ สังคม และการปกครองเปลี่ยนแปลงตามลำดับด้วย สภาพการณ์เหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่เกื้อหนุนต่อการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นอย่างมาก ปัจจัยดังกล่าวอาจแยกได้เป็นประเด็นสำคัญ ๆ คือ ระบบการค้า กระบวนการผลิต การบริหารราชการแผ่นดิน และฐานะพลเมือง

ระบบการค้า

พลเมืองไทยดำรงชีพด้วยการปลูกข้าวเลี้ยงตนเอง จนกลายเป็นวิถีชีวิตคู่กับสังคมไทยมาตลอด แต่ปรากฏว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ข้าวไม่ได้เป็นสินค้าออกไปขายต่างประเทศแต่ประการใด เนื่องจากพื้นที่ปลูกข้าวมีน้อยและรัฐบาลยังเกรงว่าข้าวจะขาดแคลนบริโภคภายในประเทศ โดยเฉพาะในยามสงคราม ถึงกับมีระบุไว้ในสนธิสัญญาเบอร์นี ใน พ.ศ. 2369 ว่า ห้ามส่งสินค้าออกข้าว ข้าวเพียงจะกลายเป็นสินค้าส่งออกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เอง

การค้ากับต่างประเทศที่สำคัญก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการค้าโดยเรือสำเภา ซึ่งต้องอาศัยคนจีนทำหน้าที่เกือบทุก ๆ ด้าน เช่น เป็นลูกเรือ ผู้คุมเรือ และการติดต่อการค้า โดยติดต่อกับประเทศต่าง ๆ ในแถบทะเลจีนใต้และมหาสมุทรอินเดีย เช่น ชวา อินเดีย ฟิลิปปินส์ มะละกา และจีน การค้ากับบรรดาประเทศต่าง ๆ ดังกล่าว ส่วนใหญ่ถือหลักเสมอภาค ยกเว้นการค้ากับจีนที่มีลักษณะการอุปถัมภ์ในการให้โอกาสทางการค้าเป็นพิเศษกับบรรดาประเทศที่ถวายความอ่อนน้อมต่อจีน สินค้าที่ส่งออกของไทยส่วนใหญ่เป็นประเภทของป่า³⁶ ที่รวบรวมมาได้จากหัวเมืองต่าง ๆ โดยพระคลังสินค้าจะทำหน้าที่ดำเนินการทั้งหมดในนามของรัฐบาล นอกจากนี้ยังมีสินค้าประเภทหัตถกรรม เช่น เครื่องถ้วยชาม เครื่องปั้นดินเผา ซึ่งจะค้ากับประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

อย่างไรก็ตาม การค้าโดยเรือสำเภาที่ค่อย ๆ ลดน้อยลง หลังจากที่รัฐบาลหันมาใช้เรือกำปั่นแทน ตั้งแต่ พ.ศ. 2381 เพราะใช้เวลาเดินทางเร็วกว่าเรือสำเภา 3 ต่อ 1 เทียบ ในฤดูกาลเดียวกัน³⁷

การค้าระหว่างประเทศของไทยขยายตัวหลังจากรัฐบาลได้อนุญาตให้เอกชนดำเนินการค้าขายอย่างเสรี ตามสนธิสัญญาทางไมตรีฉบับแรกที่ทำกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398³⁸ เพราะประเทศมหาอำนาจดังกล่าวต้องการซื้อข้าวไป

³⁶ สมภพ มานะรังสรรค์, เศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่งานวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 1-2.

³⁷ เจนนิเฟอร์ เวย์นคูนแมน, การค้าทางเรือสำเภาจีนสยามยุคต้นรัตนโกสินทร์, แปลโดย ชื่นจิตร อ่ำไพพรรณ (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2528), หน้า 48-49.

³⁸ Dr. Francis Bowessayre, เอกสารเกี่ยวกับการปรับปรุงข้อผูกพันตามสัญญาค้าสมัยของประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : กรมศิลปากร, 2512), หน้า 40.

เลี้ยงพลเมืองในประเทศที่เป็นอาณานิคมและต้องการวัตถุดิบอื่น ๆ เช่น ไม้สัก ติบูก และสินค้าอื่น ๆ นำไปแปรรูปเป็นสินค้าอุตสาหกรรม ในขณะที่เดียวกันก็จะนำสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคบริโภคเข้ามาขายเป็นการแลกเปลี่ยน ระบบการค้าแบบใหม่นี้ เอกชนจะเป็นผู้ดำเนินการในรูปของหุ้นส่วนและบริษัท โดยจัดส่งสินค้าออกและสั่งสินค้าเข้าประเภทต่าง ๆ

กระบวนการค้าดังกล่าวทำให้เกิดอาชีพทางธุรกิจใหม่ ๆ ขึ้นมากมาย เช่น ตัวแทน นายหน้า พ่อค้าคนกลาง การขนส่งทางเรือ ธนาคาร และการประกันภัย

บริษัทต่างประเทศที่ดำเนินการธุรกิจการค้าในประเทศไทยบริษัทแรกเมื่อ พ.ศ. 2399 คือ บริษัท บอร์เนียว ของอังกฤษ ทำธุรกิจนำเข้าเส้นใยฝ้ายและผ้าจากอินเดีย และส่งสินค้าออกข้าว ไม้สัก รวมทั้งกิจการอื่น ๆ อีก เช่น นายหน้า ประกันภัย เจ้าของโรงสี^{๓๐} นอกจากนี้ยังมีบริษัทต่างประเทศอื่น ๆ ไม่น้อยกว่า 10 บริษัท ที่เข้ามาดำเนินการธุรกิจทำนองเดียวกับบริษัท บอร์เนียว คือ

บอมเบย์ เบอร์มา สัญชาติอังกฤษ (พ.ศ. 2406)

บาร์โบริราว แอนด์ โก หุ้นส่วนไทย-อังกฤษ (พ.ศ. 2414)

วินเซอร์ แอนด์ โก (ไม่ทราบสัญชาติ) (พ.ศ. 2413)

อีสเอเซียติก ของเดนมาร์ก (พ.ศ. 2427)

แองโกลไทย-อังกฤษ (พ.ศ. 2429)

อัลเจอร์ เอนส์อาร์กันไรซ์ แอนด์ เทรดิงโก (พ.ศ. 2430)

เบอร์ลี่ยูคเกอร์ แองค์ โก ของสวีตเซอร์แลนด์ (พ.ศ. 2435)

หลุย ดี. เล็ชว โนเวนส์ ของอังกฤษ (พ.ศ. 2448)

คินแฮม แองค์ โก ของสวีตเซอร์แลนด์ (พ.ศ. 2449)

^{๓๐} สนั่น รัตนโสภณ "วิวัฒนาการบริษัทต่างชาติในประเทศไทย พ.ศ. 2398-2484," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2427), หน้า 42.

พีธี มอนนอก แองโก (ไม่ทราบสัญชาติ)⁴⁰

สำหรับกิจการธนาคาร เป็นธุรกิจอีกรูปแบบหนึ่งในระบบการค้าสมัยใหม่ที่ตั้งขึ้นในประเทศไทยยุคแรก ๆ นั้น ส่วนใหญ่เป็นของอังกฤษ โดยมีบริษัทตัวแทนเข้ามาดำเนินการ ทำหน้าที่ให้บริการในการส่งสินค้าออกและนำสินค้าเข้าประเทศ รวมถึงลดจนวนการรับฝากเงินและให้กู้ยืมเงินแก่ลูกค้าในประเทศด้วย

ธนาคารชาร์เตอร์เป็นธนาคารแรกที่ตั้งบริษัทตัวแทน ชื่อ เอมาร์ ควาร์ด เป็นของเยอรมัน ดำเนินการในประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2403 ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ให้บริษัทของชาวสวีเดนชื่อ สวีตเซอร์แลนด์ ชื่อห้างยุคเกอร์ซิก เป็นตัวแทนในไทยปีเดียวกัน เมื่อธุรกิจธนาคารเจริญขึ้น ธนาคารดังกล่าวก็เข้ามาตั้งสาขาในไทย เช่น ธนาคารเซี่ยงไฮ้และฮ่องกง เข้ามาตั้งสาขาเมื่อ พ.ศ. 2431⁴¹ ธนาคารชาร์เตอร์ ใน พ.ศ. 2437 และธนาคารอินโดจีน ของฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2440

นอกจากนี้ คนไทยก็ได้ตั้งธนาคารพาณิชย์ขึ้นเช่นเดียวกัน ชื่อว่า บุคคลิภย์ ใน พ.ศ. 2447 โดยกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ทรงเป็นผู้ริเริ่ม จนกิจการได้ขยายตัวเจริญขึ้นเป็นลำดับ จึงจดทะเบียนเป็นธนาคารพาณิชย์ เรียกว่า "แบงค์สยามกัมมาจล จำกัด" ใน พ.ศ. 2449 โดยได้มีการกำหนดไว้ว่า หุ้นธนาคารส่วนใหญ่จะต้องเป็นของคนไทย⁴²

สำหรับกิจการธนาคารจะตั้งขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตก่อน ซึ่งอนุญาตเป็นเฉพาะรายเท่านั้น ซึ่งขณะนั้นยังไม่มีกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ออกมาบังคับใช้

⁴⁰"Director for Siam and Bangkok, Various years Bangkok Time, Ministry of Commerce Importers and Exporters Directory for Siam", อ้างโดย สนั่น รัตนโสภณ เรื่องเดียวกัน (ตาราง 3 บริษัทสำคัญของชาวยุโรปในประเทศไทย, พ.ศ. 2398-2479).

⁴¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-2

⁴²ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก, เล่ม 5 จ.ศ. 1218, หน้า 215-217.

สภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการค้าดังกล่าว ทำให้รัฐบาล จำต้องออกกฎหมายหรือประกาศต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความเจริญเหล่านี้ และ สร้างความสงบเรียบร้อยในบ้านเมือง โดยเริ่มออกประกาศอนุญาตให้ราษฎร ทำงานกับฝรั่งได้ ใน พ.ศ. 2399⁴³ หลังจากทำสนธิสัญญาเบาริ่งแล้ว 1 ปี เช่น ทำการค้า รับจ้างทั่วไป และอื่น ๆ เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับราษฎร เพราะ เนื่องจากมีชาวต่างชาติ ๆ ทำให้ราษฎรเกรงกลัวความผิดที่อาจได้รับจากรัฐบาล หรือขุนนาง และหวาดระแวงในความปลอดภัยเมื่อทำงานกับฝรั่ง เช่น ภัยทาง ทะเล หรือโจรสลัด

ปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงทางการค้าที่เริ่มดำเนินการโดยชาวต่างประเทศ นั้น ต่อมาได้กลายเป็นประเพณีทางการค้าในสังคมไทย เช่น การรวมทุนกันในรูปแบบ หุ้นส่วน บริษัท เอเจนต์หรือตัวแทน และธนาคาร ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกันทั้งชาว ไทยและชาวต่างประเทศ

เงินตราจึงมีความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว สามารถใช้แลกเปลี่ยน สินค้าต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลาย และมีความจำเป็นสำหรับในวงการค้ามาก ปัญหาทางแพ่งที่เกี่ยวกับเรื่องเงิน คือ การกู้หนี้ยืมสินกัน ซึ่งกฎหมายเก่าของไทย ได้ให้สิทธิแก่เจ้าหนี้ บังคับลูกหนี้ให้ชำระหนี้โดยวิธีจองจำลูกหนี้ได้ และการคิด ดอกเบี้ย กฎหมายไม่ได้กำหนดไว้ชัดเจน นอกจากนี้กฎหมายเก่ายังไม่รัดกุมพอที่จะ ให้ความยุติธรรมแก่ลูกหนี้และเจ้าหนี้เมื่อเวลาขึ้นศาล เพราะตระละการมักจะ บังคับให้โจทก์หรือจำเลยลงชื่อยอมความเอาง่าย ๆ จึงมีกฎหมายออกมาหลายฉบับ เพื่อปรับปรุงแก้ไขปัญหาเหล่านี้ เช่น ประกาศห้ามไม่ให้ขุนศาลตระละการ เจ้าหนี้ นายเงิน ทำหนังสือยอมความ และสารกรมธรรม์โดยลูกความและทาส ลูกหนี้ไม่รู้ ไม่เห็น พ.ศ. 2410⁴⁴ โดยกฎหมายต้องการให้ลูกความลูกหนี้และทาสทำหนังสือ ลงชื่อด้วยเจตนาของตนเอง พระราชบัญญัติกู้เงินและขายให้คิดดอกเบี้ยเพียง

⁴³ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁴ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก, เล่ม 8 จ.ศ. 1230 (พ.ศ. 2411), หน้า 19.

ซึ่งละ 1 บาท พ.ศ. 2411⁴⁵ และพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมลักษณะกฐัน พ.ศ. 2410⁴⁶ ซึ่งกฎหมายอนุญาตให้ลูกหนี้ที่มีหนี้สินล้นพ้นตัว ร้องขอต่อศาลเพื่อให้ตนเป็นบุคคลล้มละลายได้ ทำให้การบังคับใช้หนี้ของเจ้าหนี้โดยวิธีของจำลูกหนี้จึงยกเลิกไป

นอกจากนี้ รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติโรงจำนำ ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) เพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของราษฎรที่ต้องการเอาทรัพย์สินมาจำนำเมื่อต้องการเงิน แม้รัฐบาลจะเกรงว่าอาจมีบุคคลที่ไม่สุจริตนำทรัพย์สินของผู้อื่นมาจำนำบ้าง แต่ก็ดีกว่าที่มีผู้ตั้งโรงรับจำนำโดยยังไม่มีกฎหมายบังคับ

ปัญหาเรื่องหนี้สินจึงเป็นปัญหาเรื้อรังของสังคมไทย เพราะเนื่องจากกฎหมายเก่าของไทยยังมีข้อบกพร่อง จนกระทั่งต่อมาแม้มีประกาศเลิกทาสใน พ.ศ. 2448 แล้ว ราษฎรยังมีความรู้สึกว่าการเลิกทาสทำให้การกู้เงินไม่สะดวกเหมือนครั้งก่อนเลิกทาส เพราะราษฎรที่เคยเป็นทาสไม่สามารถหาหลักประกันมาแสดงต่อเจ้าหนี้ได้ ดังตัวอย่างการมีชวมนาจำนวน 168 ครวเรือน ถวายฎีกา ร้องเรียนว่า มีความเดือดร้อนในเรื่องการกู้เงิน เพราะการขายตัวภรรยาและบุตรกระทำไม่ได้อีกต่อไป⁴⁷

รัฐบาลได้ออกกฎหมายอีกหลายฉบับ ที่สนองความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการค้า เช่น พระราชบัญญัติจดทะเบียนหุ้นส่วนบริษัท ร.ศ. 130

⁴⁵ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 จ.ศ. 1230 (พ.ศ. 2411), หน้า 19.

⁴⁶ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434), หน้า 70.

⁴⁷ เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรราชการ กษ. ร.5/1 น. 41.21 "ชวมนาถวายฎีกา เรื่อง การขายคน พ.ศ. 2452", กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร.

(พ.ศ. 2454)⁴⁸ เพื่อเปิดโอกาสให้บริษัทที่ตั้งขึ้นโดยไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตสามารถจดทะเบียนได้ถูกต้องตามกฎหมาย รวมทั้งผู้ที่คิดจะตั้งบริษัทขึ้นใหม่ด้วย และพระราชบัญญัติลักษณะเครื่องหมายและชื่อการค้า พ.ศ. 2457⁴⁹ ออกมาเพื่อให้ผู้ประกอบการทางการค้าจดทะเบียนชื่อ ชื่อการค้า เพื่อไม่ให้ซ้ำซ้อน และมีการลอกเลียนแบบกันได้

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลคำนึงถึงความเรียบร้อยของบ้านเมืองเป็นสำคัญ กิจกรรมใดที่อาจได้รับความกระทบกระเทือนต่อส่วนรวม รัฐบาลจะไม่อนุญาต ดังนั้นได้ออกพระราชบัญญัติว่าด้วยกิจการค้าอันกระทบกระเทือนความปลอดภัยหรือความผาสุกแห่งสาธารณชน พ.ศ. 2471 ซึ่งกำหนดให้กิจการค้าบางชนิดไม่อาจดำเนินการได้ตามกฎหมาย เช่น ธนาคาร กิจการเดินรถไฟ ประกันภัย และเครดิต-ฟองซิเอร์⁵⁰ (สถาบันการเงินชนิดหนึ่งคล้ายธนาคาร) เพราะกิจการเหล่านี้ยังไม่มีกฎหมายเฉพาะออกมาบังคับใช้ เว้นแต่จะมีพระบรมราชานุญาตเป็นกรณีพิเศษเฉพาะราย

กฎหมายต่าง ๆ ที่ออกมาเกี่ยวเนื่องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการค้า นั้น มีทั้งที่ออกมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับว่าเป็นการผ่อนคลายไม่ให้ข้อขัดแย้งในทางเศรษฐกิจและการค้าระหว่างเอกชนมีปัญหามากขึ้น ในระหว่างที่ยังไม่มีการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และแม้กระทั่งได้มีการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แล้ว แต่ยังคงดำเนินการไม่เสร็จ

⁴⁸ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 24 พ.ศ. 130 (พ.ศ. 2454), หน้า 209.

⁴⁹ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 28 พ.ศ. 2457, หน้า 52.

⁵⁰ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 41 พ.ศ. 2471, หน้า 82.

กระบวนการผลิต

เมื่อข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ จึงเปลี่ยนเป้าหมายจากการผลิตเพื่อบริโภคมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา ขณะเดียวกันสินค้าส่งออกที่เคยมีความสำคัญมาก่อน เช่น น้ำตาล ฝ้าย และงา ลดการผลิตลงเรื่อย ๆ เพราะตลาดต่างประเทศต้องการน้อย ราคาจึงตกต่ำ ราษฎรจึงหันมานิยมปลูกข้าวแทน เพราะให้ราคาดีกว่าปลูกอ้อยและฝ้าย นอกจากนี้ไม้สักและดีบุกก็เป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญเช่นเดียวกัน แต่มีกระบวนการผลิตที่แตกต่างไปจากข้าว

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยสำคัญของกระบวนการผลิตเพื่อส่งออกข้าว นั้น คือ ที่ดิน แรงงาน และการบุกเบิกคลอง เพราะสิ่งดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกันอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่วิถีการผลิตข้าวและสินค้าอื่น ๆ โดยนำเครื่องจักรมาใช้ เช่น รางสี รางเลื่อย และเรือชุดแรม ก็เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตสมัยใหม่ทั้งสิ้น

กระบวนการผลิตข้าวเพื่อส่งออก เริ่มขึ้นนับตั้งแต่การที่รัฐบาลไทยมีนโยบายชุดคลอง โดยการลงทุนของรัฐบาลเองในระหว่าง พ.ศ. 2403-2423⁵¹ ไปจนถึงเรื่องการใช้แรงงานจีนรับจ้าง และการจับจองที่ดินริมฝั่งคลองที่ชุดใหม่ซึ่งมีความมุ่งหมายเพื่อช่วยในการคมนาคม ให้ความสะดวกในการค้าขาย และการเชื่อมโยงที่ดินเพื่อการเพาะปลูก

รัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ดำเนินการให้มีการชุดคลองขึ้นหลายสาย เช่น ชุดคลองมหาสวัสดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2403 เชื่อมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยากับฝั่งตะวันออกของแม่น้ำท่าจีน เพื่อต้องการบุกเบิกที่ที่กว้างให้กลายเป็นที่นา และกระตุ้นให้จับจองที่ดินขึ้น

⁵¹ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2475, พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม บรรณาธิการแปล (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 23-25.

อีก 6 ปีต่อมา มีการขุดคลองเพิ่มขึ้น 2 สาย คือ คลองภาษีเจริญ เมื่อ พ.ศ. 2409 เชื่อมระหว่างคลองบางกอกใหญ่กับจังหวัดสมุทรสาคร เพื่อประโยชน์ในการค้าขาย และอีกสายหนึ่ง คือ คลองดำเนินสะดวก เชื่อมแม่น้ำท่าจีน กับแม่น้ำแม่กลอง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีนโยบายขุดคลองในเวลาต่อมา คลองที่ขุด เช่น คลองเปรมประชากร นครเขื่อนขันธ์ และประเวศบุรีรมย์ ล้วนเป็นคลองที่ขุดขึ้นเพื่อสนองตอบในการค้าขายทั้งสิ้น ยังมีคลองอีก 2 สาย ที่อยู่นอกเหนือความมุ่งหมายดังกล่าว แต่ภายหลังก็มีประโยชน์ในการค้าขายเช่นเดียวกัน คือ คลองแสนแสบ และผดุงกรุงเกษม ซึ่งขุดเพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๕๒}

การขุดคลองได้ใช้แรงงานชาวจีนมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วและรัฐบาลในรัชสมัยหลังก็ได้จ้างชาวจีนขุดคลองเรื่อยมา ผลจากการขุดคลองทำให้ราษฎรเข้ามาจับจองที่ดินบริเวณสองฝั่งคลองเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม ชุมนางและเชื้อพระวงศ์มักจะได้รับผลประโยชน์มากกว่าราษฎร ไม่ว่าในเรื่องการใช้สิทธิ์ในการครอบครองที่ดินและเงินทุน รัฐบาลจึงมีประกาศเรื่องการขุดคลองขึ้นใน พ.ศ. 2420^{๕๓} เพื่อให้การแจกจ่ายที่ดินมีแบบแผนมากกว่าเดิม

สำหรับเรื่องราคาที่ดินบริเวณคลองที่ขุด จากเดิมที่ไม่มีราคา เปลี่ยนเป็นมีราคาค่อย ๆ สูงขึ้น เช่น เมื่อการขุดคลองเปรมประชากรเสร็จสิ้นหลัง พ.ศ. 2420 แล้ว ราคาที่ดินบริเวณคลองดังกล่าวมีราคาไร่ละ 1-1.50 บาท^{๕๔}

^{๕๒} ปิยนาท บุนนาค, คลองในกรุงเทพ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 50-53.

^{๕๓} ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9 จ.ศ. 1239 (พ.ศ. 2420), หน้า 221.

^{๕๔} เดวิด บรูซ จอห์นสัน, สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2475, หน้า 26.

การขยายเนื้อที่เพาะปลูกข้าวซึ่งเพิ่มขึ้นตามลำดับ หลังจากรัฐบาลอนุญาตให้เอกชนเข้ามาลงทุนในกิจการขุดคลอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2433 เป็นต้นมา โดยบริษัทคลองคูนาสยาม ได้รับสัมปทานให้ดำเนินการขุดคลองรังสิต เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีน บริษัทดังกล่าวดำเนินการอย่างเบ็ดเสร็จ เริ่มจากการขุดคลองที่ใช้เครื่องจักรทันสมัย การจัดสรรที่ดินทั้งโดยวิธีจับจองและแบ่งขายในอีก 10 ปีต่อมา ทำให้บริเวณทุ่งรังสิตกลายเป็นที่นาราว 500,000 ไร่ ในพ.ศ. 2443

ผลกระทบที่ติดตามมาในเรื่องแรงงานและที่ดิน คือ การเกิดชุมชนใหม่ขึ้นในบริเวณคลองที่ขุดใหม่ การจับจองที่ดินและการซื้อขายที่ดินเป็นจำนวนมากก่อให้เกิดปัญหา เช่น ปลอมแปลงเอกสารถือครองที่ดิน ระบบการออกเอกสารที่ดินไม่มีประสิทธิภาพ และธุรกิจนาเช่าที่เพิ่มค่าเช่า ทำให้ผู้เช่าเดือดร้อน เช่น บริษัทล่าไทร ซื้อที่ดินจากบริษัท คลองคูนาสยาม บริเวณทุ่งรังสิต จำนวน 9,000 ไร่ ดำเนินการขุดคลองเล็ก ๆ ในบริเวณที่ดินถือครองและให้ราษฎรเช่า โดยเพิ่มค่าเช่าตามลำดับ จาก 1 บาท เป็น 3 บาท ในพ.ศ. 2448^{๕๕}

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแรงงานรับจ้างที่ทำในไร่นา จำเป็นต้องเพิ่มจำนวนมากขึ้น เพราะพื้นที่ทำนาขยายออกไป มีสัดส่วนมากกว่าประชากรที่มีอาชีพทำนาดังนั้น เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว ได้มีแรงงานอพยพจากภาคอีสานมารับจ้างทำนาปีละประมาณ 10,000 คน^{๕๖} หลังจาก พ.ศ. 2443 เป็นต้นมา เพราะการสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพถึงโคราชเสร็จสิ้น และเปิดบริการแล้ว

การเปลี่ยนแปลงในกระบวนการผลิตดังกล่าว จึงเป็นปัจจัยทำให้รัฐบาลต้องออกกฎหมายใหม่ ๆ เพื่อยังคับใช้สำหรับบ้านเมือง ที่สำคัญคือ เกี่ยวกับเรื่องที่ดิน กล่าวคือ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินที่ต้องเสียอากรสวนและนา 3 ชนิด คือ ใบจอง โฉนดตราแดง และฎีกาใบเสร็จ หนังสือ

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 29-58.

^{๕๖} สมภพ มานะรังสรรค์, เศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 29.

เหล่านี้อาจใช้เป็นหลักฐานแห่งสิทธิ์ในที่ดินทางอ้อม และมีน้ำหนักต่างกัน เช่น
ครอบครองได้ในระยะสั้น คือ 3 ปี 5 ปี หรือ 6 ปี ตามประเภทที่ดิน

การออกกฎหมายเพื่อเป็นหลักฐานพิสูจน์กรรมสิทธิ์ในที่ดินให้มีน้ำหนักมากขึ้นนั้น เริ่มในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยออกพระราชบัญญัติ
การจำนำและขายฝากที่ดิน พ.ศ. 2409 และ 2410 มีใจความว่า การซื้อขายที่ดิน
จะถือเป็นเด็ดขาดได้ต่อเมื่อ ผู้ขายได้มอบโฉนดให้แก่ผู้ซื้อแล้ว และเจ้าของเดิมจะ
หาว่ามิได้ขายขาด เป็นแต่การขายฝากหรือจำนำก็ต่อเมื่อตนยังถือโฉนดตราแดงอยู่
โฉนดตราแดงจึงเป็นเครื่องหมายแห่งกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นเอง ซึ่งก่อน พ.ศ. 2435
กรมนามีหน้าที่ออกหลักฐานดังกล่าว และเปลี่ยนมาเป็นกระทรวงพระคลังทำหน้าที่
ออกหลักฐานที่ดินแทน

หลังจากรัฐบาลออกพระราชบัญญัติเก็บเงินค่านา ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443)
พนักงานพระคลังก็ไม่มีหน้าที่ออกหนังสือสำคัญเกี่ยวกับที่ดินเช่นกัน จึงเกิดปัญหาความ
ลำบากทั้งฝ่ายราษฎรและบ้านเมือง เพราะสาเหตุมีความต้องการหนังสือสำคัญใน
ที่ดินมากขึ้น เนื่องจากการขุดคลองและการขยายเส้นทางคมนาคมอื่น ๆ เช่น ถนน
และเส้นทางรถไฟ รัฐบาลได้ระงับความยุ่งยากทั้งหลายโดยออกพระราชบัญญัติ
โฉนดที่ดิน พ.ศ. 2444 ซึ่งนับเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในการออกเอกสารที่ดิน
เพราะเป็นโฉนดแผนที่ที่ต้องลงหมายเลขหลักเขต และคำนวณเนื้อที่ได้ การออก
เอกสารสิทธิ์ดังกล่าวเป็นหน้าที่ของหอกะเบียงที่ดิน สังกัดกระทรวงเกษตราธิการ⁵⁷

กล่าวได้ว่าการออกกฎหมายต่าง ๆ ทั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อตอบสนอง
ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับระบบการค้า และกระบวนการผลิต
ดังกล่าวนี้ นับเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญนำไปสู่การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและ
พาณิชย์ ระหว่าง พ.ศ. 2451-2478

⁵⁷ ร. แลงการ์ด, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 2, หน้า 333-337.

การบริหารราชการแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริที่จะปฏิรูปราชการแผ่นดิน และมีผู้จัดทำกฎหมายมาตั้งแต่ครั้งที่ทรงมีพระราชดำรัสตอบความเห็นคณะผู้ต้องการให้เปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2427 แล้ว แต่ปัญหาสำคัญในเวลานั้นคือ การขาดกำลังคนในการดำเนินการให้เกิดความสำเร็จได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อพระองค์ทรงแถลงอธิบายการแก้ไขการปกครองแผ่นดินใน พ.ศ. 2430 นั้น เป้าหมายสำคัญในการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ คือ "เพื่อให้เป็นการมั่นคงในการที่เป็นเอกราชของกรุงสยาม เป็นความสุขแก่ราษฎรทั้งปวงสืบไป"^{๕๘}

การเตรียมการปฏิรูปการปกครองในส่วนกลาง เริ่มตั้งแต่กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการเสด็จไปยุโรป เพื่อทรงร่วมฉลองครบรอบ 50 ปี ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิคตอเรียแห่งอังกฤษ เมื่อพ.ศ. 2430 และถือโอกาสนี้ทรงดูงานการปกครองของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปด้วย

อีก 1 ปี ต่อมา มีการปรับปรุงการบริหารส่วนกลางขึ้น โดยปิดหัดผู้ที่จะเป็นเสนาบดีที่ได้รับแต่งตั้งใหม่ 6 กรม ในพ.ศ. 2431 คือ กรมพระคลัง กรมยุติธรรม กรมยุทธนาธิการ กรมธรรมการ กรมโยธาธิการ และกรมมรุชาธิการ และฝึกหัดประชุมจริง ๆ ทั้งกรมเดิมและกรมใหม่ 12 กรม ในพ.ศ. 2432

การทดลองปฏิบัติราชการของเสนาบดีทั้ง 12 กรม ใช้เวลาถึง 2 ปี จึงมีประกาศแต่งตั้งกระทรวงแบบใหม่และเสนาบดี ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 และมีการปรับปรุงอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2437 คือ การให้กระทรวงกลาโหมมีหน้าที่ป้องกันประเทศอย่างเดียว ส่วนกระทรวงมหาดไทยก็ควบคุมหัวเมืองทั้งหมด^{๕๙}

^{๕๘} ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติสา กรรณสูต, ผู้รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองไทย (พ.ศ. 2417-2477), หน้า 99.

^{๕๙} ภาวดี มหาจันทร์, ประวัติศาสตร์การปกครองไทย, หน้า 146.

ปัญหาของรัฐในการบริหารราชการแผ่นดินแบบใหม่ คือ ต้องการกำลังคน มาปฏิบัติราชการในหน้าที่ที่มีความชำนาญหลายด้าน เช่น ด้านกฎหมาย การคลัง คมนาคม และชลประทาน ซึ่งจำเป็นต้องจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาบริหารราชการ ตำแหน่งต่าง ๆ จำนวนมาก เพราะคนไทยที่มีความรู้ความสามารถในแขนงวิชา สมัยใหม่ยังมีน้อย ในบรรดาตำแหน่งของชาวต่างประเทศที่เข้ามาบริหารราชการ นั้น ตำแหน่งที่สำคัญมาก คือ ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ซึ่งรัฐบาลไทยจ้างนายโรลิ่ง ยัคมินส์ (Rolin Jacquyns) นักกฎหมายชาวเบลเยียม เข้าบริหารราชการเมื่อ พ.ศ. 2435^{๑๐} หน้าที่ของตำแหน่งนี้ นอกจากเป็นที่ปรึกษากฎหมายของกระทรวง การต่างประเทศแล้ว ยังต้องแนะนำช่วยเหลือในกิจการของกระทรวงอื่น ๆ ที่อาจ มีปัญหาเกิดขึ้น รวมทั้งการติดต่อกับต่างประเทศด้วย

นายโรลิ่ง ยัคมินส์ ทำหน้าที่จนถึง พ.ศ. 2444 จึงลาออกจากราชการ เพราะสุขภาพไม่สมบูรณ์ รัฐบาลให้นาย คาร์แนค (Carnac)^{๑๑} ที่ปรึกษากระทรวง การคลัง ชาวอังกฤษ รักษาการตำแหน่งดังกล่าวแทน อย่างไรก็ตาม รัฐบาลก็ได้ จ้างนาย เอ็ดเวิร์ด สโตรเบล (Edward Strobel) ชาวอเมริกัน เข้ามารับ ตำแหน่งที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ในพ.ศ. 2446 แทน นายโรลิ่ง ยัคมินส์

ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินได้ช่วยเหลือรัฐบาลในการให้ความเห็นเกี่ยวกับการบริหารราชการหลายเรื่อง ทั้งเรื่องการแก้ไขปัญหาลิทธิสภาพนอกอาณาเขต การจัดทำประมวลกฎหมาย และการบริหารราชการทั่วไป เช่น นายโรลิ่ง ยัคมินส์ ได้ถวายความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้มีโรงเรียนสอน กฎหมาย เพื่อจะได้มีผู้จัดทำกฎหมายและปรับปรุงระบบศาลยุติธรรมให้มีระเบียบดีขึ้น

^{๑๐} "เรื่องจ้าง มร. ยัคมินส์ เข้าบริหารราชการ" เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ ร. 5 ต. 2/6 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร.

^{๑๑} "พระราชหัตถเลขา สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน พระยาสุริยานุวัตร" เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ ร. 5 ต. 2/25 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร.

ก่อนที่จะมีการปฏิรูปกฎหมายใน พ.ศ. 2440 ได้มีการปฏิรูปงานศาลแล้ว เพราะกระทรวงยุติธรรมมีหน้าที่เกี่ยวกับการจัดระเบียบในทางศาลโดยตรง หลังจากได้รวบรวมศาลต่าง ๆ มาขึ้นตรงต่อกระทรวงยุติธรรมทั้งหมด ทำให้หน้าที่กระทรวงยุติธรรมมีเพิ่มขึ้น หน่วยงานราชการจึงเพิ่มขึ้นตามความจำเป็น คือ กองอัยการ กองมหันตโทษ กองลหุโทษ กองร่างกฎหมาย กองหมาย และกองล้มละลาย^{๑๒} สำหรับกองร่างกฎหมาย ตั้งขึ้นเป็นกองสุดท้าย โดยมีหน้าที่เกี่ยวกับงานเลขานุการของกองกรรมการชำระประมวลกฎหมาย

เท่าที่ผ่านมา งานจัดทำกฎหมายที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งให้ "เคาน์ซิล ออฟสแตท" เป็นที่ประชุมปรึกษากฎหมายของบ้านเมือง ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 นั้น ไม่เป็นไปตามพระราชประสงค์ที่ทรงมุ่งหวังได้ ดังข้อความว่า "ได้คิดที่จะทำกฎหมายอันใดอันหนึ่งหลายเรื่องหนักหนา แล้วไม่สำเร็จไปสักเรื่องหนึ่ง เพราะผู้ที่จะทำได้นั้นมักเป็นผู้ที่มีการในตำแหน่งที่จะต้องทำเสมอ จนเหลือที่จะทำได้"^{๑๓}

ดังนั้นได้มีการออกพระราชบัญญัติรัฐมนตรีใน พ.ศ. 2437 เพื่อให้เป็นที่ประชุมปรึกษากฎหมายสำหรับบ้านเมืองให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยให้มีรัฐมนตรีสภา ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ประเภทหนึ่งคือ เสนาบดีสภา ประกอบด้วยผู้ที่ เป็น เสนาบดีในเวลานั้น และอีกประเภทหนึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งขึ้นไม่น้อยกว่า 12 คน ตามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบ^{๑๔}

เพราะฉะนั้นกฎหมายส่วนใหญ่ที่ออกในรัชสมัยดังกล่าวได้ผ่านการพิจารณา

^{๑๒} กระทรวงยุติธรรม, จัดพิมพ์, คำจารึกในหิรัญบัฏและวัฒนธรรมทางศาล (พระนคร: ม.ป.ท., 2505. งานกรฐินพระราชทานวัดสามพระยา 2 พฤศจิกายน 2505)

^{๑๓} "พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2427" เอกสารรัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 ช.4/16 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร.

^{๑๔} ร.ต.ท. เสถียร ลาสลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 14, หน้า 213-220.

จากที่ประชุมรัฐมนตรีสภาและเสนาบดีสภาก่อน

แนวพระราชโองบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการออกกฎหมาย ปรากฏในคำพระราชปรารภในพระราชบัญญัติดังกล่าว แสดงพระราชประสงค์ไว้ดังข้อความว่า "การที่จะรักษาความสวัสดิภาพเรียบร้อย การปกครองป้องกันอันตรายอันจะมีแก่ตัวและทรัพย์สินสมบัติของประชาชน และการพิจารณาตีความยุติธรรมให้สำเร็จดีในพระราชอาณาจักรนี้..."^{๘๕} และในพระราชดำรัสในการเปิดการประชุมรัฐมนตรีสภา ก็ทรงเน้นพระราชประสงค์ทำนองเดียวกัน ดังมีข้อความว่า "ให้มีการที่จะคุ้มครองป้องกันอันตรายแก่ตัวคนและทรัพย์สินของคน"^{๘๖}

จึงนับเป็นการวางพื้นฐานความยุติธรรมที่ทรงแสดงออกในความคิดทางกฎหมายตามแนวคิดตะวันตก ซึ่งแยกกฎหมายอาญาและแพ่งออกจากกัน นอกจากนี้พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเน้น คือ การที่บุคคลควรได้รับค่าสินไหมทดแทนในทางแพ่ง ถ้าหากถูกข่มเหงรังแกจากการกระทำของบุคคลอื่น เพราะขณะนั้นยังไม่มีกฎหมายใดที่กำหนดให้การรับผิดชอบแพ่งมีความชัดเจน จึงต้องอาศัยการพิจารณาของศาลให้เป็นไปในแนวทางยุติธรรมเอาไว้ ก่อนที่จะมีการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

กฎหมายต่าง ๆ ที่ออกมาก่อนจะมีการจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ นอกจากเพื่อตอบสนองความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการค้าแล้ว ยังเพื่อแก้ไขกฎหมายที่บกพร่องให้ทันสมัยขึ้นและการออกกฎหมายมาใช้บังคับไปพลางก่อน ก่อนจะมีประมวลกฎหมายฉบับถาวรได้มีการจัดร่างแล้ว เช่น มีการประกาศเลิกกฎหมายเก่าหลายฉบับ ปรากฏในตารางต่อท้ายพระราชบัญญัติลักษณะพยาน พ.ศ. 2437 และประกาศยกเลิกกฎหมาย ลงวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441 ที่ออกตามความในพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่ง พ.ศ. 2439 ซึ่งกฎหมายฉบับหลังนี้ได้ยกเลิกกฎหมายเก่ากว่า 250 บท^{๘๗}

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 336-342.

^{๘๗} ร.แลงกาต์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1, หน้า 5.

สำหรับกฎหมายที่ออกมาเพื่อยังคับใช้ไปพลางก่อนนั้น เช่น พระราชบัญญัติ ลักษณะพยาน ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437) พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความมีโทษ ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439) และพระราชบัญญัติกระบวนพิจารณาความแพ่ง ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439) อย่างไรก็ตาม กฎหมาย 2 ฉบับดังกล่าว ได้มีการปรับปรุงอีกครั้งหนึ่ง เพราะมีข้อบกพร่องมาก ไม่ทันกับเหตุการณ์บ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป โดยออกพระราชบัญญัติพิจารณาความแพ่ง ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) และพระราชบัญญัติ แก้ไขเพิ่มเติม วิธีพิจารณาความอาญา ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) และ ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450)^{๑๑}

กฎหมายดังกล่าวส่วนใหญ่เรียกว่า กฎหมาย"วิธีสบัญญัติ" ซึ่งใช้พิจารณาคดีในศาล การที่รัฐบาลออกกฎหมายมาใช้บังคับไปพลางก่อน เพราะขณะนั้นการจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ยังไม่ได้เริ่มต้น มีแต่กฎหมายลักษณะอาญาซึ่งกำลังจัดร่างยังไม่เสร็จ แม้ยังไม่มีการใช้บังคับ แต่แนวการพิจารณาคดีของศาลก็สามารถแก้ไขปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้

ประมวลกฎหมายลักษณะอาญาซึ่งได้มีการร่างตั้งแต่ พ.ศ. 2440 นั้น เมื่อดำเนินมาถึง พ.ศ. 2447 ก็ได้มีการเปลี่ยนประธานกรรมการ โดยนายฮอร์ช ปาดูซ์ (George Padoux) ที่ปรึกษาการร่างกฎหมายชาวฝรั่งเศส ได้รับหน้าที่นี้ แทนกรมหมื่นราชบุรดีเรกฤทธิ ซึ่งทรงลาออก และเมื่อการจัดร่างประมวลกฎหมายลักษณะอาญาเสร็จสิ้นลง จึงประกาศใช้เป็นกฎหมายในวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2451 โครงการต่อไปของรัฐบาล ก็คือ การจัดทำกฎหมายที่เหลือให้เสร็จสิ้นอีก 4 ฉบับ เริ่มจากประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง และพระธรรมนูญศาลยุติธรรม

^{๑๑} กรมที่ดิน, จัดพิมพ์, การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 20.

ฐานะของพลเมือง

ระบบไพร่และทาส เป็นวิธีการควบคุมกำลังคนในสังคมไทยตั้งแต่ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแบ่งฐานะบุคคลตามลำดับชั้นโดยพระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นมุลนายสูงสุด ขุนนางเป็นผู้กำกับดูแลไพร่แทนพระมหากษัตริย์ ส่วนทาสในสังคมไทยส่วนใหญ่ไม่ใช่เป็นทาสเชลย แต่เพราะมีเหตุจำเป็นต่าง ๆ เช่น การเป็นหนี้เป็นสิน ประสบทุกข์ภิกขภัย จึงต้องเป็นทาส

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการค้าที่ขยายตัวตามลำดับตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมานั้น เป็นสาเหตุสำคัญในการสร้างแรงกระตุ้นให้เกิดความจำเป็นทางด้านแรงงานขึ้น เพื่อตอบสนองการผลิตแบบใหม่ที่ใช้วิธีจ้างแรงงานแทนการเกณฑ์บังคับ ขณะเดียวกันที่การควบคุมไพร่ของรัฐบาลยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ดังนั้น กฎหมายที่ออกมาหลายฉบับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น เปิดโอกาสให้ไพร่สามารถเลือกโอนสังกัดในบางกรณี^{๖๖} ได้ เอื้ออำนวยให้ไพร่มีอิสระมากขึ้น

ความคิดที่กสฐานะของพลเมืองไทยให้มีความอิสระ เกิดขึ้นหลังจากการที่แรงงานไพร่เปลี่ยนแปลงดังกล่าว อันเนื่องจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและวิธีการควบคุมไพร่ล้มเหลว ความคิดดังกล่าวปรากฏในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนที่จะออกพระราชบัญญัติพิทักษ์กระเชียนอายุลูกทาสลูกไทย เมื่อ พ.ศ. 2417 ว่า "ข้าพเจ้ามีความปรารถนาว่า การสิ่งใดซึ่งเป็นการเจริญ มีคุณแก่ราษฎร ควรจะเป็นไปทีละน้อยตามกาลเวลา การสิ่งใดซึ่งเป็นธรรมเนียมบ้านเมืองแต่โบราณ แต่ไม่สู้เป็นยุติธรรมก็อยากจะทำเลิกถอนเสีย."^{๖๗}

^{๖๖} อัญชลี สุธาชัยณ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ และผลกระทบต่องานไทยในรัชกาลที่ 5," (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 293.

^{๖๗} "พระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยเรื่องทาสและเกษียณอายุ" พระบรมราชาธิบาย รัชกาลที่ 5 (พระนคร : ม.ป.ท., 2509), หน้า 41.

หลังจากนั้น นโยบายเลิกทาสก็ดำเนินไปเป็นระยะ เริ่มจากวิธีการลดค่าตัวลูกทาสประเภทต่าง ๆ ตามระบุไว้ในพระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูกทาสลูกไทย พ.ศ. 2417 เช่น มาตรา 1 ระบุไว้ให้ลูกทาสที่เกิดในปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ เมื่อพ.ศ. 2411 ได้ลดค่าตัวนับจากปีที่ 8 เป็นต้นไป ลงเรื่อย ๆ จนถึงอายุ 21 ปี จึงจะหลุดพ้นเป็นไทย⁷¹

ขณะเดียวกันที่การผ่อนปรนให้ไพร่ลดเวลารับราชการลง และผลักดันไพร่เข้าสู่แรงงานรับจ้างมากยิ่งขึ้น คือ ไพร่สม รับราชการปีละ 1 เดือน ทาสสละแรงงานให้รัฐบาล 8 วัน ตามประกาศหักไพร่สมตามชราพิการ พ.ศ. 2420 นอกจากนี้การกำหนดเกษียณอายุของไพร่ จากเดิม 70 ปี ต่อมากฎหมายประกาศอายุบุคคลที่เป็นชายฉกรรจ์และปลดคนชรา ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) เปลี่ยนเป็นอายุ 60 ปี⁷²

สำหรับการเปลี่ยนแปลงแนวคิดจากการเกณฑ์บังคับไพร่มาเป็นการจ้างที่มีค่าตอบแทนมีขึ้นอีก 1 ปี ถัดมา โดยรัฐบาลออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์จ้าง ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443) สรุปว่า ราษฎรที่ถูกเกณฑ์ไปราชการอย่างหนึ่งอย่างใด ควรจะได้รับค่าจ้าง รวมทั้งค่าพาหนะ และค่าราชการอื่นใดได้ และไม่ต้องมารับราชการอีก⁷³

สถานะของไพร่และทาสได้เปลี่ยนแปลงเป็นอิสระมาโดยลำดับ โดยผลบังคับของกฎหมายหลายฉบับ จนกระทั่งรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติทาส พ.ศ. 2448 เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2448 มีผลบังคับให้นายเงินต้องปล่อยลูกทาสของตนทุกคนเป็นอิสระ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2448 ส่วนทาสที่ยังมีค่าตัว

⁷¹ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8, หน้า 197-207.

⁷² ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยด้านสังคม (กรุงเทพฯ : ดันอ้อ, 2519), หน้า 402.

⁷³ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 หน้า 528-530.

ให้ลดลงเหลือเดือนละ 4 บาท ตั้งแต่ พ.ศ.2448 นอกจากนี้ห้ามไม่ให้เอาคน เป็นทาสอีกต่อไป⁷⁴

ในปีเดียวกันนี้ รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร พ.ศ.2448 ซึ่งเป็นวิธีการควบคุมกำลังคนที่ต่างจากการเกณฑ์แรงงาน เพราะนับเป็นการสร้างความสำนึกในหน้าที่แบบใหม่ของชายฉกรรจ์ไทย ที่มีต่อชาติบ้านเมืองในการป้องกันประเทศ โดยผู้ที่รับการเกณฑ์ทหารแล้วไม่ต้องเสียค่าราชการอีกจนตลอดชีวิต

อย่างไรก็ตาม การเลิกทาสและไพร่นับเป็นการรื้อปรับระบบทางสังคมที่สำคัญ เพราะทำให้อำนาจควบคุมประชากรซึ่งเคยขึ้นกับมูลนายนั้น ได้มารวมศูนย์อยู่ที่พระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง

การยกฐานะพลเมืองนอกจากการเลิกทาสและไพร่แล้ว ภารกิจถัดไปก็คือ การให้การศึกษาสำหรับพลเมืองที่กว้างขึ้น โดยตั้งกรมศึกษาธิการเมื่อ พ.ศ.2440 และให้กระทรวงมหาดไทยจัดการดูแลการศึกษาในเขตหัวเมือง

ยังมีการพัฒนาคุณภาพพลเมืองอีกทางหนึ่ง คือ การออกกฎหมายเพื่อขจัดปัญหาอบายมุขที่มีในรูปของบ่อนเบี้ย การพนัน ให้ลดน้อยลง ซึ่งเป็นพัฒนาการทางจริยศาสตร์ขั้นหนึ่งที่รัฐบาลได้ออกกฎหมายเพื่อควบคุมความประพฤติของพลเมือง

โดยเฉพาะโรงบ่อนในกรุงเทพฯ ซึ่งอยู่ในความควบคุมของกรมพระคลังสินค้า มีอยู่ 803 โรง ในพ.ศ.2430 รัฐบาลสั่งยุบเหลือ 67 โรง ในปีเดียวกัน⁷⁵ และสั่งยุบอีกทุกปี ตั้งแต่พ.ศ.2432-2444 โดยสั่งยุบ 10 โรง ในพ.ศ.2432 ยุบอีก 10 โรง ในพ.ศ.2437 และหลังสุดยุบ 31 โรง ในพ.ศ.2434 จนเหลือ 14 โรง⁷⁶

⁷⁴"พระราชบัญญัติ ลักษณะทาส ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) วันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2448 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 22.

⁷⁵ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 11 หน้า 182.

⁷⁶เรื่องเดียวกัน, เล่ม 13, หน้า 80.

กล่าวได้ว่าการชกสถานะภาพของพลเมืองให้มีความเป็นอิสระนั้น นับเป็น
บรรรยากาศทางสังคมที่ทำให้บุคคลมองเห็นคุณค่าของตนเอง และรู้จักรักษาสិทธิ
หน้าที่ของตน สภาพการณ์ดังกล่าวนี้จึงเป็นส่วนสำคัญอันเป็นปัจจัยพื้นฐาน นำไปสู่
การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

บทที่ 2

ผู้รับผิดชอบในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นงานที่กระทำต่อเนื่องมาจากงานร่างประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ซึ่งร่างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2451 โดยผู้รับผิดชอบในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ จะต้องทำหน้าที่ร่างกฎหมายสำคัญอื่นอีก 3 ฉบับ คือ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง และพระธรรมนูญศาลยุติธรรม อย่างไรก็ตามระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. 2451-2478 ได้มีการทุ่มเทให้กับการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มากที่สุด

กรรมกรชาวฝรั่งเศส

โดยหลักการแล้วผู้รับผิดชอบในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์คือ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม แต่เนื่องจากงานร่างประมวลกฎหมายมีความสำคัญมาก จึงเป็นหน้าที่ของทุก ๆ ฝ่าย เช่น เสนาบดี เจ้านาย ข้าราชการ รวมทั้งชาวต่างประเทศ

ผลสืบเนื่องจากการทำสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เมื่อพ.ศ. 2446 ฝรั่งเศสได้กำชับให้รัฐบาลจางนายฮอร์ซ ปาดูซ์ (George Padoux) อดีตที่ปรึกษาราชการทั่วไปของรัฐบาลตุนีเซีย เป็นที่ปรึกษาการร่างกฎหมายเพื่อไม่ให้รู้สึกน้อยหน้ากว่าอังกฤษที่มีที่ปรึกษาด้านการคลังในรัฐบาลไทย และถ้าหากรัฐบาลไม่สนองตอบดังกล่าว ฝรั่งเศสจะชลอการแลกเปลี่ยนสัญญาไว้ก่อน¹ รัฐบาลจึงตกลงจ้าง

¹ "หนังสือจากกรมหลวงเทวะวงศัวโรปการ ถึงพระเจ้าน้องยาเขต กรมขุนสมมตอมรพันธ์" 9 ธันวาคม พ.ศ. 2447, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ. 9/115, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

นายฮอร์ช ปาดูซ์ ในพ.ศ. 2447² ให้ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าที่ปรึกษาการร่างกฎหมาย ซึ่งเป็นครั้งแรกที่มีตำแหน่งนี้

หลังจากนายฮอร์ช ปาดูซ์ ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าจัดร่างประมวลกฎหมาย ลักษณะอาญาจนเสร็จ ในพ.ศ. 2451 จึงรับผิดชอบเป็นหัวหน้าคณะที่ปรึกษาการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ต่อไป โดยมีชาวฝรั่งเศสอีก 3 คน ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยที่ปรึกษา คือ

นายริวีแยร์ (Riviere) ทนายความชั้นศาลอุทธรณ์ จากประเทศฝรั่งเศส

นายเรเน กียอง (René Gyon) ผู้พิพากษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส และ

นายมองชาวิลล์ (Moncharvill) ศาสตราจารย์ทางกฎหมายจากประเทศอิตาลี³

นอกจากนี้ ยังมีผู้ทำหน้าที่เป็นเลขานุการคณะที่ปรึกษาการร่างกฎหมาย อีก 1 คน คือ

นายชาลส์ เลเวสกี (Charls L'Evesque) นักกฎหมายชาวฝรั่งเศส⁴

²"หนังสือจากกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2447, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ.9/115, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

³"หนังสือจากกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ถึงพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม" 28 สิงหาคม พ.ศ. 2450, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ.9/115, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

⁴"หนังสือจากพระยาจักรยาณิศร์ศิริวิสุทธี กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" 16 เมษายน พ.ศ. 2450, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ.9/89, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

รัฐบาลเริ่มจ้างทั้ง 4 คนดังกล่าว เมื่อพ.ศ.2450 โดยเข้ารับหน้าที่ในช่วงพ.ศ.2450-2451

ด้วยเหตุที่การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และการสื่อสารกัน ในระหว่างบุคคลผู้รับผิดชอบฝ่ายต่าง ๆ จะต้องใช้ภาษาอังกฤษเป็นสื่อกลาง ผู้รับผิดชอบทุกฝ่ายจึงต้องรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี รัฐบาลไทยจึงส่ง นายเรเน ก็อง นายริวแอร และนายมองชาวิลด์ ไปศึกษาภาษาอังกฤษเพิ่มเติมที่ประเทศอังกฤษ เป็นเวลา 2 เดือน ในช่วงปลาย พ.ศ.2450 ก่อนเข้ารับหน้าที่ โดยรัฐบาลไทย ออกค่าใช้จ่ายให้ทั้งหมดคนละ 900 แฟรงค์⁵

นายฮอร์ช ปาคูซ์ ซึ่งมีประสบการณ์จากการเป็นหัวหน้าการร่างประมวลกฎหมายลักษณะอาญามาแล้ว และรู้ล่วงหน้าว่าจะจัดร่างประมวลกฎหมายให้สำเร็จอย่างไร ได้ยื่นเสนอความเห็นต่อรัฐบาลเมื่อเดือน เมษายน พ.ศ.2450⁶ ว่าจะทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และกฎหมายสำคัญอื่น ๆ โดยวางโครงร่างเบื้องต้นคร่าว ๆ หลังจากนั้น 2 ปี ราว ๆ เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2452 นายฮอร์ช ปาคูซ์ รายงานต่อรัฐบาลว่าจะทำประมวลกฎหมายต่าง ๆ ให้เสร็จภายใน 4 ปี และสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องตั้งกรรมการเพิ่มเติมขึ้นส่วนหนึ่ง เพื่อทำหน้าที่เรียบเรียงและตรวจแก้⁷

ปรากฏว่าจนถึงเดือนกันยายน พ.ศ.2452 การยกร่างประมวลกฎหมาย

⁵"หนังสือจากกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2450, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ.9/115 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

⁶"บันทึกของนายฮอร์ช ปาคูซ์" เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ.9/89 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

⁷"บันทึกของนายฮอร์ช ปาคูซ์ ถึงเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม" 28 ธันวาคม พ.ศ.2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ.9/89, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

แพ่งและพาณิชย์ได้เสร็จไปบางส่วนแล้ว คือ ว่าด้วยลักษณะหนี้ จำนวน 331 มาตรา^๑ จึงได้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก และนายฮอร์ช ปาดูซ์ ได้ถวายรายงาน การปฏิบัติในเรื่องการร่างประมวลกฎหมายต่อเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมทุกระยะ คือ พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นราชบุรดิเรกฤทธิ์ (พ.ศ.2451-2453) และ หม่อมเจ้าจรรุญศักดิ์ กฤดากร (พ.ศ.2453-2456)

จุดมุ่งหมายหลักในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ก็เพื่อให้ ต่างประเทศยอมรับกฎหมายและงานศาลของไทย ผู้รับผิดชอบในงานดังกล่าวจึง ได้ใช้ความรู้ความสามารถเพื่อให้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มีความสมบูรณ์ ที่สุด

การแบ่งผู้รับผิดชอบเป็นกองกรรมการ

นายเฮนส์ ไอ เวสเตนการ์ด (Jens I. Westengard) ที่ปรึกษา- ราชการแผ่นดินชาวอเมริกัน ซึ่งเข้ารับตำแหน่งใน พ.ศ.2451 แทนนายสโตรเบล (Edward Strobel) ชาวอเมริกัน ที่ได้ถึงแก่อนิจกรรมไปนั้น เคยเป็นศาสตราจารย์ทางกฎหมายที่มีชื่อเสียงจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นผู้หนึ่งที่พยายามสนองนโยบายของรัฐบาลในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ให้เสร็จโดยเร็ว ตามที่พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นราชบุรดิเรกฤทธิ์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการ ต่างประเทศ ทรงแสดงความเห็นไว้ เมื่อ พ.ศ.2450 ว่าจะเร่งรัดให้ที่ปรึกษา ชาวฝรั่งเศสจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้เสร็จภายใน 5 ปี^๒ โดย นายเวสเตนการ์ด เสนอให้รัฐบาลใน พ.ศ.2453 ให้จัดเตรียมผู้รับผิดชอบเป็น

^๑ "บันทึกกองร่างกฎหมาย เรื่องการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ 1 เมษายน ถึง 2 สิงหาคม พ.ศ.2472.

^๒ "ว่าจ้างนายฮอร์ช ปาดูซ์ หมอกฎหมายชาวฝรั่งเศส, เอกสารกรมราช เลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ.9/115 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

ฝ่าย ๆ และได้ปรึกษาหารือกับ นายฮอร์ช ปาดูซ์ ว่าควรแบ่งหน้าที่ฝ่ายต่าง ๆ ในรูปของกรรมการเป็นกอง ๆ เพื่อให้การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มีระเบียบมากยิ่งขึ้น

จนกระทั่งหม่อมเจ้าจรรยาฤดี กฤดากร ทรงนำผลการปรึกษาหารือนี้ เข้าที่ประชุมเสนาบดี เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2453¹⁰ โดยทรงดัดแปลง แก้ไขร่างความเห็นดังกล่าวเพียงเล็กน้อย แล้วสรุปเป็นร่างความเห็นใหม่ว่าควร แบ่งกรรมการออกเป็น 6 กอง คือ

กองที่ 1 ทำหน้าที่กำหนดนโยบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และประมวลกฎหมายอื่น ๆ ประกอบด้วยเสนาบดี 4 กระทรวง คือ การต่างประเทศ ยุติธรรม มหาดไทย และนครบาล

กองที่ 2 ยกร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นภาษาอังกฤษ ตามนโยบายที่กรรมการกองที่ 1 วางไว้ เป็นหน้าที่ของนักกฎหมายชาวยุโรป ซึ่งอันที่จริงคือ นักกฎหมายชาวฝรั่งเศสที่มี นายฮอร์ช ปาดูซ์ เป็นหัวหน้าคณะนั่นเอง

กองที่ 3 การตรวจร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ตามที่กรรมการกองที่ 2 ได้ยกร่างไว้เป็นภาษาอังกฤษแล้ว ทั้งเนื้อหาและสำนวน มีทั้งนักกฎหมายชาวต่างประเทศ และชาวไทย

กองที่ 4 แปลร่างประมวลกฎหมายจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย เป็นหน้าที่ของกรรมการชาวไทย

กองที่ 5 ตรวจแก้ร่างคำแปลที่กรรมการกองที่ 4 ได้แปลไว้แล้ว กรรมการชาวไทยมีหน้าที่รับผิดชอบ

กองที่ 6 ตรวจแก้ร่างภาษาไทย ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระ ในกฎหมาย และภาษาสำนวน รับผิดชอบโดยกรรมการไทยที่เป็นข้าราชการฝ่าย

¹⁰"หนังสือจากพระองค์เจ้าจรรยาฤดี กฤดากร กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" 8 สิงหาคม พ.ศ. 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ข. 12/1, 2 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

ตุลาการ จำนวนไม่น้อยกว่า 6 คน ไม่เกิน 12 คน¹¹

แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงเห็นชอบในหลักการ แต่เพื่อให้การตั้งกรรมการดังกล่าวรัดกุมขึ้นอีก จึงทรงมอบหมายให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปกาน เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย หม่อมเจ้าจรรยาศักดิ์ กฤดากร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เจ้าพระยาสมรราช (ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงนครบาล และนายเวสเทินการ์ด¹² ประชุมปรึกษาหารือกับพิจารณาทบทวนอีกครั้งหนึ่ง

คณะบุคคลดังกล่าวได้ประชุมปรึกษาการตั้งกรรมการจัดร่างประมวลกฎหมาย เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2453 สรุปว่าให้ผู้รับผิดชอบทุกฝ่ายปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายตามรูปแบบกรรมการที่เตรียมไว้ แต่ยังไม่ควรออกคำสั่งเป็นประกาศแต่งตั้ง เพราะเผื่อว่าอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นอีก ถ้าหากตั้งเป็นการถาวรแล้วจะแก้ไขภายหลังคงลำบาก

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงให้แนวปฏิบัติของกรรมการ ว่าเรื่องอำนาจวินิจฉัยในปัญหาการร่างกฎหมายอย่างหนึ่งอย่างใด ให้เป็นหน้าที่ของกรรมการกองที่ 1, กองที่ 6 และเสนาบดีสภาเท่านั้น ส่วนกรรมการกองที่ 3, กองที่ 4 และกองที่ 5 ไม่ควรให้มีอำนาจวินิจฉัย แต่เป็นเพียงที่ปรึกษาของเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมและกรรมการกองที่ 1 โดยเลือกสรรจากผู้ที่มีความรู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และกฎหมาย ตามความต้องการและเห็นสมควร¹³

¹¹ เรื่องเดียวกัน.

¹² เรื่องเดียวกัน.

¹³ "สำเนาพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงหม่อมเจ้าจรรยาศักดิ์ กฤดากร" 12 สิงหาคม พ.ศ. 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ข.12.1/2, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร

อันที่จริงข้อเสนอของนาย เวสเตนการ์ด ในเรื่องการแบ่งกรรมการออกเป็นกอง ๆ นั้น เพื่อให้การดำเนินงานจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นไปตามลำดับขั้นตอนด้วย โดยเริ่มปฏิบัติจากกรรมการกองที่ 1 ไปจนถึงกองที่ 6 ตามลำดับ แต่ไม่เป็นไปตามคาดหวังไว้ เช่น เมื่อการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ดำเนินมาสู่ระยะหนึ่งในช่วง พ.ศ. 2453-2454 ปรากฏว่ากรรมการกองที่ 1 ส่วนใหญ่มีเวลาไม่เพียงพอ เนื่องจากมีงานหน้าที่ราชการประจำที่รัดตัวอยู่แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงแนะนำให้หม่อมเจ้าจรรุญศิภัต กฤดากร ทรงปรึกษาในเรื่องนโยบายการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์กับกรรมการกองที่ 1 คนใดคนหนึ่ง ตามที่เห็นสมควร¹⁴ กรรมการกองนี้จึงไม่ได้ทำหน้าที่อีกต่อไปนับตั้งแต่ พ.ศ. 2454 เป็นต้นมา

ส่วนกรรมการกองที่ 3, 4, 5 และ 6 นั้น ยังไม่ได้แต่งตั้งแต่ประการใด เพราะการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์กำลังอยู่ในระหว่างการยกร่างว่าด้วยเรื่องหนี้ ซึ่งดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2451 โดยกรรมการกองที่ 2 ที่เป็นชาวฝรั่งเศส จนกระทั่งการยกร่างเรื่องหนี้เสร็จสิ้นบางส่วนแล้ว และเพื่อให้การดำเนินการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นไปอย่างต่อเนื่อง หม่อมเจ้าจรรุญศิภัต กฤดากร จึงทรงมอบหมายให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ อธิบดีศาลฎีกา ทรงเป็นผู้ปลาร่างดังกล่าว เมื่อปลาย พ.ศ. 2453¹⁵ ซึ่งมีหน้าที่คล้ายกรรมการกองที่ 4 ในระหว่างนั้นกรรมการชาวฝรั่งเศสก็ทำหน้าที่การร่างประมวลกฎหมายว่าด้วยหนี้ บุคคล และสัญญา ต่อไป รวมทั้ง

¹⁴ "บันทึกของเจ้าพระยาอภัยราชาฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2462, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ข. 12.1/2 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

¹⁵ "หนังสือหม่อมเจ้าจรรุญศิภัต กฤดากร ถึงกรมหมื่นสวัสดิวัดนวิศิษฎ์" 12 มกราคม พ.ศ. 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 ข. 9/115, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

การตรวจแก้ด้วย เพราะกรรมการตรวจแก้ยังไม่มี

เมื่องานร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้และบุคคล ฉบับภาษาอังกฤษเสร็จบางส่วน ใน พ.ศ. 2454 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงจำเป็นต้องมีกรรมการตรวจร่างภาษาอังกฤษขึ้น โดยมีหม่อมเจ้าจรรยาฤศติก์ กฤดากร ทรงเป็นประธาน และมีกรรมการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ คือ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	: อธิบดีศาลฎีกา
กรมหมื่นสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์	
พระยาพิเชตพิเศษพิสัย (ปลื้ม สุจริตกุล)	: เคยเป็นผู้พิพากษาศาล
	ต่างประเทศ
นายสกินเนอร์ เทอร์เนอร์	: ที่ปรึกษาของกระทรวง
(Skinner Turner)	ยุติธรรม ชาวอังกฤษ
พระยามหิธรมุนีปกรณ์โกศลคุณ	: ผู้ช่วยที่ปรึกษากระทรวง
(โตกิจิ มาซาโอะ Tokigi masao)	ยุติธรรม ชาวญี่ปุ่น
พระยาวรรณการประสิทธิ์	: เจ้ากรมอัยการ ชาวลังกา
(วิลเลียม อัลเฟรด คุณะติลเก)	
William Alfred Kunatelake)	
หลวงสกลสัตยาทร	: เคยเป็นผู้พิพากษาศาลแพ่ง ^{1๑}
(ทองบูน บุญขมานพ)	

กรรมการชุดนี้ส่วนใหญ่เคยทำหน้าที่เป็นกรรมการตรวจร่างประมวลกฎหมายลักษณะอาญามาก่อนแล้ว โดยหน้าที่ใหม่คล้ายกับกรรมการกองที่ 3 คือ การตรวจร่างภาษาอังกฤษ

^{1๑}"บันทึกกองร่างกฎหมาย เรื่องการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์" 1 เมษายน - 2 สิงหาคม พ.ศ. 2472, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา สดก. 1.1/1 เล่ม 14, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา (ต่อไปใช้ สดก.).

สำหรับกรรมการร่างประมวลกฎหมายกองที่ 2 มีนักกฎหมายชาวฝรั่งเศส
เพิ่มเข้ามาอีก 1 คน ใน พ.ศ.2455 คือ นายเซ็กนิตต์ (Segnitz) ตามข้อ
แนะนำของรัฐบาลฝรั่งเศส เมื่อพ.ศ.2450 ที่ให้รัฐบาลจ้างที่ปรึกษาการร่างกฏ-
หมายชาวฝรั่งเศสเพิ่มขึ้นจนครบ 9 คน ซึ่งนายเซ็กนิตต์ เป็นคนที่ 6 ส่วนผู้ที่พ้น
หน้าที่ไปแล้ว คือ นายริวิแอร์ และนายมองซาวิลล์ ในพ.ศ.2453-2454 ซึ่งทาง
รัฐบาลเองก็ค่านิ่งถึงตลอดเวลาว่าจะจ้างที่ปรึกษากฎหมายชาวฝรั่งเศสเพิ่มเติม
แต่ยังหาบุคคลไม่ได้

ในงานตรวจแก้ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ อาจมีการประชุม
ร่วมกันระหว่างกรรมการตรวจแก้และกรรมการร่างบ้างบางครั้ง เพื่อจะได้ทำ
ความเข้าใจและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน แต่เท่าที่ปรากฏหลักฐานมีอยู่ครั้งเดียว
คือ เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ.2455 และครั้งนี้เองที่เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่าง
ความคิดเห็นของกรรมการบางคนไม่ตรงกันและไม่เข้าใจกัน เกี่ยวกับการตรวจ
แก้กฎหมายว่าด้วยเรื่องบุคคลและครอบครัว ทำให้การประชุมตรวจแก้ต้องหยุด
ชะงักไปตลอดระยะที่ หม่อมเจ้าจรรยาพิทักษ์ กฤดากร ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวง
ยุติธรรม

อย่างไรก็ตาม หลังจากเจ้าพระยาอภัยราชาสามหาญยุติธรรมธร (ม.ร.ว.
ลพ สุทัศน์ ณ อสุทธยา) เข้ามารับตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ในพ.ศ.
2456 แทนหม่อมเจ้าจรรยาพิทักษ์ กฤดากร ซึ่งลาออกไปรับราชการเป็นทูตในทวีป
ยุโรป กรรมการตรวจร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ก็ได้ดำเนินการอีกต่อ
ไปจนเสร็จใน พ.ศ.2457¹⁷

ในระหว่างนั้นงานแปลร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่รับผิดชอบ
โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ ก็ดำเนินการไปพร้อม ๆ กับ
งานตรวจร่างภาษาอังกฤษ แต่เนื่องจากพระองค์ทรงมีหน้าที่อย่างอื่นด้วย เช่น
งานประจำในศาลฎีกา งานตรวจแก้ร่างภาษาอังกฤษจึงไม่สามารถรับผิดชอบโดย
ลำพังได้ จึงมีการแต่งตั้งผู้ช่วยแปลร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เพิ่ม คือ

¹⁷ เรื่องเดียวกัน.

พระองค์เจ้าวิจิตรวราชมปราณี¹⁸ ข้าราชการกระทรวงยุติธรรม

หลังจากกรรมการกองที่ 1 ซึ่งมีหน้าที่วางนโยบายการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ๑ หยุดทำหน้าที่ไปตั้งแต่ พ.ศ. 2454 นั้น ปรากฏว่าเมื่อการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เกิดข้อขัดข้องด้านนโยบาย จึงขาดผู้มีอำนาจตัดสินใจปัญหาให้ทันที่วงที่ได้อำนาจจะนำความกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกเรื่อง ก็จะเป็นการเพิ่มพระราชภาระมากเกินไป จึงได้มีการแต่งตั้งกรรมการพิเศษขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2456 ให้มีหน้าที่วินิจฉัยปัญหาการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และประมวลกฎหมายอื่นที่เกี่ยวกับพระราชโบาย หรือระเบียบประเพณีในการปฏิบัติเกี่ยวกับการร่างประมวลกฎหมาย ประกอบด้วย

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ : เสนาธิการทหารบก ประธานกรรมการ
กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ : กรรมการ
กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ : กรรมการ
กรมพระดำรงราชานุภาพ

เจ้าพระยายมราช : กรรมการ

เจ้าพระยาอภัยราชา : กรรมการและเลขานุการ¹⁹

มหาสุตธรรมธร

หน้าที่ของกรรมการชุดนี้จึงคล้ายกับกรรมการกองที่ 1 ที่เลิกไปแล้ว และเป็นที่น่าสังเกตว่าในเรื่องตัวบุคคล จะเปลี่ยนแปลงเฉพาะตำแหน่งประธาน

¹⁸ "หนังสือเจ้าพระยาอภัยราชา กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" 4 มิถุนายน พ.ศ. 2456, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ.9/115 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

¹⁹ "แต่งตั้งกรรมการพิเศษ ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์" 3 มิถุนายน พ.ศ. 2456 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 บ.12.1/1 กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร.

งานร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ดำเนินมาด้วยดี ในช่วงที่เจ้า-
พระยาอภิราชามหายุติธรรมเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เพราะมีผู้รับผิดชอบ
ชอบที่ได้รับแต่งตั้งเข้ามาทำหน้าที่มากขึ้น แต่หลังจากนายฮอร์ช ปาดูซ์ ได้ลาออก
จากตำแหน่งใน พ.ศ. 2456 เพื่อกลับไปรับราชการที่ยุโรป ก็เกิดอุปสรรคในการ
หาคนมารับผิดชอบแทน เพราะใน พ.ศ. 2457 ได้เกิดสงครามในยุโรป อย่างไรก็ตาม
ก็ตาม นายฮอร์ช ปาดูซ์ ได้แนะนำรัฐบาลให้จ้างนักกฎหมายชาวฝรั่งเศส เพิ่มอีก
2 คน คือ นายซาเวียร์ เดอลาฟอร์การ์ด (Saviar de Laforcard) ทำหน้าที่
ในกรรมการร่างประมวลกฎหมาย และอีกคนหนึ่ง คือ นายเดเลสเตรี (Delester)
เป็นหัวหน้าที่ปรึกษากรรมการร่างประมวลกฎหมายแทน นายฮอร์ช ปาดูซ์ รัฐบาล
ตกลงจ้างบุคคลทั้งสอง ในพ.ศ. 2457

แม้ นายเดเลสเตรีจะมีความสามารถน้อยกว่านายฮอร์ช ปาดูซ์ แต่รัฐบาล
จำเป็นต้องจ้าง เพราะหาบุคคลอื่นไม่ได้ ผลปรากฏว่าในช่วง 2 ปีระหว่าง พ.ศ.
2457-2459 การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ดำเนินไปไม่เป็นโล้เป็นพาย
เนื่องจากนายเดเลสเตรีไม่มีความรู้ภาษาอังกฤษดีพอ ทำให้การประสานงานกับ
กรรมการอื่น ๆ ยากลำบาก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร
จึงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อต้น พ.ศ. 2459
เกี่ยวกับปัญหาเรื่องการจ้างนักกฎหมายชาวฝรั่งเศสมาปฏิบัติหน้าที่ในเมืองไทยว่า
มีความยากลำบาก เนื่องจากสงครามในยุโรปยังไม่ยุติ^{๒๐} โดยที่จำนวนนักกฎหมาย
ชาวฝรั่งเศส รัฐบาลยังต้องจ้างอีก 2 คน เพื่อให้เพียงพอปฏิบัติงานและแทนคนที่พ้น
หน้าที่ไปแล้ว คือ นายเช็กนิตต์ ตั้งแต่พ.ศ. 2458 แต่ยังหาไม่ได้

^{๒๐} "บันทึกของหม่อมเจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร" กราบบังคมทูลพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2459, เอกสารกรมราช
เลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ข. 12.1/2, กองจดหมายเหตุ-
แห่งชาติ, กรมศิลปากร.

การปรับปรุงกรรมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

การเปลี่ยนแปลงผู้รับผิดชอบในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ครั้งสำคัญเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ ทรงได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานกรรมการร่างประมวลกฎหมาย เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2459 แทน นายเดเลสเตร์ หัวหน้าที่ปรึกษาชาวฝรั่งเศส เนื่องจากรัฐบาลเห็นว่าการดำเนินงานจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นไปอย่างล่าช้า โดยให้นายเดเลสเตร์ กลับประเทศฝรั่งเศส²¹

ปรากฏว่าการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ นับจากเริ่มแรก ตั้งแต่ พ.ศ. 2451-2458 สิ้นเปลืองงบประมาณไปจำนวน 360,000 บาท ถ้านับการจัดร่างประมวลกฎหมายลักษณะอาญาด้วยงบประมาณรวมกัน สูงถึง 770,000 บาท งานร่างประมวลกฎหมายดำเนินไปได้ยังไม่ถึงครึ่ง คือ ได้เพียงประมาณ 2 บรรพเท่านั้น (บททั่วไปและหนี้) ถ้าหากปล่อยให้การจัดร่างดำเนินไปเท่าที่เป็นอยู่ จะยังสิ้นเปลืองงบประมาณมากขึ้น²²

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ จึงทรงทำรายงานกราบบังคมทูลเสนอพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อปรับปรุงผู้รับผิดชอบกรรมการร่างประมวลกฎหมายเสียใหม่ โดยเพิ่มกรรมการไทยเข้าไปร่วมกันกับ

²¹ "หนังสือเจ้าพระยาอภัยราชาฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2462, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ก. 12.1/2, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

²² "หนังสือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" 18 เมษายน พ.ศ. 2459, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ. 9/115, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

กรรมการชาวต่างประเทศอีก 3 คน เป็นคนหนุ่มรุ่นใหม่ที่จะจบการศึกษาเนติบัณฑิตจากประเทศอังกฤษ คือ

พระยาจินดาภิรมย์ราชสภาบดี : อธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่ง
(จิตร ณ สงขลา)

พระยานรเนติบัญญัติ : กรรมการศาลฎีกา
(ลัด เศรษฐบุตร)

พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตาบดี : อธิบดีกรมอัยการ
(บุญช่วย วณิกกุล)

ส่วนกรรมการที่มีอยู่เดิมเป็นชาวฝรั่งเศส 3 คน คือ

นายเรเน กียอง นายซาเวียร์ เดอ ลาฟอ์การ์ดี และนายเลเวส์ก²³

สำหรับนาย เลเวส์ก เดิมทำหน้าที่เป็นเลขานุการกรรมการร่างประมวลกฎหมาย ได้เปลี่ยนหน้าที่มาเป็นกรรมการร่างประมวลกฎหมาย เพราะกรมหลวงสวัสดิวัตน์-วิศิษฐ์ ทรงต้องการสงวนตำแหน่งเลขานุการกองกรรมการร่างประมวลกฎหมาย ให้เป็นหน้าที่ของคนไทย ปรากฏว่าพระยามานวราชเสวี เนติบัณฑิตจากอังกฤษ ได้รับหน้าที่ดังกล่าวอีก 1 ปีต่อมา

ข้อเสนอของกรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ ยังครอบคลุมไปถึงเรื่องการจ้างและการให้เงินเดือนแก่กรรมการชาวต่างประเทศด้วย คือ ให้รัฐบาลจ้างกรรมการชาวต่างประเทศมีกำหนดเวลาเพียงคนละ 3 ปี จากเดิม 5 ปี เพื่อในกรณีที่ผู้ใดไม่มีความสามารถเพียงพอ จะได้หมดหน้าที่ไปตามสัญญา โดยให้อัตราเงินเดือน 1,800 บาท ต่อเดือน เป็นอย่างสูง จากเดิม 1,500 บาท (พ.ศ. 2447) ถ้าเป็นหัวหน้ากรรมการร่างประมวลกฎหมายจะได้ 2,000 บาท จากเดิม 1,800 บาท (พ.ศ. 2447) ฝ่ายไทยซึ่งมีหน้าที่ราชการประจำอยู่แล้ว และ

²³ "พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งตั้งกรรมการร่างประมวลกฎหมาย" 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2459, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 12.1/2, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

มาทำงานเป็นกรรมการร่างกฎหมาย ควรให้เงินเดือนเพิ่มอีกเดือนละ 800 บาท แต่จะได้เฉพาะเดือนที่ทำงานร่างกฎหมายเท่านั้น²⁴

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ ทรงดำเนินการเร่งรัด ให้การตรวจแก้และการแปลร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เสร็จเร็วขึ้น โดยเฉพาะบทบัญญัติว่าด้วยเรื่องหนี้และสัญญา นอกจากนี้ ยังได้ยกฐานะของนาย เรเน กียอง กรรมการร่างประมวลกฎหมาย ขึ้นเป็นหัวหน้าที่ปรึกษากรรมการร่างประมวลกฎหมาย ในพ.ศ. 2461 นายเรเน กียอง จึงมีบทบาทสำคัญคนหนึ่งที่ มีความสามารถไม่ด้อยไปกว่า นายฮอร์ช ปาคูซ์

ปรากฏว่าใน พ.ศ. 2461 บทบัญญัติมาตราต่าง ๆ ทั้งที่กร่างขึ้นใหม่และ ตรวจแก้ภาษาอังกฤษแล้วมีเพิ่มมากขึ้น จำเป็นต้องมีผู้รับผิดชอบงานแปลเพิ่มขึ้นด้วย ซึ่งวิธีการดำเนินงานครั้งหลังนี้ ผู้รับผิดชอบเป็นกรรมการร่างประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ และกรรมการแปลคือบุคคลชุดเดียวกับกรรมการไทยทั้ง 3 คน คือ

พระยาเทพวิฑูรพหลศุรดาบดี (บุญช่วย วนิกกุล)

พระยานรเนติบัญญัติชากิจ (ลัด เศรษฐบุตร)

พระยาจินดาภิรมย์ราชสภาบดี (จิตร ณ สงขลา)²⁵

ขณะที่งานร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์กำลังดำเนินไปด้วยความ เรียบร้อย กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ ก็ทรงลาออกจากประธานกรรมการร่างประมวลกฎหมาย ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2461²⁶ โดยทรงการอ้างเหตุผลว่า

²⁴ "รายงานกรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ เรื่องกรรมการตรวจแก้ร่างประมวลกฎหมาย" 18 เมษายน พ.ศ. 2459, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 12.1/2, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

²⁵ เรื่องเดียวกัน.

²⁶ "หนังสือกรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" 4 กันยายน พ.ศ. 2461 กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ส.12.1/2 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

เนื่องจากพระองค์ทรงพินหน้ำที่อชิบตีศาลฎีกาแล้ว คงจะไม่มีควมสำคัญเพียงพอที่ สามารถจะบังคับบัญชาให้พวกกรรมการฝรั่งเชื่อถือได้ ถึงแม้รัฐบาลจะขอร้องให้ ทรงทำหน้าที่ต่อไป เพราะหากกรมหลวงสวัสดิวัฒนวิศิษฐ์ทรงมีความตั้งใจทำแล้ว ก็คงจะสำเร็จ แต่ไม่อาจยับยั้งได้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง โปรดเกล้าฯ ให้ลาออกในเดือนเมษายน พ.ศ. 2462²⁷

การเปลี่ยนแปลงบทบาทเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม

หลังการกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งของ กรมหลวงสวัสดิวัฒนวิศิษฐ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่า การแต่งตั้งผู้ที่จะมา ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าควบคุมงานการจัดร่างประมวลกฎหมาย จากข้าราชการที่เป็น พระบรมวงศานุวงศ์ มักจะไม่มีเวลาเพียงพอที่จะปฏิบัติงานให้ต่อเนื่องได้ และทรง เห็นว่าเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นผู้ที่มีหน้าที่บังคับบัญชางานเกี่ยวกับการจัดทำ กฎหมายโดยตรงอยู่แล้ว จึงทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาอภัยราชามหาสมุทรธรรมธร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เป็นนายกรัฐมนตรีชำระประมวลกฎหมายอีกตำแหน่ง หนึ่ง ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2462²⁸

เจ้าพระยาอภัยราชามหาสมุทรธรรมธร ได้ปรับปรุงรูปแบบการทำงานใหม่ ซึ่งมีกองกรรมการเพียง 3 กอง เท่านั้น คือ กองร่างประมวลกฎหมาย กองตรวจ ศัพท์ภาษาสยาม และกองตรวจคำแปล²⁹ โดยแต่งตั้งกรรมการตรวจศัพท์ภาษา

²⁷ "หนังสือกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2461, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 ร.6 ส.12.1/2, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

²⁸ "พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ" 21 เมษายน พ.ศ. 2462, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ส.12.1/2, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

²⁹ เรื่องเดียวกัน.

สยาม ในพ.ศ. 2462 และแต่งตั้งกรรมการตรวจคำแปลอีก 3 ปีต่อมา ในพ.ศ. 2465 สำหรับกองร่างประมวลกฎหมายมีผู้รับผิดชอบอยู่แล้ว ทั้งกรรมการชาวไทย และชาวฝรั่งเศสชุดเดิม และยังเพิ่มกรรมการชาวฝรั่งเศสอีก 2 คน คือ

นายเรมี เดอ ปลัง เดอโรส (Remy dePlan terose) เข้ามาเมื่อ พ.ศ. 2463 และ นายเรเน ก๊าซ (René Cazeau) เข้ามาเมื่อ พ.ศ. 2465 โดยเข้ามาแทนกรรมการที่พ้นหน้าที่ไปแล้ว คือ นายซาเวียร์ เดอ ลาฟอร์การ์ด ตั้งแต่ พ.ศ. 2462^{๓๐}

การแบ่งกรรมการออกเป็น 3 กอง ของนายกกรรมการชำระประมวลกฎหมาย ดูเหมือนว่าเพื่อให้ผู้รับผิดชอบในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ทำหน้าที่ครบทั้ง 6 ขั้นตอน ตามรูปแบบกรรมการ 6 กอง ที่เตรียมไว้ใน พ.ศ. 2453 คือ การกำหนดนโยบาย การยกร่างกฎหมาย การตรวจร่างภาษาอังกฤษ การแปลเป็นภาษาไทย การตรวจศัพท์ภาษาไทย และการตรวจแก้คำแปลและสำนวน และเพื่อให้กองกรรมการชำระประมวลกฎหมายได้รับการดูแลและประสานงานอย่างใกล้ชิด จึงต้องมีเลขานุการประจำกองกรรมการชำระประมวลกฎหมายอีกตำแหน่งหนึ่ง คือ พระยามานวราชเสวี ข้าราชการประจำกรมพระนิติศาสตร์ กระทรวงวัง ทำหน้าที่นี้ใน พ.ศ. 2462

สำหรับกรรมการตรวจศัพท์ภาษาสยาม ประกอบด้วย

พระราชวรวงศ์เชอ : อธิบดีกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ประธานกรรมการ

พระยาฤทธิกาอนุกรมกิจ : กรรมการศาลฎีกา

กรรมการ

พระยาสัตตพรตสุนันท์ : ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ อำนวยการพิเศษ

กรรมการ และ

^{๓๐} พระยามโหสถศรีพิพัฒน์, ผู้จัดพิมพ์, การตรวจชำระและร่างประมวลกฎหมาย (ฉบับของนายเรเน ก๊าซอง), หน้า 14.

พระยาไมตรีวิรัชกฤตย์ : ผู้ช่วยปลัดทูลฉลองราชการ กระทรวงการต่างประเทศ กรรมการ³¹

กรรมการชุดนี้ทำหน้าที่ตรวจคำแปลศัพท์ภาษาอังกฤษในร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่แปลเป็นภาษาไทยแล้ว นอกจากนี้ยังได้ออกระเบียบการตั้งศัพท์เพื่อใช้ในการแปลศัพท์ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์โดยเฉพาะ เรียกว่า "ระเบียบการตั้งศัพท์ใช้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์" ออกใช้เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2462³² สำหรับเป็นคู่มือในการแปลศัพท์ภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย

ส่วนกรรมการตรวจคำแปลร่างภาษาไทย ตั้งขึ้นหลังจากมีร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ จำนวน 387 มาตรา ได้ผ่านการตรวจแก้และแปลเป็นภาษาไทยเสร็จแล้ว โดยตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2465 ประกอบด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ และ

พระยาจักรปาณิศรวิสิฐฤทธิ (ลออ ไกรฤกษ์)³³

³¹ "หนังสือเจ้าพระยาอภัยราชาฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" 28 สิงหาคม พ.ศ. 2462, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ส.12.1/2, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

³² เรื่องเดียวกัน.

³³ "พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งกรรมการตรวจคำแปลร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์" 15 มิถุนายน พ.ศ. 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ส.12.1/4, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

โดยให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงเป็นประธาน และเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ สิ้นพระชนม์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต ทรงเป็นประธานกรรมการแทนใน พ.ศ. 2466^{๓๔}

แม้ว่ากรรมการชุดนี้จะมีหน้าที่คล้ายกับกรรมการกองที่ 6 ในพ.ศ. 2453 แต่จุดประสงค์ในการแต่งตั้งคณะบุคคลเปลี่ยนแปลงไปบ้าง จากเดิมที่คิดจะตั้งข้าราชการฝ่ายตุลาการทำหน้าที่ตรวจแก้ มาเป็นการตั้งพระบรมวงศ์านุวงศ์แทน แต่เนื่องจากงานจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มักมีปัญหาในข้อกฎหมายที่เกี่ยวกับรัฐประศาสน์บ่อยครั้ง รัฐบาลจึงวิตกว่าหากแต่งตั้งบุคคลที่ไม่เข้าใจในปัญหา อาจเกิดความเสียหายต่อบ้านเมืองได้ แม้ส่วนใหญ่จะมีงานราชการประจำที่หนักอยู่แล้ว

คงจะเป็นด้วยเหตุนี้เอง กรรมการชุดนี้จึงกำหนดวิธีการปฏิบัติงานไว้ว่า เวลาประชุมไม่จำเป็นต้องพร้อมกันทั้งหมด กรรมการแต่ละพระองค์มาประชุมเท่าที่มีเวลาจะมาร่วมได้ และถ้าหากมีข้อสงสัยใด ๆ เกี่ยวกับร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ก็มีอำนาจเรียกกรรมการร่างประมวลกฎหมายมาชี้แจงได้

ถ้าพิจารณาจากการทำงานจะเห็นว่า กรรมการชุดนี้มีบทบาทสำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ พ.ศ. 2468 เป็นต้นมา หน้าที่ในการตรวจคำแปลร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มีปัญหาน้อยลง และถ้าหากมีปัญหาเกี่ยวกับถ้อยคำสำนวน กรรมการร่างกฎหมายและกรรมการตรวจศัพท์ภาษาสามารถแก้ไขเองได้ เพราะได้วางระเบียบการตั้งศัพท์ไว้เทียบเคียงแล้ว กรรมการชุดนี้จึงไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๓๔} "เรื่องการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4" เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา สดก. 1.1/1 เล่ม 74, สดก.

ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกเสีย โดยมีผลตั้งแต่วันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2471³⁵

การตั้งกรมร่างกฎหมาย

กองกรรมการชำระประมวลกฎหมาย เป็นชื่อที่ใช้เรียกกรรมการชุดต่าง ๆ ที่มีหน้าที่การร่างประมวลกฎหมาย นับตั้งแต่เริ่มมีกรรมการร่างประมวลกฎหมาย ลักษณะอาญา เมื่อพ.ศ. 2440 เป็นชุดแรก ซึ่งมีพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเป็นประธาน จนกระทั่งเริ่มมีการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในพ.ศ. 2451 และหลังจากนั้นกรรมการที่เกี่ยวกับการร่างประมวลกฎหมายก็เกิดขึ้นหลายชุด มีทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยกรรมการชุดต่าง ๆ เหล่านี้ขึ้นตรงต่อกระทรวงยุติธรรม กองกรรมการชำระประมวลกฎหมายจึงมีฐานะเป็นคณะทำงานเฉพาะกิจที่มีผู้รับผิดชอบ ประกอบด้วยข้าราชการประจำที่ยืมตัวมาจากหน่วยงานกระทรวงต่าง ๆ เป็นการชั่วคราว และที่ปรึกษาการร่างกฎหมายชาวต่างประเทศซึ่งเข้ารับราชการโดยสัญญาจ้าง

ความคิดที่จะยกกองกรรมการชำระประมวลกฎหมายขึ้นเป็นกรมร่างกฎหมาย เกิดขึ้นจากปัญหาของบ้านเมืองที่จำเป็นต้องออกกฎหมายใหม่ ๆ สำหรับประเทศมากขึ้น ซึ่งหน้าที่ในการออกกฎหมายยกเว้นการจัดทำประมวลกฎหมายยังไม่มืองค์กรทางบริหารหน่วยงานใดรับผิดชอบโดยเฉพาะ นอกจากกระทรวงต่าง ๆ ที่ยังคงมีอำนาจร่างกฎหมายเองได้ แต่มาตรฐานการออกกฎหมายยังไม่เป็นแบบเดียวกัน นอกจากนี้เคยมีการตั้งองค์การทางนิติบัญญัติแล้วในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น "เคาน์ซิล ออฟ เลตท" เมื่อ พ.ศ. 2417 และรัฐมนตรีสภา เมื่อพ.ศ. 2437 แต่ก็ประสบความล้มเหลว เพราะบุคคลยังไม่

³⁵ "พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต" 25 มีนาคม พ.ศ. 2471, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา สดก. 1.1/1 เล่ม 74, สดก.

เคยชินกับระเบียบการประชุมโต้เถียงกัน สภาดังกล่าวจึงหยุดทำหน้าที่ไปใน
พ.ศ. 2450 แต่ยังไม่มีการยกเลิกแต่ประการใด

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าการร่างกฎหมาย
ทั้งประมวลกฎหมาย พระราชบัญญัติ และกฎกระทรวง ควรจัดระเบียบในการ
เรียบเรียงขึ้น โดยมีการตรวจแก้หรือยกร่างขึ้นใหม่ให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์เป็น
แบบเดียวกัน เพราะฉะนั้นกองกรรมการชำระประมวลกฎหมายจึงยกฐานะขึ้นเป็น
กรมร่างกฎหมาย เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2466^{๑๐} สังกัดกระทรวงยุติธรรม
เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมยังคงเป็นเจ้าพระยาอภัยราชามหาอำมาตย์ตรี
จนกระทั่ง พ.ศ. 2469 ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง
ยุติธรรมใหม่ จาก "นายกกรรมการชำระประมวลกฎหมาย" เป็น "นายกกรรมการ
กรมร่างกฎหมาย" เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2469 เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม
คนต่อ ๆ มาที่ทำหน้าที่นายกกรรมการกรมร่างกฎหมาย คือ พระยาพิชัยญาติ
(พ.ศ. 2470-2471) และพระยาจินดาภิรมย์ราชสภาบดี (พ.ศ. 2471-2475)

ผู้รับผิดชอบในการจัดร่างกฎหมายประจำกรมร่างกฎหมาย เรียกว่า
กรรมการกรมร่างกฎหมาย ซึ่งมีทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ กรรมการกรม
ร่างกฎหมายชุดแรก คือ

พระยานเรนตีปัญชากิจ	(ลัด เศรษฐบุตร)
พระยาจินดาภิรมย์ราชสภาบดี	(จิตร ณ สงขลา)
พระยาเทพวิทูรพหลศรุตาบดี	(บุญช่วย วณิกกุล)
พระยามานวราชเสวี	(ปลอด ณ สงขลา)
นายเรเน่ กียอง	(René Gyon)
นายเรมี เดอปลัง เดอโรส	(Remy deplanterose)

^{๑๐}"ประกาศตั้งกรมร่างกฎหมาย" 27 ตุลาคม พ.ศ. 2466 เลกสาร-
กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 ร.6 ข. 2/44 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ,
กรมศิลปากร.

นายเรเน่ กาโซ (René Cazeau)

นายชาร์ลส์ เลเวสก์ (Charls L'Evesque)³⁷

กรรมการไทยชุดนี้ส่วนใหญ่มาจากข้าราชการฝ่ายตุลาการ ซึ่งยังคงมีหน้าที่ประจำอยู่ที่หน่วยงานเดิมในระยะแรก แต่ในระยะหลังจึงโอนมาอยู่ประจำกรมร่างกฎหมาย

สำหรับพระยาจินดาภิรมย์ราชสภาบดี ซึ่งเดิมเป็นกรรมการศาลฎีกา ได้มาเป็นกรรมการกรมร่างกฎหมาย ตั้งแต่ พ.ศ. 2467 และเป็นอุปนายกรรมการกรมร่างกฎหมายอีกตำแหน่งหนึ่ง ในพ.ศ. 2469 เพื่อรับหน้าที่ควบคุมการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยบททั่วไป (บรรพ 1) และว่าด้วยหนี้ (บรรพ 2) ที่เสร็จสิ้นใน พ.ศ. 2466 และว่าด้วยเอกเทศสัญญา (บรรพ 3) ที่เสร็จสิ้นใน พ.ศ. 2468 นั้น ยังมีข้อบกพร่องอยู่มากในร่างฉบับดังกล่าว จึงเป็นหน้าที่ของกรมร่างกฎหมายจะต้องตรวจชำระใหม่อีกครั้งหนึ่งให้เสร็จโดยเร็ว

หลังการตั้งกรมร่างกฎหมายแล้ว 2 ปี งานร่างกฎหมายเพิ่มมากขึ้น จึงจำเป็นต้องหาบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ เข้ามาทำงานเป็นกรรมการกรมร่างกฎหมายเพิ่มเติม ซึ่งเป็นข้าราชการประจำกระทรวงยุติธรรม 2 คน คือ

พระยามโนปกรณนิติทาดา (ก้อน หุตะสิงห์)

พระสารสาส์นประพันธ์ (ชื่น จารุวัตร)

และพระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ซึ่งเคยเป็นประธานกรรมการตรวจศัพท์ภาษาสยามเมื่อ พ.ศ. 2462 แต่ทรงลาออกไปใน พ.ศ. 2465³⁸

เพราะเหตุกรมร่างกฎหมายมีหน้าที่ทั้งการยกร่างกฎหมายประเภทพระราชบัญญัติที่กระทรวงต่าง ๆ ส่งมา และประมวลกฎหมาย ดังนั้นเพื่อให้การแบ่งหน้าที่การทำงานของกรรมการกรมร่างกฎหมายชัดเจนขึ้น จึงได้มีการปรับปรุงการ

³⁷ มหาอำมาตย์ตรี พระยามโหสถศรีพิพัฒน์, ผู้จัดพิมพ์, การตรวจชำระและร่างประมวลกฎหมาย, หน้า 21-22.

³⁸ "รายงานการประชุมการร่างกฎหมาย" 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2469 เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา สดก.3 เล่ม 36, สดก.

ทำงานของกรรมการกรรมากรร่างกฎหมาย เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2469 โดยแบ่งหน้าที่การงานของกรรมากรร่างกฎหมายออกเป็น 2 แผนก แผนกหนึ่งสำหรับร่างประมวลกฎหมาย อีกแผนกหนึ่งสำหรับร่างพระราชบัญญัติ แผนกร่างพระราชบัญญัติ ให้มีผู้รับผิดชอบ คือ

พระเจ้าจินดาภิรมย์ราชสภาบดี (จิตร ณ สงขลา)

พระเจ้าเทพวิฑูรพหุลศรุตาบดี (บุญช่วย วมิกกุล)

นายเรเน ก็อง

นายเรเน กาโซ

ส่วนแผนกร่างพระราชบัญญัตินั้น

พระยามโนปกรณนิติชาดา

พระยามานวราชเสวี และ

นายเรมี เดอปลังเตอโรส

เป็นผู้รับผิดชอบ

อย่างไรก็ตาม การทำงานของกรรมการกรรมากรร่างกฎหมายทั้งสองแผนก มีการประสานงานกันอย่างใกล้ชิด โดยการประชุมร่วมปรึกษาหารือกันบางครั้ง

การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ผู้รับผิดชอบหลัง พ.ศ. 2475

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) สมาชิกคนหนึ่งของคณะกรรมการราษฎร ได้เสนอต่อที่ประชุมคณะกรรมการราษฎร เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2475^{๓๐} ว่า ควรโอนย้ายกรรมากรร่างกฎหมายมาประจำอยู่กับคณะกรรมการราษฎร เพื่อสะดวกในการกำกับดูแลให้งานจัดร่างประมวลกฎหมายสำเร็จโดยเร็ว ซึ่งปรากฏว่าที่ประชุมไม่ขัดข้อง

^{๓๐}"รายงานการประชุมคณะกรรมการราษฎร ครั้งที่ 2" 30 มิถุนายน พ.ศ. 2475, เอกสารสำนักเลขาธิการรัฐมนตรี (2) สร.0801.10/15 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

อีก 1 เดือนต่อมา หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ก็ได้มีหนังสือแจ้งไปยังพระ-
 สारสาส์นประพันธ์ เลขานุการกรมร่างกฎหมาย เพื่อรับทราบนโยบายของรัฐบาล
 ในการเร่งรัดให้มีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายทั้งหมดภายใน 8 เดือน และให้
 สัรวจว่าที่ผ่านมาการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ใช้เงินงบประมาณ
 ไปแล้วเท่าใด พระสารสาส์นประพันธ์ จึงรายงานให้คณะกรรมการราษฎรทราบ
 เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 เรื่อง งบประมาณค่าใช้จ่ายในการจัดร่าง
 ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2451-2474 ปรากฏว่าได้ใช้-
 จ่ายไปแล้ว 2,659,770 บาท 72 สตางค์⁴⁰

สำหรับเรื่องการโอนกรมร่างกฎหมาย สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติอนุญาต
 ให้โอนมาขึ้นตรงกับคณะกรรมการราษฎรได้ เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2475⁴¹
 แสดงให้เห็นว่าคณะกรรมการราษฎรต้องการเข้าควบคุมการจัดร่างประมวล
 กฎหมายทุกประเภทให้สำเร็จโดยเร็ว เพราะถ้าหากการร่างประมวลกฎหมาย
 สำเร็จเร็วแล้ว ผลงานของคณะราษฎรก็จะปรากฏให้ประชาชนเห็นชัดเจน

คณะกรรมการราษฎร จึงตั้งข้าราชการจากกระทรวงยุติธรรมเป็น
 กรรมการประจำกรมร่างกฎหมายเพิ่มขึ้นอีก 3 คน เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.
 2475 คือ

อำมาตย์เอก พระสารสาส์นประพันธ์

อำมาตย์ตรี หลวงประดิษฐ์มนูธรรม และ

⁴⁰ "หนังสือกรมร่างกฎหมาย ถึงคณะกรรมการราษฎร", 23 กรกฎาคม
 พ.ศ. 2475, เอกสารสำนักงานเลขานุการคณะรัฐมนตรี, (2) สร. 0201/3,
 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

⁴¹ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 16/2475" 12 สิงหาคม
 พ.ศ. 2475, ง. 3/สพ./2475/16 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

อำมาตย์ตรี หลวงประพนธ์นิติสรรค์⁴²

สำหรับหลวงประดิษฐ์มนูธรรม แม้มีงานมากในฐานะสมาชิกคนสำคัญของ คณะกรรมการราษฎรก็ยิ่งถึงกับเข้ามาเป็นกรรมการประจำกรมร่างกฎหมายด้วย การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้มาอยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ ซึ่งพระมหากษัตริย์จะทรงใช้อำนาจใด ๆ ผ่านสถาบันทั้ง 3 คือ ศาล สภาผู้แทนราษฎร และ คณะกรรมการราษฎรหรือรัฐบาล สำหรับพระราชอำนาจในการออกกฎหมาย พระมหากษัตริย์จะใช้อำนาจนั้นผ่านสภาผู้แทนราษฎร ฉะนั้นสภาผู้แทนราษฎรจึงมีหน้าที่ในการออกกฎหมายของบ้านเมือง ตามหลักการของการปกครองหลัง พ.ศ. 2475 โดยมีพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 กำหนดไว้ว่า "ให้สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจออกพระราชบัญญัติทั้งหลาย พระราชบัญญัตินั้นเมื่อกษัตริย์ได้ประกาศให้ใช้แล้ว ให้เป็นอันใช้บังคับได้ (มาตรา 8)⁴³ และเมื่อได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 แล้ว กำหนดไว้ว่า "บรรดาพระราชบัญญัติทั้งหลายจะตราขึ้นเป็นกฎหมายได้ แต่โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาผู้แทนราษฎร (มาตรา 36)⁴⁴ อย่างไรก็ตาม สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกที่เข้ารับตำแหน่ง ไม่ใช่ได้มาโดยการเลือกตั้งจากราษฎรโดยตรง แต่ได้รับการแต่งตั้งจากคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร จำนวน 70 คน ตามพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 ว่า "สมาชิกผู้แทนราษฎรได้มาโดยคณะผู้รักษาพระนครฝ่าย

⁴²"หนังสือประธานคณะกรรมการราษฎร กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว" 20 สิงหาคม พ.ศ. 2475, เอกสารสำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2) สร. 0201.17/5.

⁴³"พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475" (27 มิถุนายน พ.ศ. 2475), ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 160 ฉบับ 149.

⁴⁴"รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม" (10 ธันวาคม พ.ศ. 2475), ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 529 ฉบับ 59).

ทหาร เป็นผู้ใช้อำนาจแทน จัดตั้งผู้แทนราษฎรชั่วคราวเป็นจำนวน 70 นาย เป็นสมาชิกในสภาผู้แทนราษฎร (มาตรา 10)⁴⁵

สำหรับการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งเดิมเป็นหน้าที่ของกรรมาธิการร่างกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม เมื่อการร่างและการตรวจแก้เสร็จแล้ว เช่น บรรพ 1 ว่าด้วยบททั่วไป บรรพ 2 ว่าด้วยหนี้ บรรพ 3 ว่าด้วยเอกเทศสัญญา และบรรพ 4 ว่าด้วยทรัพย์สิน เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ก็นำถวายกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อทรงประกาศใช้เป็นกฎหมายได้ แต่ภายหลัง พ.ศ. 2475 หน้าที่การพิจารณาร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นหน้าที่ของสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งมีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ 2 บรรพ คือ บรรพ 5 ว่าด้วยครอบครัว และบรรพ 6 ว่าด้วยมรดก ได้ผ่านการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร ระหว่าง พ.ศ. 2475-2477 ซึ่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชน ได้พิจารณาร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ในช่วงหลัง คือ ระหว่าง พ.ศ. 2476-2477 จึงทำให้การแสดงความคิดเห็นเป็นไปอย่างหลากหลาย

กล่าวได้ว่า ผู้รับผิดชอบในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เริ่มจากที่มีผู้รับผิดชอบเป็นกรรมการชาวฝรั่งเศส ล้วน ๆ แล้วค่อย ๆ มีกรรมการไทยเข้ามาร่วมด้วย เช่น กรรมการตรวจแก้กรรมาธิการร่าง และกรรมการแปล ซึ่งเป็นช่วงก่อนจะมีการตั้งกรรมาธิการใน พ.ศ. 2466 หลังจากตั้งกรรมาธิการแล้ว รัฐบาลพยายามให้มีกรรมการไทยมากที่สุด แต่ก็ต้องยอมรับว่าจำเป็นต้องมีกรรมการฝรั่งซึ่งมีความเชี่ยวชาญอยู่จำนวนหนึ่ง เช่น นายเรเน กียอง

อย่างไรก็ตาม บทบาทของกรรมการไทยซึ่งเป็นนักกฎหมายรุ่นหนุ่มที่สำเร็จการศึกษาจากอังกฤษ ทำให้อิทธิพลของกรรมการฝรั่งซึ่งมีอยู่เดิมลดบทบาทลง จนกระทั่งหลัง พ.ศ. 2475 แม้คณะกรรมการราษฎรจะเอาจริงเอาจัง

⁴⁵ "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475", ประกาศราชกิจจานุเบกษา เล่ม 60 ฉบับ 149.

กับงานร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ แต่ก็เพียงได้ถือโอกาสสานต่องานจัด
ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ที่กรรมการไทยได้ดำเนินการมานานแล้ว
ก่อน พ.ศ. 2475

บทที่ 3

การดำเนินการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

รัฐบาลไทยได้มอบหมายให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นผู้ดำเนินการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ โดยมีผู้รับผิดชอบอีกหลายฝ่าย ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ทำหน้าที่แตกต่างกันไป เช่น การยกร่างกฎหมาย การตรวจร่างภาษาอังกฤษ การแปลเป็นภาษาไทย และการตรวจร่างคำแปลภาษาไทย จนกระทั่งการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นบรรพ ๖ เริ่มจาก พ.ศ. 2468 จนครบ 6 บรรพ ใน พ.ศ. 2478

โครงสร้างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

ก่อนการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ผู้ร่างจะต้องกำหนดโครงสร้างของประมวลกฎหมายก่อนว่า จะใช้ประมวลกฎหมายของประเทศใดเป็นแม่แบบ หรือใช้แบบผสมผสาน สำหรับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยเริ่มใช้โครงสร้างแบบฝรั่งเศส ตั้งแต่ พ.ศ. 2452 จนถึง พ.ศ. 2465 จึงมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างใหม่ตามความเห็นของกรรมการฝ่ายไทยที่ต้องการให้การเรียงลำดับบรรพคล้ายคลึงกับที่ใช้กับนานาประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่เลียนแบบจากเยอรมัน¹ และเพื่อจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย จึงต้องอธิบายประเด็นเกี่ยวข้อต่อไปนี้ คือ โครงร่าง

¹ "รายงานการประชุมกรรมการชำระประมวลกฎหมาย" 16 ตุลาคม พ.ศ. 2465, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก.3 เล่ม 2, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เบื้องต้น การรวมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไว้
ไว้ในประมวลเดียวกัน และการแบ่งบรรพ

โครงการประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เบื้องต้น

การเตรียมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เริ่มครั้งแรกเมื่อ
พ.ศ. 2450 โดยนายฮอร์ ปาดูซ์ หัวหน้าคณะที่ปรึกษาการร่างกฎหมายชาว
ฝรั่งเศส ได้วางโครงการร่างคร่าว ๆ แยกไว้ 3 ส่วน ดังนี้

กฎหมายเกี่ยวกับเรื่องบุคคล

กฎหมายเกี่ยวกับเรื่องทรัพย์สิน

กฎหมายเกี่ยวกับเรื่องหนี้และสัญญา

กฎหมายเกี่ยวกับเรื่องบุคคล ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ คือ

ความสามารถของบุคคล บุคคลธรรมดา และนิติบุคคล

สัญชาติ ภูมิลำเนา และสาปสูญ

การสมรส

ทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา

การยกเลิกและการเพิกถอนการสมรส

การสิ้นสุดการสมรส

บุตรที่ชอด้วยกฎหมายและไม่ชอด้วยกฎหมาย

มรดกและพินัยกรรม

จะเห็นว่ากฎหมายบุคคลที่เตรียมร่างไว้ครั้งแรก มีกฎหมายเรื่องครอบครัว
และมรดกรวมอยู่ด้วย

ส่วนกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องทรัพย์สิน ว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ คือ

อสังหาริมทรัพย์

สังหาริมทรัพย์

การครอบครอง

และกฎหมายอื่น ๆ เช่น ลิขสิทธิ์ ภาระจำยอม และกรรมสิทธิ์

สำหรับกฎหมายเรื่องหนี้และสัญญา มีเรื่อง

การก่อหนี้ และสัญญา

ผลและการสิ้นสุดของหนี้และสัญญา

เอกเทศสัญญา เช่น การซื้อขาย การแลกเปลี่ยน

นายจ้าง ตัวแทน ค่าประกัน นายหน้า

หุ้นส่วนบริษัท²

ประมวลกฎหมายที่นำมาเป็นแบบอย่างในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ของไทยนั้น เป็นของหลายประเทศ แต่ส่วนใหญ่ คือ ประมวลกฎหมายของฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ เยอรมัน และญี่ปุ่น ซึ่งเป็นแบบฉบับของระบบประมวลกฎหมายที่ใช้กันแพร่หลายในยุโรป จำนวนมาตราของประมวลกฎหมายประเทศดังกล่าวมีค่อนข้างมาก คือ

ฝรั่งเศส	ประมวลแพ่ง	2281	มาตรา
	ประมวลพาณิชย์	648	มาตรา
เยอรมัน	ประมวลแพ่ง	2385	มาตรา
	ประมวลพาณิชย์	905	มาตรา
ญี่ปุ่น	ประมวลแพ่ง	1142	มาตรา
	ประมวลพาณิชย์	2211	มาตรา ³

สำหรับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย กรรมการผู้ร่างยังไม่กำหนดจำนวนมาตราที่แน่นอน แต่มีความเห็นว่าจำนวนมาตราประมาณ 3,000 มาตรา ค่อนข้างจะมากเกินไปที่จะยกร่างขึ้นในเวลาคราวเดียวหมด จึงควรยกร่างแต่ละส่วนให้สำเร็จ แล้วประกาศเป็นส่วน ๆ เช่นเดียวกับของประเทศสวิต-

²"หนังสือหม่อมเจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" 16 เมษายน พ.ศ. 2450, เรื่อง บันทึกของนายทอร์ช ปาดูซ์ เกี่ยวกับการรวบรวมกฎหมาย, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 ข.9/89 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร (ต่อไปใช้ กจช.)

³เรื่องเดียวกัน.

เซอร์แลนด โดยดำเนินการยกร่างกฎหมายว่าด้วยหนี้และสัญญาเป็นอันดับแรก ถัดมาเป็นกฎหมายว่าด้วยบุคคล แล้วจึงถึงทรัพย์สินเป็นอันดับสุดท้าย

การรวบรวมกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไว้ในประมวลเดียวกัน

ในการเตรียมร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2450 นั้น ผู้ร่างยังตัดสินใจไม่ได้ว่าจะรวมกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไว้ในประมวลเดียวกันหรือแยกเป็น 2 ประมวล เนื่องจากประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของต่างประเทศ มีทั้งประเภทที่แยกกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ออกจากกัน เช่น ฝรั่งเศส เยอรมัน และญี่ปุ่น ซึ่งกฎหมายจะให้การคุ้มครองกิจการพาณิชย์เป็นพิเศษกว่าในทางแพ่ง และมีบางประเทศที่รวมไว้เป็นประมวลเดียวกัน เช่น สวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งกฎหมายให้การคุ้มครองกิจการพาณิชย์เหมือนกับทางแพ่งธรรมดา

กฎหมายแพ่งนั้นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั่วไป เช่น ลักษณะเช่าทรัพย์สิน ฝากทรัพย์สิน ให้ แลกเปลี่ยน จำน่า จำนอง สามีภรรยา และมรดก ส่วนกฎหมายพาณิชย์นั้นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของบุคคลผู้ประกอบการค้า เช่น ลักษณะหุ้นส่วนบริษัท ตัวเงิน ประกันภัย เก็บของในคลังสินค้า และตัวแทน

จึงมีปัญหว่าสังคมไทยมีความจำเป็นเพียงใดที่จะแยกกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ออกจากกัน ในขณะที่กิจการค้าขายยังไม่เจริญก้าวหน้าอย่างเต็มที่ ปัญหาดังกล่าว นายฮอร์ช ปาดูซ์ เคยเสนอความเห็นต่อรัฐบาลครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2450 (ค.ศ. 1908) ว่าควรจะแยกหรือรวมกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไว้ในประมวลกฎหมายเดียวกัน แต่ไม่ปรากฏว่ารัฐบาลได้ตัดสินใจอย่างไร จนกระทั่งมีการกำหนดโครงสร้างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ขึ้น ใน พ.ศ. 2452 โดยไม่ได้แยกกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ออกเป็น 2 ประมวลแต่ประการใด ซึ่งแสดงว่าผู้ร่างคงตัดสินใจได้ในขั้นนี้เอง

นอกจากนี้ยังปรากฏตามความเห็นของ นายฮอร์ช ปาดูซ์ ที่รายงานต่อหม่อมเจ้าจรรยาสุภัค กฤดากร เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2453 ว่าสังคมไทยมีกฎหมายดั้งเดิมใช้มาก่อนแล้ว เช่น กฎหมายครอบครัว มรดก และการครอบครองสิ่งหา-

ริมหทรัพย์ (กฎหมายที่ดิน) แต่กฎหมายเรื่องหนี้ (Obligation) และสัญญา (Contracts) ซึ่งเกี่ยวกับการพาณิชย์นั้น ยังไม่คุ้นเคยสำหรับสังคมไทย เท่าที่ผ่านมานับตั้งแต่ก่อนจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ประมาณ 10 ปี พัฒนาการของศาลไทยได้วินิจฉัยคดีเกี่ยวกับเรื่องหนี้และสัญญาตามกฎหมายของตะวันตกแล้ว แม้ยังไม่มียกกฎหมายไทยใช้บังคับก็ตาม ดังนั้น กฎหมายเรื่องหนี้และสัญญานับว่ามีความจำเป็นมากที่สุดที่จะต้องยกร่างขึ้นก่อน และด้วยสาเหตุนี้เอง ประกอบกับสังคมไทยยังมีความเจริญในกิจการค้ายังไม่เต็มที่ กรรมการผู้ร่างจึงตัดสินใจรวมกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไว้ในประมวลเดียวกัน⁴

การแบ่งบรรพ

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ปรากฏโครงสร้างชัดเจนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2452 คือ

- บรรพ 1 ว่าด้วยเรื่องบุคคล
- บรรพ 2 ว่าด้วยเรื่องทรัพย์สิน
- บรรพ 3 ว่าด้วยเรื่องหนี้และสัญญา
- บรรพ 4 ว่าด้วยเรื่องมรดก
- บรรพ 5 ว่าด้วยเรื่องกฎหมายขัดกันหรือกฎหมายระหว่างประเทศ⁵

⁴บันทึกของ นายชอร์ช ปาดูซ์ เรื่องร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เสนอ หม่อมเจ้าจรรยาศักดิ์ กฤดากร เดือนตุลาคม ค.ศ. 1910 (พ.ศ. 2453), เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ร.ย. 121/2, กจช.

⁵"บันทึกของ นายชอร์ช ปาดูซ์ เสนอต่อกระทรวงยุติธรรม" 20 กรกฎาคม ค.ศ. 1909 (พ.ศ. 2452) เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ย. 121/2, กจช.

โครงสร้างนี้กำหนดขึ้นมาโดยเลียนแบบประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของฝรั่งเศส ซึ่งไม่สัมพันธ์กับวิธีการร่างของกรรมการผู้ร่างชาวฝรั่งเศสที่เริ่มร่างกฎหมายว่าด้วยหนี้และสัญญา ก่อน นอกจากนี้ความเหมาะสมกับสังคมไทยเกี่ยวกับโครงสร้างของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่คณะกรรมการผู้ร่างต้องพิจารณาและคำนึงอยู่ตลอดเวลาว่า เมื่อถึงคราวที่จะประกาศใช้จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างใหม่อีก

เมื่องานแปลร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้และสัญญาเสร็จ 387 มาตรา ใน พ.ศ. 2464 นั้น เจ้าพระยาอภัยราชามหาสุทธธรรมธนาชกกรรมการร่างประมวลกฎหมายได้ประชุมปรึกษากับกรรมการในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2464 เพื่อเตรียมที่จะประกาศใช้กฎหมายเป็นตอน ๆ กรรมการร่างประมวลกฎหมายจึงกำหนดโครงสร้างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้ดูเหมาะสมขึ้นใหม่ตามลำดับก่อนหลังที่ยกร่างขึ้นจริง โดยจัดเรียงลำดับบรรพเสียใหม่ ดังนี้

- บรรพ 1 ว่าด้วยหนี้ (พันธธรรม)
- บรรพ 2 ว่าด้วยเอกเทศสัญญา (ปริเจตสัญญา)
- บรรพ 3 ว่าด้วยทรัพย์สิน
- บรรพ 4 ว่าด้วยบุคคล
- บรรพ 5 ว่าด้วยมรดก^๑

โครงสร้างนี้จึงมีลักษณะผสมผสานทั้งของฝรั่งเศสและเยอรมัน หลังจากนั้นกรรมการตรวจแก้คำแปลที่มีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ ทรงเป็นประธาน ได้ประชุมตรวจแก้คำแปล 387 มาตรา เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2465 กรรมการเห็นว่าบทบัญญัติที่แปลแล้วนั้นมีเรื่องความสามารถของบุคคลปะปนอยู่ด้วย จึงแนะนำให้กรรมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แยกเอาเรื่องบุคคลทั้งหมดมาไว้ลำดับแรกเรียกว่า บทเบ็ดเสร็จทั่วไป (บรรพ 1)

^๑"รายงานการประชุมกรรมการชำระประมวลกฎหมาย" 14 มีนาคม พ.ศ. 2464, เลกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก.3 เล่ม 1, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

เพื่อให้สอดคล้องกับประมวลกฎหมายที่ใช้ในนานาประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่เลียนแบบจากเยอรมัน และจัดลำดับโครงสร้างใหม่อีกครั้งหนึ่ง คือ

- บรรพ 1 บทเบ็ดเสร็จทั่วไป (บททั่วไป)
- บรรพ 2 หนี้
- บรรพ 3 เอกเทศสัญญา
- บรรพ 4 ททรัพย์สิน⁷

สำหรับกฎหมายว่าด้วยครอบครัวและมรดกได้กำหนดชัดเจนขึ้นอีก 4 ปีต่อมา หลังจากการประชุมคณะกรรมการร่างประมวลกฎหมายเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2469 โดยมีพระยาพิชัยญาติ นายกรรมการร่างประมวลกฎหมาย และเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมได้เตรียมนำร่างกฎหมายว่าด้วยครอบครัว ที่คณะกรรมการชาวฝรั่งเศสเคยร่างไว้เมื่อ พ.ศ. 2462 มาชกร่างใหม่ ที่ประชุมจึงกำหนดลำดับโครงสร้างของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ด้วย ซึ่งจะต้องเพิ่มกฎหมายอีก 2 บรรพ คือว่าด้วยเรื่องครอบครัวและมรดก ปัญหาจึงมีว่าบรรพที่นำมาต่อท้ายบรรพ 4 ว่าด้วยเรื่องทรัพย์สินนั้น ควรเป็นเรื่องครอบครัวหรือมรดก ปรากฏว่าที่ประชุมตกลงให้จัดเรื่องครอบครัวไว้ในบรรพ 5 และเรื่องมรดกไว้ในบรรพ 6⁸ เป็นอันว่าโครงสร้างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้กำหนดลงตัวครบทั้ง 6 บรรพเป็นครั้งแรก คือ

- บรรพ 1 บททั่วไป
- บรรพ 2 หนี้

⁷ "หนังสือเจ้าพระยาอภัยราชสมหาสมุทรถึงราชเลขาธิการ"

5 ตุลาคม พ.ศ. 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6, ส.12.1/4, กชช.

⁸ "รายงานการประชุมกรรมการชำระประมวลกฎหมาย" 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2469, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สคก.3 เล่ม 6, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

บรรพ 3 เอกเทศสัญญา

บรรพ 4 ทรัพย์สิน

บรรพ 5 ครอบครัว

บรรพ 6 มรดก

การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ตามแนวของฝรั่งเศส

ในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้น มีกระบวนการหลักที่สำคัญ 2 ขั้นตอน คือ การรกร่างกฎหมาย และการพิจารณาร่างกฎหมาย การรกร่างกฎหมาย หมายถึง การนำหลักกฎหมายมารวบรวมและเรียบเรียงขึ้นไว้เป็นลำดับมาตรา ส่วนการพิจารณาร่างกฎหมาย หมายถึง การตรวจแก้กฎหมายที่กรร่างขึ้น รวมทั้งการแปลและการตรวจร่างคำแปล

รัฐบาลไทยมีความตระหนักเป็นอย่างมากเกี่ยวกับการหาบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เนื่องจากคนไทยยังไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอ เมื่อรัฐบาลได้จ้างนายฮอร์ช ปาคูซ์ และนักกฎหมายชาวฝรั่งเศสอีก 4 คน คือ นายเรเน กีสอง นายมองชาวิลล์ นายวิวิแอร์ และนายเลเวสก์ ให้ปฏิบัติงานได้ตั้งแต่ พ.ศ. 2451 เป็นต้นมาแล้ว ก็ปล่อยให้เป็นที่หน้าที่ของคณะกรรมการที่ปรึกษาชาวฝรั่งเศสผู้กรร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ขึ้นตามแนวทางของฝรั่งเศสระหว่าง พ.ศ. 2451-2459 โดยเสนอบคิ-กระทรวงยุติธรรมเพียงแต่คอยกำกับดูแลและให้คำปรึกษาเมื่อเกิดปัญหาขึ้นในทางรัฐประศาสน์นบาย ส่วนการพิจารณาร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้น ได้เริ่มขึ้นอย่างจริงจัง เมื่อ พ.ศ. 2453 โดยมีทั้งกรรมการชาวไทยและชาวต่างประเทศดำเนินการควบคู่กันไปกับการรกร่างประมวลกฎหมาย จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2459 จึงมีการแต่งตั้งกรรมการไทยเข้าร่วมกับกรรมการชาวฝรั่งเศส ทำหน้าที่การรกร่างกฎหมายจนถึง พ.ศ. 2467 ปรากฏว่าการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และบรรพ 2 เสร็จใน พ.ศ. 2466 และประกาศไว้เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2466 โดยมีผลบังคับใช้ตรงกับวันคล้ายพระราชสมภพพระบาท

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2467^๐ และบรรพ 3 เสร็จในพ.ศ.2467 และประกาศไว้เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2467 โดยมีผลบังคับใช้ตรงกับวันคล้ายพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นกัน คือในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2468^{1๐} การที่เว้นช่วงเวลาไว้ 1 ปี ก่อนการใช้บังคับเป็นกฎหมายของบรรพ 1, บรรพ 2 และบรรพ 3 นั้น ก็เพื่อจะได้ตรวจแก้ไขอีกถ้าหากมีข้อบกพร่อง และปรากฏว่าทั้งบรรพ 1, บรรพ 2 และบรรพ 3 ไม่ได้ใช้บังคับตามกำหนดเวลาดังกล่าว เพราะข้อบกพร่องมีมาก จึงต้องมีการตรวจแก้ไขใหม่ทั้ง 3 บรรพ

กระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการร่างกฎหมาย

ในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้น มีกระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้รับผิดชอบการร่าง และการพิจารณาร่างกฎหมาย ดังนี้

กรรมการร่าง กรรมการชาวฝรั่งเศสชุดแรกที่มีหน้าที่ในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้น มี 5 คน คือ นายฮอร์ช ปาดูร์ หัวหน้าคณะที่ปรึกษาการร่างกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ นายริวเอร์ นายมองซาวิลล์ นายเรเน ก็องง ทั้ง 3 คน เป็นผู้ช่วยที่ปรึกษาการร่างกฎหมาย และอีก 1 คน เป็นเลขานุการ คือ นายซาลส์ เลเวสกี้ กรรมการชุดนี้นอกจากรับผิดชอบการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แล้ว ยังรับผิดชอบการร่างประมวลกฎหมายอื่น ๆ ด้วย ซึ่งเริ่มจัดร่างใน

^๐ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์, ผู้รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 36 (พ.ศ.2466) ประกาศประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และบรรพ 2 พ.ศ.2466 (พระนคร : โรงพิมพ์ห้องสมุดไทย, 2477), หน้า 297 ถึง 299.

^{1๐}ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์, ผู้รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 37 (พ.ศ.2467) ประกาศพระราชกฤษฎีกาให้ใช้บรรพ 3 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (พระนคร : ม.ป.ท. 2477), หน้า 308-309

เวลาไล่เลี่ยกัน โดยนายเรเน ก็อง ได้รับมอบหมายให้ร่างประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ตั้งแต่ พ.ศ. 2451 เพราะเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญเป็นอย่างดี เช่นเดียวกับ นายวิวิแอร์ ซึ่งได้รับมอบหมายให้ร่างประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งตั้งแต่ พ.ศ. 2454-2457 และนายเลเวสก์ รับผิดชอบต่อนายวิวิแอร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2457 เป็นต้นมา ส่วนผู้ที่มีหน้าที่ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มีเพียง 2 คนเท่านั้น คือ นายฮอร์ช ปาคูร์ กับนายมองชาวิลด์ ผู้ช่วย แต่เมื่อมีการประชุมตรวจแก้ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กรรมการทั้งหมดจะต้องมาปรึกษาร่วมกันทุกครั้ง

ในช่วงรกรระหว่าง พ.ศ. 2451-2453 ดูเหมือนว่ารัฐบาลจะให้ความสำคัญเป็นอิสระสำหรับกรรมการชาวฝรั่งเศสผู้นี้มาก เนื่องจากรัฐบาลยังไม่มีกรรมการไทยชุดใดเข้าไปทำหน้าที่การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์อย่างชัดเจน เว้นแต่เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ที่ต้องติดตามดูแลโดยตรงเท่านั้น

ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับกรรมการชาวฝรั่งเศส ช่วง พ.ศ. 2451-2459 เช่น การต่อรองค่าสวัสดิการเพิ่มของ นายวิวิแอร์ และนายมองชาวิลด์ ซึ่งเดิมรัฐบาลจ้างให้ได้รับเงินเดือน ๆ ละ 1,500 บาท แต่กรรมการดังกล่าวต้องการจะได้รับสวัสดิการจากรัฐบาลเพิ่มอีก เช่น ค่าเช่าบ้าน ถึงกับหยุดทำหน้าที่ 6 เดือนเพื่อกลับประเทศ¹¹ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2454 แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทางรัฐบาลได้สนองหรือไม่ จนกระทั่งบุคคลทั้งสองพ้นหน้าที่ไป สำหรับนายมองชาวิลด์ ใน พ.ศ. 2455 และนายวิวิแอร์ ใน พ.ศ. 2457 รัฐบาลจึงต้องจ้างนักกฎหมายชาวฝรั่งเศสมาทำหน้าที่นี้แทนอีก

นอกจากนี้ เกี่ยวกับหัวหน้าคณะที่ปรึกษาในการร่างประมวลกฎหมาย ซึ่งมีความสำคัญต่อการดำเนินการร่างประมวลกฎหมายเป็นอย่างมาก ได้เปลี่ยนแปลงจาก นายฮอร์ช ปาคูร์ ที่เดินทางกลับประเทศไปใน พ.ศ. 2457 เป็นนาย

¹¹ "บันทึกของ นายฮอร์ช ปาคูร์ เสนอต่อหม่อมเจ้าจรรยาสุศักดิ์ กฤดากร" 28 กันยายน พ.ศ. 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 อ. 121/2, กจช.

เดเลสเตร้ แม้จะมีประสบการณ์ไม่เท่ากับนายฮอร์ช ปาดูซ์ รัฐบาลก็จำเป็นต้องจ้าง เพราะอยู่ในช่วงสงครามในยุโรป จึงหาคนที่มีความรู้ความสามารถจาก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรรุญศัคดี กฤดากร ราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ถึงกับมีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2459 ว่า "รัฐบาลไทยอาจจะต้องจ้างนักกฎหมายชาวฝรั่งเศสให้ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ในฝรั่งเศสจนเสร็จ แล้วค่อยกลับมาแปลและตรวจแก้ในเมืองไทยหลังสงครามเลิกแล้ว"¹² แต่ความเห็นดังกล่าวไม่ทันได้ปฏิบัติ เพราะมีการปรับปรุงคณะกรรมการร่างประมวลกฎหมายในปี พ.ศ. 2459 โดยเพิ่มกรรมการไทยเข้าร่วมกับกรรมการฝรั่งเศส ที่มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสวัสดิวัตน์วิเศษ ทรงเป็นประธาน จึงทำให้การจ้างกรรมการชาวฝรั่งเศสเพิ่มชลอเวลาไปได้

การยกร่างกฎหมายตามแนวฝรั่งเศส กรรมการชาวฝรั่งเศสได้ยกร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นภาษาอังกฤษ โดยยึดโครงสร้างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของฝรั่งเศสเป็นหลัก คือ เรื่องบุคคล ททรัพย์ (ทรัพย์และทรัพย์สิทธิ์)¹³ การได้มาซึ่งทรัพย์สิน (มรดก หนี้ และสัญญา) เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2451-2459 แต่เวลาที่ยกร่างจริงไม่ได้เรียงลำดับตามโครงสร้างเช่นนี้ เพราะกรรมการต้องศึกษากฎหมายบุคคลและทรัพย์สินของไทยก่อน ซึ่งเกี่ยวกับครอบครัวและการครอบครองอสังหาริมทรัพย์(ที่ดิน) เพราะเกี่ยวกับจารีตประเพณีของไทย แต่สำหรับกฎหมายเรื่องหนี้และสัญญาเป็นของใหม่สำหรับสังคมไทย ไม่ต้องกังวล

¹² "หนังสือหม่อมเจ้าจรรุญศัคดี กฤดากร กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2459, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 21/2, กจช.

¹³ ไพศิษฐ์ พิพัฒน์กุล, "ระบบกฎหมายและการศาลของฝรั่งเศสและเยอรมัน" วิทยุ 23 (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการนักศึกษานานาชาติกฎหมายเนติบัณฑิตยสภา, 2523), หน้า 37.

เรื่องจารีตประเพณี จึงสามารถยกร่างขึ้นก่อน ประกอบกับเป็นกฎหมายที่จำเป็นมากเพราะศาลได้วินิจฉัยคดีต่าง ๆ โดยยังไม่มีกฎหมายดังกล่าวใช้บังคับมาก่อน

หนี้และสัญญา ถือเป็นเรื่องเดียวกันในกฎหมายฝรั่งเศส โดยจัดไว้ในประเภทการได้มาซึ่งทรัพย์สิน เช่นเดียวกับมรดก แต่สำหรับประมวลกฎหมายแพ่งของไทยได้แยกเรื่องหนี้และสัญญาไว้คนละบรรพเมื่อมีการจัดโครงสร้างใหม่ใน พ.ศ. 2464¹⁴

คำว่า หนี้ (Obligation) ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หมายรวมถึง ความผูกพันที่บุคคลปฏิบัติต่อกัน เช่น การส่งมอบทรัพย์สิน การโอนกรรมสิทธิ์ทรัพย์สิน การชำระราคาสินค้า การชำระหนี้สิน และการใช้ค่าเสียหาย ซึ่งมีความหมายกว้างกว่าคำว่า หนี้สิน (Debt) ที่ใช้ในกฎหมายลักษณะกู้หนี้ พ.ศ. 2188 และพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมลักษณะกู้ยืมหนี้สิน พ.ศ. 2434 และเมื่อจัดเรื่องหนี้ไว้เป็นบรรพ ๆ หนึ่งต่างหาก กรรมการร่างประมวลกฎหมายใน พ.ศ. 2462 บัญญัติศัพท์คำว่า หนี้ ว่า "พันธะ หรือ พันธธรรม" อีก 3 ปี ต่อมากลับใช้คำว่า "หนี้" ตามเดิม เพราะเป็นคำที่คนไทยคุ้นเคยอยู่แล้ว ตามความเห็นของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฏ์

ส่วนคำว่าสัญญา มีความหมายเดียวกับกฎหมายดั้งเดิมของไทย แต่มีมากกว่ากฎหมายเดิมของไทย กล่าวคือ เมื่อมีการยกร่างขึ้นแล้วมีถึง 23 ลักษณะ คือ สัญญาซื้อขาย แลกเปลี่ยน ให้เช่าทรัพย์สิน เช่าซื้อ จ้างทำของ จ้างแรงงาน รับขน ยืม ผากทรัพย์สิน ค่าประกัน จำนอง จำนำ เก็บของในคลังสินค้า ตัวแทน นายหน้า ประนีประนอมยอมความ การพนันชั้นต่อ บัญชีเดินสะพัด ประกันภัย ตัวเงิน หุ้นส่วนบริษัท และสมาคม¹⁵ เมื่อแยกไว้ในบรรพ 3 เรียกว่า เอกเทศสัญญา

¹⁴ "รายงานกรรมการประชุมกรรมการร่างประมวลกฎหมาย" 14 มีนาคม พ.ศ. 2464. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก. 3 เล่ม 1 สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

¹⁵ ประสพชัย ฮามาลี, ผู้รวบรวม, ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1-6 (พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2505), หน้า (6) - (10).

ในการยกร่างเรื่องหนี้และสัญญา จึงไม่เป็นการยากสำหรับกรรมการ เพราะกฎหมายดังกล่าวเป็นกฎหมายพาณิชย์ ยังไม่มีในสังคมไทย จึงสามารถดัดแปลงมาจากประมวลกฎหมายฝรั่งเศสซึ่งเป็นแม่แบบได้ และตามหลักฐานนายชอร์ท ปาดูซ์ ได้ยกร่างเรื่องหนี้และสัญญาเป็นบางส่วนของกรุงปารีสด้วย

สำหรับกฎหมายเรื่องบุคคลที่ไม่ใช่เกี่ยวกับจารีตประเพณี สามารถยกร่างได้ก่อน เช่น ความหมายของบุคคล สภาพบุคคล บุคคลธรรมดา และนิติบุคคล ความสามารถของบุคคล ส่วนกฎหมายที่เกี่ยวกับครอบครัว กรรมการจะต้องหารือกับรัฐบาลเพื่อทราบนโยบายที่ชัดเจนก่อน เช่นเดียวกับเรื่องทรัพย์สินซึ่งกรรมการได้ยกร่างกฎหมายว่าด้วยความหมายเกี่ยวกับทรัพย์สินและทรัพย์สินก่อน ส่วนเรื่องทรัพย์สินสิทธิต่าง ๆ เช่น การครอบครอง กรรมสิทธิ์ สิทธิอาศัย และสิทธิเก็บกิน จะร่างครั้งสุดท้าย ซึ่งในการยกร่างเสร็จแต่ละครั้งจะมีการพิมพ์ขึ้นครั้งหนึ่ง เพื่อแจกจ่ายให้กระทรวงต่าง ๆ ได้รับทราบความก้าวหน้าของการร่างประมวลกฎหมายและอาจมีข้อติติงกลับมาได้ แต่ปรากฏว่าในช่วงก่อนการประกาศไว้ใน พ.ศ. 2466 ไม่ค่อยมีหน่วยงานใดส่งคำติติง กระนั้นก็ตามหัวหน้าที่ปรึกษาการร่างประมวลกฎหมายจะต้องรายงานความก้าวหน้าให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมทราบทุกระยะ ๆ

เอกสารที่นำมาประกอบการยกร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้น มีทั้งกฎหมายไทยและกฎหมายต่างประเทศ รวมทั้งคำพิพากษาฎีกาของไทยด้วย โดยมีเจ้าหน้าที่จัดเตรียมไว้และให้คำปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาในกฎหมายไทย คือ หลวงสกลสัตยาทร (ทองบูน บุนนาค) ข้าราชการกระทรวงยุติธรรมที่สำเร็จกฎหมายจากอังกฤษมาประจำอยู่ที่กองกรรมการร่างกฎหมาย และอีกคนหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ล่าม คือ นายปลอด ณ สงขลา (ต่อมาคือ พระขามานวราชเสวี) ตั้งแต่ พ.ศ. 2451-2453¹⁰ ส่วนกฎหมายต่างประเทศนั้น กรรมการฝรั่งเศสจัดหา มาเอง เช่น ประมวลกฎหมายฝรั่งเศส เยอรมัน ญี่ปุ่น สวิตเซอร์แลนด์ อเมริกา อิตาลี อียิปต์ และอังกฤษ

¹⁰ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะนิติศาสตร์, "บันทึกคำสัมภาษณ์ พระขามานวราชเสวี" ครั้งที่ 3, 16 มิถุนายน พ.ศ. 2524.

ปรากฏว่าได้มีการพิมพ์ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยหนี้ และสัญญา มีขกร่างแล้วขึ้นหลายครั้ง ก่อนที่จะขกร่างเสร็จสิ้นใน พ.ศ. 2462 คือ

พ.ศ. 2452 บทบัญญัติ เรื่องหนี้และสัญญาล้วน ๆ

พ.ศ. 2453 เรื่องหนี้และสัญญา แต่ไม่ครบทุกลักษณะ

พ.ศ. 2455 เรื่องหนี้และสัญญา โดยเพิ่มกฎหมายหุ้นส่วนและบริษัท และสมาคม แต่ยังไม่ครบทุกมาตรา

พ.ศ. 2457 เรื่องหนี้และสัญญา และหุ้นส่วนบริษัท สมาคม¹⁷ กฎหมายที่พิมพ์ขึ้นอาจเป็นส่วนหนึ่งที่กรรมการรายงานให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมทราบเป็นระยะ ๆ แต่ยังมีอีกส่วนหนึ่งที่กรรมการฝรั่งเศสได้จัดพิมพ์ขึ้นและบางส่วนอาจยังไม่ได้รายงานให้รัฐบาลทราบ เช่น ก่อนที่นายฮอร์ช ปาดูรี่ จะเดินทางกลับประเทศ ใน พ.ศ. 2456 นั้น ได้มอบหมายให้นายมองชาวิลล์ จัดพิมพ์ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ขึ้นจำนวน 1740 มาตรา ประกอบด้วยเรื่องหนี้เป็นส่วนใหญ่ และมีเรื่องบุคคล ครอบครัว และมรดก เพียงบางส่วน

ในสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ ทรงเป็นประธานกรรมการร่างประมวลกฎหมาย ได้ขกร่างกฎหมายลักษณะจำนองเพิ่มเข้าไปในกฎหมายว่าด้วยสัญญา เป็นอันว่ากฎหมายเรื่องหนี้และสัญญาเสร็จครบทุกลักษณะ จำนวน 1467 แล้ว พิมพ์ขึ้นใน พ.ศ. 2462 ขึ้นต่อไปคือการตรวจแก้และการแปล

ความคิดเห็นของรัฐบาล ตลอดเวลาที่กรรมการชาวฝรั่งเศสดำเนินการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้น รัฐบาลให้ความเป็นอิสระในการขกร่างกฎหมาย แต่ถ้าหากมีปัญหาเรื่องใดที่เกี่ยวกับความเรียบร้อยของบ้านเมือง รัฐบาลจะเข้ามาแนะนำให้การขกร่างกฎหมายดำเนินไปด้วยความราบรื่น

¹⁷ "บันทึกการร่างกฎหมาย เรื่องร่างความเห็นทางกฎหมาย" พ.ศ. 2472 เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก. 1.1/1 เล่ม 74, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

อันที่จริงรัฐบาลได้ตั้งเสนาบดีทั้ง 4 กระทรวง (มหาดไทย, ยุติธรรม, การต่างประเทศ และนครบาล) เป็นกรรมการกำหนดแนวทางในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เมื่อ พ.ศ. 2453 แต่ทำไปประมาณ 1 ปี ก็เลิก เพราะเสนาบดีส่วนมากไม่ค่อยมีเวลาประชุมร่วมกัน จึงทำให้การปรึกษาหารือเพื่อทราบความเห็นในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กระทำได้เฉพาะเสนาบดีบางคนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม กรรมการเสนาบดีทั้ง 4 ก็ได้วางแนวทางให้กรรมการร่างประมวลกฎหมายได้ดำเนินการบางเรื่อง เช่น ปัญหาว่ารัฐควรให้อำนาจแก่เอกชนในการประกอบกิจการค้าในรูปหุ้นส่วนบริษัทได้เพียงใด เนื่องจากขณะนั้นมีบริษัทตั้งขึ้นโดยยังไม่มีกฎหมายรองรับ หม่อมเจ้าจรรยาสุวศักดิ์ กฤดากร ทรงหารือกับเสนาบดีทั้ง 4 และได้ข้อสรุปว่ารัฐบาลควรออกกฎหมายหุ้นส่วนบริษัท รวมทั้งสมาคมด้วย เพื่อให้ไปพลางก่อน ต่อเมื่อมีการจัดโครงสร้างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ชัดเจน จึงนำเรื่องดังกล่าวไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยเอกเทศสัญญา นอกจากนี้รัฐบาลควรให้โอกาสแก่เอกชนในการประกอบกิจการหุ้นส่วนและบริษัทได้เต็มที่ โดยรัฐบาลจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวน้อยที่สุด แม้การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินก็ควรอนุญาต ซึ่งเมื่อนำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2453 พระองค์ทรงเห็นชอบด้วย จึงได้ออกพระราชบัญญัติเข้าหุ้นและบริษัท พ.ศ. 2454^{1๘}

สำหรับเรื่องสมาคม รัฐบาลก็ได้ออกกฎหมายขึ้นใช้บังคับก่อนเช่นเดียวกัน แต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ทรงวิตกว่าพวกคนจีนจะมีอิทธิพลมากขึ้นถ้าหากอนุญาตให้จัดตั้งสมาคมได้ แต่ถ้าหากจะมีกฎหมายบังคับก็ควรศึกษากฎหมายของประเทศใกล้เคียงเสียก่อน เพื่อเป็นแนวทางในการร่างกฎหมายต่อไป ซึ่งอีก 3 ปีต่อมาก็ได้มีพระราชบัญญัติว่าด้วยสมาคม พ.ศ. 2457^{1๙}

^{1๘} ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 24 พ.ศ. 2454, หน้า 209.

^{1๙} เรื่องเดียวกัน, เล่ม 17 (พ.ศ. 2443), หน้า 138.

นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องครอบครัวอีกปัญหาหนึ่งที่กรรมการร่างประมวลกฎหมายพยายามจะยกร่างขึ้นแต่ติดขัดเรื่องจารีตประเพณี จนปัญหาดังกล่าวได้นำเข้าสู่ที่ประชุมเสนาบดีสภาหลายครั้ง แต่ก็ยังสรุปไม่ได้ เช่น ในการประชุมเสนาบดีสภา เมื่อวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2454 โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นประธาน ได้ปรึกษาหารือเกี่ยวกับปัญหาการหย่าร้างหญิง ปัญหาเรื่องชายไทยมีภรรยาคนเดียวหรือหลายคน และปัญหาลูกที่เกิดนอกกฎหมาย แต่ก็ยังสรุปไม่ได้ เพียงแต่ได้ออกความคิดเห็นกันเท่านั้น สำหรับเรื่องสามีภรรยา นั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งว่า ควรจะมีการจดทะเบียนสามีภรรยาขึ้น ส่วนการจดทะเบียนภรรยาได้คนเดียวหรือหลายคนยังไม่มีข้อสรุป²⁰

แม้ยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจนเกี่ยวกับนโยบายการยกร่างกฎหมายเรื่องครอบครัว แต่นายฮอร์ช ปาดูซ์ ก็ได้ยกร่างขึ้นตามคำบัญชาของ หม่อมเจ้าจรุณศักดิ์ กฤดากร แล้วพิมพ์เป็นเล่มใน พ.ศ. 2455

อย่างไรก็ตาม เมื่อนายฮอร์ช ปาดูซ์ ได้นำเรื่องกฎหมายครอบครัวที่ยังเป็นปัญหานั้น ขอพระราชทานคำแนะนำจากพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ประธานกรรมการพิเศษ กำหนดนโยบายการร่างประมวลกฎหมายใน พ.ศ. 2456 พระองค์ทรงวินิจฉัยว่ากฎหมายเรื่องสามีภรรยาควรงดการยกร่างชั่วคราว เพื่อรอจนกว่าจะได้มีมติของเสนาบดีสภาชัดเจนเสียก่อน จึงยกร่างใหม่ แต่ในระหว่างนี้อาจจะออกเป็นพระราชบัญญัติใช้ไปพลางก่อนได้ โดยแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมียเดิมเป็นหลัก²¹

²⁰ "การประชุมเสนาบดีสภา", 22 มกราคม พ.ศ. 2454. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 2/1 กจช.

²¹ "บันทึกข้อความที่เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม และนายฮอร์ช ปาดูซ์ พุดจากกัน", 12 มิถุนายน พ.ศ. 2456, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม, ร.6 2/1, กจช.

ตรวจร่างภาษาอังกฤษและการแปลเป็นภาษาไทย หลังจากรัฐบาลเห็นชอบให้มีการจัดระเบียบการทำงานของผู้รับผิดชอบในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ โดยแบ่งเป็นกองกรรมการ 6 กอง เพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินงาน 6 ขั้นตอน คือ การกำหนดนโยบาย การตรวจร่างภาษาอังกฤษ การแปล การตรวจศัพท์ภาษาไทย และการตรวจคำแปลและสำนวนดังที่กล่าวในรายละเอียดไว้ในบทที่ 2 กรรมการกองที่ 1 ที่เป็นเสนาบดีทั้ง 4 กระทรวง (ยุติธรรม, มหาดไทย, การต่างประเทศ และนครบาล) ต้องทำหน้าที่ตรวจร่างภาษาอังกฤษด้วยในระหว่างที่ยังไม่มีการแต่งตั้งกรรมการตรวจแก้โดยเฉพาะ เพื่อจะได้พิจารณาแนวทางการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไปด้วย ถ้าหากไม่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลจะได้แก้ไข กรรมการชุดนี้ได้ตรวจร่างว่าด้วยหุ้นส่วนบริษัทจนเสร็จในปลายปี พ.ศ. 2453

อีก 1 ปีต่อมา รัฐบาลได้ตั้งกรรมการตรวจแก้ร่างภาษาอังกฤษขึ้น โดยมี หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร ทรงเป็นประธานและกรรมการ มีทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เพื่อตรวจร่างภาษาอังกฤษที่พิมพ์ขึ้นไว้ ใน พ.ศ. 2453 มีเรื่องหนี้และสัญญา จนถึง พ.ศ. 2456 จึงตรวจเสร็จ สำหรับเรื่องหนี้และสัญญา²² อาจมีปัญหาสำหรับการตรวจแก้ร่างภาษาอังกฤษ เพราะล้วนเป็นของใหม่ในกฎหมายไทย แต่สำหรับกฎหมายว่าด้วยครอบครัวซึ่งตรวจใน พ.ศ. 2455 เช่นกัน มีความคิดเห็นแตกต่างกันในที่ประชุม เพราะมีกรรมการหลายฝ่ายทั้งของไทย ฝรั่งเศส อังกฤษ ญี่ปุ่น และอเมริกา ดังกล่าวไว้ในบทที่ 2 นั้น กฎหมายครอบครัวจึงงดการตรวจแก้ไว้ก่อน เพราะต้องรับฟังนโยบายในการร่างกฎหมายนี้ให้ชัดเจน จึงจะดำเนินการได้

เมื่อมีการแต่งตั้งกรรมการไทยเข้าร่วมกับกรรมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในพ.ศ. 2459 จำนวน 3 คน คือ พระบาทเทพวิฑูรพหุลศรุตาดิ

²² "บันทึกกองร่างกฎหมาย เรื่องร่างกฎหมายและความเห็นทางกฎหมาย",

1 เมษายน - 2 สิงหาคม พ.ศ. 2472, เอกสารสำนักคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก. 1.1/1 เล่ม 74, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

พระยานรเณติบัญญัติ และพระยาจินดาภิรมย์ราชสภาบดี โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิเศษ ทรงเป็นประธานกรรมการไทยทั้ง 3 คน มีหน้าที่ต้องตรวจร่างภาษาอังกฤษด้วย เพราะมีความรู้เพียงพออยู่แล้ว จึงไม่ต้องมีกรรมการตรวจร่างดังกล่าวขึ้นอีก

กรรมการไทยเริ่มมีบทบาทมากขึ้น หลังจากมีการปรับปรุงกรรมการร่างประมวลกฎหมายเมื่อ พ.ศ. 2462 โดยรัฐบาลแต่งตั้งให้พระยาอภิรัชามหาสุตศิธรรมธร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นนายกกรรมการร่างประมวลกฎหมาย²³ กรรมการไทยมีหน้าที่ทั้งตรวจแก้ร่างภาษาอังกฤษและแปลเป็นภาษาไทยด้วย เนื่องจากผู้ที่มีหน้าที่ที่มีอยู่ก่อน คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิเศษ และพระองค์เจ้าวิจิตรวรณปรีชา ตั้งแต่ พ.ศ. 2456 ได้พ้นหน้าที่ไปแล้ว

จุดประสงค์ในการตรวจและแปลร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ใน พ.ศ. 2462 เป็นต้นมา เพื่อตรวจและแปลศัพท์กฎหมายที่จะเตรียมประกาศใช้เป็นกฎหมายเป็นตอน ๆ โดยมีผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการแปลอีก คือ พระยามานวราชเสวี ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเลขาธิการกรรมการร่างกฎหมาย และพระราชมารวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ประธานกรรมการตรวจศัพท์ภาษาสยาม การแปลศัพท์ได้ยึดถือระเบียบการตั้งศัพท์ใช้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ที่มีขึ้นเมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2462 เช่น ระเบียบข้อ 1 ว่า "ศัพท์อังกฤษศัพท์ใดมีศัพท์กฎหมายเดิมอยู่แล้ว ซึ่งความตรงกันสนิท ให้ใช้ศัพท์กฎหมายไทยเดิม ถ้าความไม่สนิทเพราะแคบไปหรือกว้างไปกว่าศัพท์ภาษาอังกฤษก็ตาม จึงให้เปลี่ยนศัพท์ใหม่"²⁴

²³ "พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกรมหลวงเทเวศร์วโรปการ" 21 เมษายน พ.ศ. 2462, เอกสารกองราชเลขาธิการ, รัชกาลที่ 6, กระทรวงยุติธรรม, ร.6 ข.12.1/2, กจช.

²⁴ "หนังสือเจ้าพระยาอภิรัชามหาสุตศิธรรมธร กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" 28 สิงหาคม พ.ศ. 2462, เอกสารกรมราชเลขาธิการ, รัชกาลที่ 6, กระทรวงยุติธรรม, ร.6 ข.12.1/2, กจช.

โดยเริ่มตรวจร่างกฎหมายว่าด้วยหนี้และมีเรื่องบุคคลบางส่วนก่อน จำนวน 39 มาตรา ซึ่งพระองค์เจ้าวิจิตรธรรมปรีชา เคยแปลไว้แล้ว นำมาแปลใหม่ โดยยึดระเบียบการตั้งศัพท์ที่วางไว้เป็นหลัก ซึ่งได้เป็นแบบอย่างในการแปลคราวต่อไป

ปรากฏว่าอีก 2 ปีต่อมา กรรมการได้แปลร่างว่าด้วยหนี้และบุคคลเสร็จ ใน พ.ศ. 2464 จำนวน 387 มาตรา ซึ่งเป็นสาระสำคัญที่จะนำประกาศใช้ เพราะจัดอยู่ในบรรพ 1 และบรรพ 2 แต่ยังคงร่างเพิ่มเติมอีกบางส่วน เรื่องทรัพย์สิน และบุคคลจึงจะสมบูรณ์ ซึ่งขั้นต่อไปยังต้องให้กรรมการตรวจคำแปลที่มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงศ์วโรปการ ทรงเป็นประธาน ทำการตรวจอีกชั้นหนึ่งก่อน จึงจะนำประกาศใช้เป็นกฎหมายได้

การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ตามแนวเยอรมันและญี่ปุ่น

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 ไทยประกาศสงครามกับเยอรมันและออสเตรีย-ฮังการี ตามสนธิสัญญาเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460²⁵ ผลพลอยได้ คือ ไทยสามารถหลุดพ้นจากปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่เยอรมัน ออสเตรีย - ฮังการี ทำไว้กับไทย เมื่อ พ.ศ. 2404 โดยปริยาย เมื่อเสร็จสิ้นสงครามไทยจึงเป็นฝ่ายชนะสงครามด้วย และเป็นเหตุอันหนึ่งในการสร้างภาพลักษณ์ของประเทศให้มีความสำคัญขึ้นในนานาประเทศ

แรงกระตุ้นอีกประการหนึ่งในอีก 3 ปีต่อมา คือ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้กำหนดเป็นเงื่อนไขเช่นเดียวกับกฎหมายอีก 4 ฉบับ คือ ประมวลกฎหมายอาญา ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและพระธรรมนูญศาลยุติธรรม ตามสนธิสัญญาระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา เมื่อ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2463 ว่าสหรัฐอเมริกาคจะยกเลิก

²⁵ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร, ประวัติศาสตร์การทูตของไทย

(พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2486), หน้า 55.

การได้รับสิทธิในการเสียภาษีร้อยละ 3 และคืนสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้แก่ไทย หลังจากไทยได้ประกาศใช้กฎหมายสำคัญทั้ง 5 ฉบับ ครบแล้ว และในระยะ 5 ปี หลังประกาศใช้กฎหมายสำคัญครบนั้น สหรัฐอเมริกายังมีสิทธิถอนคดีจากศาลไทย ได้ถ้าหากตัดสินคู่ความที่มีคนในบังคับสหรัฐอเมริกาไม่ได้รับความยุติธรรม นอกจากนี้บรรดากฎหมายที่ประกาศใช้ขึ้นใหม่ถ้าหากมีข้อรังเกียจในประเด็นใด สหรัฐอเมริกายังมีสิทธิ์จะท้วงติงได้ หลังจากนั้นไทยจึงกระตือรือร้นทำสัญญากับประเทศอื่น ๆ ต่อไป²⁶

วิธีการตามสนธิสัญญาที่ไทยทำกับสหรัฐอเมริกาได้เป็นแบบอย่างให้ประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศที่ทำสนธิสัญญากับไทยด้วย คือ ญี่ปุ่น พ.ศ. 2466 ฝรั่งเศส พ.ศ. 2467 เนเธอร์แลนด์ พ.ศ. 2468 อังกฤษ พ.ศ. 2468 สเปน พ.ศ. 2468 โปรตุเกส พ.ศ. 2468 เดนมาร์ก พ.ศ. 2468 สวีเดน พ.ศ. 2468 อิตาลี พ.ศ. 2469 ลักเซมเบิร์ก พ.ศ. 2469 และนอร์เวย์ พ.ศ. 2469²⁷

สำหรับประเทศฝรั่งเศสยังมีข้อตกลงเพิ่มเติมกับไทยอีกว่า ให้รัฐบาลมีองค์การบริหารทางกฎหมายขึ้น มีการเรียนการสอนกฎหมายตามแนวทางฝรั่งเศส และเปิดหลักสูตรภาษาฝรั่งเศสขึ้นในโรงเรียนกฎหมายและจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพราะฝรั่งเศสยังต้องการแข่งขันกับอังกฤษในทุก ๆ ด้าน รัฐบาลยินยอมตามข้อเสนอของรัฐบาลฝรั่งเศส เพราะเห็นว่าไม่มีความเสียหายแก่ประเทศแต่ประการใด และยังทำให้การศึกษาวิชากฎหมายเจริญก้าวหน้าขึ้นอีกด้วย ส่วนกรมร่างกฎหมายจึงตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2466 ได้เป็นองค์กรที่สำคัญในการดำเนินการร่างประมวลกฎหมายและพระราชบัญญัติต่าง ๆ ให้มีมาตรฐานเดียวกัน²⁸

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56-57.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57-58.

²⁸ "ลายพระหัตถ์จากพระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ ถึงเจ้าพระยามหิธร"

10 กันยายน พ.ศ. 2466, อ้างโดย ทรงศรี อัจจอรุณ, การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับมหาอำนาจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506), หน้า 202.

ในเรื่องของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และ 2 ซึ่งเป็น
แนวฝรั่งเศสได้ประกาศไว้แล้วใน พ.ศ. 2466 นั้น ปรากฏว่ามีข้อบกพร่องมาก
บรรดาผู้พิพากษาและทนายความอ่านแล้วไม่เข้าใจ เพราะกรรมการชาวฝรั่งเศส
ยกร่างขึ้นโดยไม่กลมกลืนกัน ปัญหานี้เป็นสิ่งสำคัญที่กรรมการร่างประมวลกฎหมาย
ชาวไทย คือ พระยาเทพวิฑูรพหลศุรตาบดี (บุญช่วย วณิกกุล) พระยานรเนติ-
บัญชากิจ (ลัด เศรษฐบุตร) พระยาจินดาภิรมย์ราชสภาบดี (จิตร ณ สงขลา)
และพระยามานวราชเสวี (ปลอด ณ สงขลา) มีความสำนึกตลอดเวลาว่าถึงเวลา
แล้วที่ควรจะยกร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้สอดคล้องกับความต้องการ
ของสังคมไทยมากที่สุด และเห็นว่าไม่ควรยึดหลักของประเทศหนึ่งประเทศใด
เพียงประเทศเดียว แต่ควรนำหลักของประมวลกฎหมายหลาย ๆ ประเทศมาเป็น
แบบอย่าง เช่น เยอรมัน ญี่ปุ่น ฝรั่งเศส อังกฤษ สวิตเซอร์แลนด์²⁰ ดังนั้นได้มี
การแก้ไข บรรพ 1 และบรรพ 2 ใหม่ ในพ.ศ. 2467-2468 เป็นแนวเยอรมัน
และญี่ปุ่น แต่ยังคงไว้ตามร่างเดิมของฝรั่งเศสบ้าง และประกาศบรรพ 1 และ
บรรพ 2 ที่ได้ชำระใหม่ไว้เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2467 โดยให้มีผล
บังคับใช้ตรงกับวันคล้ายพระราชสมภพของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า-
อยู่หัว คือในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2468³⁰

สำหรับบรรพ 3 ซึ่งบางส่วนได้มาจากกฎหมายอังกฤษ เช่น เรื่องตัวเงิน
หุ้นส่วนบริษัท และได้ยกร่างตามแนวฝรั่งเศสเช่นเดียวกับบรรพ 1 และบรรพ 2
นั้น ได้แปลและตรวจค่าแปลเสร็จ เมื่อ พ.ศ. 2467 และประกาศไว้เป็นกฎหมาย
หลังการประกาศบรรพ 1 และบรรพ 2 ครั้งแรก 1 ปี ก็จำเป็นต้องชำระใหม่เช่น

²⁰ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะนิติศาสตร์, "บันทึกคำสัมภาษณ์ของ
พระยามานวราชเสวี ครั้งที่ 3" 16 มิถุนายน พ.ศ. 2524.

³⁰ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ผู้รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก
เล่ม 38 พ.ศ. 2468. พระราชกฤษฎีกาให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่ง
และพาณิชย์ บรรพ 1 และ บรรพ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2477)
หน้า 442-443.

เดียวกับบรรพ 1 และบรรพ 2 อีก ระหว่าง พ.ศ. 2468-2471 เพื่อให้บทบัญญัติ ทั้ง 3 บรรพ มีความกลมกลืนกัน จึงประกาศบรรพ 3 ที่ชำระใหม่นั้น เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2471 โดยให้มีผลบังคับใช้ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2472³¹ การเว้นช่วงเวลาก่อนใช้บังคับหลังประกาศบรรพ 1, บรรพ 2 และ บรรพ 3 แต่ละบรรพประมาณ 1 ปี นั้น ก็เพื่อจะได้มีเวลาแก้ไขข้อบกพร่อง ถ้าหากมหา- ประเทศต่าง ๆ คู่สัญญากับไทยที่ทำไว้ระหว่าง พ.ศ. 2463-2469 ส่งคำทักท้วง มาตามสิทธิในสัญญานั้น

ในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4, 5 และ 6 ก็ต้อง ดำเนินการให้บทบัญญัติกฎหมายมีความสอดคล้องกันกับบรรพที่ได้ประกาศใช้ไปแล้ว และเป็นไปตามแนวทางแบบผสมผสาน โดยหลังจากการร่างบรรพ 4 เสร็จสิ้นใน ปลาย พ.ศ. 2473 แล้ว จึงประกาศไว้เมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2473 โดยให้ มีผลบังคับใช้เป็นกฎหมายในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2475³² การเว้นช่วงเวลา ประมาณ 1 ปี ก็มีจุดประสงค์เพื่อเตรียมการแก้ไขไว้เช่นเดียวกับบรรพ 1, 2 และ 3 ส่วนบรรพ 5 และบรรพ 6 ได้ร่างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นช่วงหลัง ของการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 กระบวนการออกกฎหมายจึงต่าง กับวิธีการออกกฎหมายของบรรพ 1, 2, 3 และ 4 สำหรับรายละเอียดนั้นจะ กล่าวไว้อีกต่างหาก

³¹ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ผู้รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 41 พ.ศ. 2471. พระราชกฤษฎีกาให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ บรรพ 3 (พระนคร : โรงพิมพ์เคลิเมล, 2476), หน้า 349-350.

³² "พระราชกฤษฎีกาให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4", ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 47 (18 มีนาคม 2473), หน้า 442-443.

สาเหตุการเลือกแนวทางแบบเยอรมันและญี่ปุ่น

อันที่จริงประมวลกฎหมายที่เป็นแม่แบบของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ใช้ในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกนั้น ส่วนใหญ่เลียนแบบมาจากประมวลกฎหมายของฝรั่งเศสและเยอรมัน เช่น ประมวลกฎหมายแพ่งของเบลเยียม เนเธอร์แลนด์ และอิตาลี รับอิทธิพลมาจากฝรั่งเศส ส่วนประเทศที่รับอิทธิพลมาจากเยอรมัน เช่น สวิตเซอร์แลนด์ ออสเตรีย เชคโกสโลวาเกีย โปแลนด์ ญี่ปุ่น^{๓๓} ซึ่งทั้งเยอรมันและฝรั่งเศสต่างก็รับมรดกหลักกฎหมายของโรมันมาเช่นเดียวกัน แต่ตัดแปลงให้มีความแตกต่างกันภายหลัง และเนื่องจากประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันได้มีการปรับปรุงให้เป็นประมวลกฎหมายที่สมบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. 2433 (ค.ศ.1890) มี 5 บรรพ คือ

- บรรพ 1 บทบัญญัติทั่วไป (เรื่องบุคคล ความหมายนิติกรรม สัญญา ระยะเวลา และอายุความ)
- บรรพ 2 หนี้ (แบ่งเป็นหนี้ทั่วไปและเอกเทศสัญญา)
- บรรพ 3 ททรัพย์ (ทรัพย์สิทธิต่าง ๆ)
- บรรพ 4 ครอบครัว
- บรรพ 5 มรดก^{๓๔}

จึงต่างจากประมวลกฎหมายของฝรั่งเศส ซึ่งมี 3 บรรพ คือ ว่าด้วยเรื่องบุคคล ททรัพย์ และการได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน นอกจากนี้ความรู้สึกรู้สึกนึกคิดทางกฎหมายของเยอรมันก็แตกต่างไปจากของฝรั่งเศส กล่าวคือ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของเยอรมัน มีพัฒนาการที่ก้าวหน้ากว่าของฝรั่งเศส แม้จะประกาศใช้หลังฝรั่งเศสถึง 90 ปี แต่ความคิดทางกฎหมายมีรากฐานมาจากปัญหาของประชาชนทุกระดับชั้น การมองคุณค่าและวัตถุประสงค์ของกฎหมายจึงป้องกันผล

^{๓๓}ไพศิษฐ์ พิพัฒนกุล, "ระบบกฎหมายและการศาลของประเทศฝรั่งเศส และเยอรมัน," รพี 23, หน้า 38-4.

^{๓๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

ประโยชน์ของทั้งเอกชนและมหาชน ซึ่งเน้นการรักษาความเป็นปึกแผ่นของสังคม และป้องกันผู้อ่อนแอกว่าในสังคม ในขณะที่กฎหมายแพ่งของฝรั่งเศสเน้นการป้องกันผลประโยชน์ของเอกชนเท่านั้น^{๓๕}

สำหรับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1, 2 และ 3 ของไทย ที่ประกาศใช้ครั้งแรกนั้น แม้จะเลียนแบบโครงสร้างของประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2465 แต่บทบัญญัติที่กรรมการชาวฝรั่งเศสยกร่างขึ้นยังไม่ได้นำไปเปลี่ยนแปลงให้เป็นแบบเยอรมัน

หลังจากกรรมการไทยตรวจแก้ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และบรรพ 2 ใหม่ เมื่อพ.ศ. 2467 ตามโครงสร้างของประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน โดยแก้ไขบทบัญญัติเดิมแต่ละมาตราทั้งหมด เพื่อให้สอดคล้องกับโครงสร้างใหม่นั้น แต่เพื่อให้การตรวจแก้ร่างดังกล่าวรวดเร็วขึ้น กรรมการไทยจึงนำบทบัญญัติของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ญี่ปุ่นและสวีตเซอร์แลนด์ ซึ่งทั้งสองลอกเลียนแบบมาจากประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน มาใช้เป็นแม่แบบในการร่าง โดยยังคงยึดแนวคิดทางกฎหมายเยอรมันเป็นหลัก ทำให้บรรพ 1 และ 2 มีความสมบูรณ์ขึ้น เพราะมีทุกลักษณะ คือ บทเบ็ดเสร็จทั่วไป บุคคล ทรัพย์ นิติกรรม ระยะเวลา และอายุความ เช่นเดียวกับบรรพ 1 ของประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน ซึ่งถือว่าเป็นหลักทั่วไปที่เป็นเสมือนแม่บทของบทบัญญัติในบรรพอื่น ๆ แต่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ฉบับ พ.ศ. 2466 บรรพ 1 เรียกว่า บทเบ็ดเสร็จทั่วไป ซึ่งยังไม่สมบูรณ์ เพราะเน้นเรื่องบุคคลมากกว่าเรื่องใด ๆ จึงทำให้บางเรื่องที่สำคัญ ๆ ขาดไป เช่น หลักนิติกรรม หลักการแสดงเจตนา โฆษณกรรม และ โฆษณกรรม^{๓๖}

^{๓๕} รongพล เจริญพันธ์, กฎหมายแพ่งหลักทั่วไป เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2520), หน้า 20.

^{๓๖} กระทรวงยุติธรรม, กรมร่างกฎหมาย, ผู้รวบรวม, ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และบรรพ 2 พ.ศ. 2466 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 4-105.

นอกจากนี้สาเหตุที่ต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ทั้ง 3 บรรพนั้น เนื่องจากกรรมการชาวฝรั่งเศสจะยกร่างขึ้นให้เป็นระบบของตัวเองขึ้นมาใหม่ โดยใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ฝรั่งเศสเป็นแม่แบบ แต่ความเชี่ยวชาญในการร่างอาจจะยังไม่เพียงพอ เมื่อร่างเสร็จแล้วความที่เชื่อมโยงกันระหว่างบทบัญญัติแต่ละมาตราไม่ค่อยกลมกลืนกันและดูห้วนเกินไป ทำให้ผู้อ่าน เช่น ผู้พิพากษา และทนายความ อ่านแล้วไม่เข้าใจ ซึ่งพบเห็นทั่วไปในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ประกาศครั้งแรก เช่น บทบัญญัติเรื่องละเมิดในบรรพ 2 เมื่อกล่าวถึงคำจำกัดความ คำว่า ละเมิด (มาตรา 186) แล้ว ก็กล่าวถึงบุคคลที่อาจต้องรับผิดชอบละเมิด เช่น ลูกจ้าง นายจ้าง ครูอาจารย์ ศิษย์ บิดาและมารดา (มาตรา 188, 189, 190)³⁷ ทั้งนี้ โดยยังขาดการขยายความเกี่ยวกับลักษณะของการกระทำละเมิด วิธีการละเมิดเสียก่อนให้เห็นชัดเจน ซึ่งต่างกับบรรพ 2 ที่ได้ชำระใหม่ ได้กล่าวถึงเรื่องละเมิดไว้อย่างเชื่อมโยงกันตั้งแต่มาตรา 420-437 โดยเริ่มคำจำกัดความคำว่า ละเมิด (มาตรา 420) ลักษณะของการกระทำละเมิด (มาตรา 421 และ 422) วิธีการกระทำผิดละเมิด (มาตรา 423) และบุคคลผู้อาจกระทำผิดละเมิด (มาตรา 425-437)³⁸

กระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการร่างกฎหมาย

การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2467-2478 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบทบาทของกรรมการไทยนั้น ขั้นตอนการปฏิบัติจึงมีความรวบรัดมากยิ่งขึ้น เพราะกรรมการส่วนใหญ่มีความรู้ทางกฎหมายและภาษาอังกฤษดี จึงทำหน้าที่ทั้งร่าง ตรวจสอบและแปล พร้อมกันไป ซึ่งมีกระบวนการที่เกี่ยวข้องในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ดังนี้

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40-41.

³⁸ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และ บรรพ 2 (ฉบับ พ.ศ. 2468) มาตรา 420-437.

กรรมการในการร่างกฎหมาย เมื่อมีการตั้งกรมร่างกฎหมายในวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2466 ผู้รับผิดชอบในการร่างประมวลกฎหมายจึงเป็นหน้าที่ของ กรรมการกรมร่างกฎหมาย ซึ่งรัฐบาลยังเห็นความสำคัญของนักกฎหมายชาวฝรั่งเศสอยู่ จึงแต่งตั้งกรรมการชาวฝรั่งเศส 4 คน เป็นกรรมการประจำกรมร่างกฎหมายด้วย คือนายเรเน กียอง นายซาลส์ เลเวส์กี นายเรมี เดอปลังเตอโรส และนายเรเน กาโซ ร่วมกับกรรมการไทยชุดเดิม 4 คน คือ พระยานรนิติบัญญัติราชกิจ (ลัด เศรษฐบุตร) พระยาจินดาภิรมย์ราชสภาบดี (จิตร ณ สงขลา) พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตาบดี (บุญช่วย วณิกกุล) และพระยามานวราชเสวี (ปลอด ณ สงขลา)³⁰

ในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และ 2 ที่ได้ชำระใหม่นั้น อยู่ในความควบคุมของพระยาจินดาภิรมย์ฯ ซึ่งรัฐบาลได้แต่งตั้งให้เป็นอุปนายกกรรมการร่างประมวลกฎหมาย มาประจำอยู่ที่กรมร่างกฎหมาย ตั้งแต่ พ.ศ. 2467-2469 จนประกาศใช้บรรพ 1 และ 2 เสร็จ

อีก 2 ปีต่อมา มีกรรมการไทยเพิ่มขึ้นอีก 3 คน คนหนึ่งคือ พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ซึ่งแม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเมื่อ พ.ศ. 2462 ว่าข้าราชการที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์มีงานมากไม่ควรแต่งตั้งอีก แต่รัฐบาลเห็นว่าพระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ซึ่งเคยลาออกจากประธานกรรมการตรวจศัพท์ภาษาสยาม เมื่อ พ.ศ. 2465 นั้น ทรงเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญทางภาษาไทยและภาษาอังกฤษดี ส่วนอีก 2 คน เป็นข้าราชการประจำกระทรวงยุติธรรม จบกฎหมายจากประเทศอังกฤษ คือ พระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) และอีกคนหนึ่งจบกฎหมายจากฝรั่งเศส คือ พระสารสาส์นประพันธ์ (ชื่น จารุวิสัน)⁴⁰ นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่ประจำกรมร่างกฎหมายอีกที่คอยช่วยเหลือให้การร่างประมวลกฎหมายเป็นไปด้วยดี

³⁰ พระยามโหสถศรีวิพัฒน์, ผู้รวบรวม, การตรวจชำระและร่างประมวลกฎหมายในกรุงสยาม (ฉบับของนายเรเน กียอง), หน้า 21-22.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

จึงเห็นว่า หลังพ.ศ. 2466 แล้ว หน้าที่รับผิดชอบในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นหน้าที่ของกรรมการไทยส่วนใหญ่ ส่วนกรรมการชาวฝรั่งเศสที่มีบทบาทอยู่บ้าง ก็คือ นายเรเน ก็ยง ส่วนคนอื่น ๆ มีฐานะเป็นผู้ช่วยเท่านั้น นายเรเน ก็ยง มีความคุ้นเคยกับสังคมไทยมาช้านาน จึงมีความเข้าใจในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกับที่กรรมการต้องการ

การแก้ไขกฎหมายตามคำเสนอของทูตต่างประเทศ ได้มีการทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. 2463 และกับประเทศอื่น ๆ อีกจนถึง พ.ศ. 2469 ในสนธิสัญญาระบุให้ประเทศคู่สัญญากับไทยเหล่านั้น มีสิทธิ์ที่วางตั้งให้รัฐบาลไทยแก้ไขกฎหมายต่าง ๆ ที่เห็นว่าออกมาแล้วมีข้อบกพร่อง ซึ่งประเทศที่ส่งคำทักท้วงส่วนใหญ่ คือ อังกฤษ เพราะมีผลประโยชน์ทางการค้าในประเทศไทยมาก มีทั้งข้อปลีกย่อยและเรื่องสำคัญที่อาจกระทบต่อรัฐประศาสนนโยบายของบ้านเมือง กล่าวคือ

ในการตรวจร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 ที่ชำระใหม่เมื่อพ.ศ. 2467 ต่อจากบรรพ 1 และบรรพ 2 นั้น กรรมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้หยิบยกปัญหาเรื่องอายุการเช่าอสังหาริมทรัพย์ขึ้นพิจารณาใหม่ เนื่องจากรัฐบาลตัดสินใจให้การเช่าอสังหาริมทรัพย์มีอายุความ 99 ปี เมื่อวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2466⁴¹ เพื่อสนองความพอใจของประเทศที่มีกิจการค้าในสังคมไทย เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส โดย ดร. เจมส์ (James) ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ ก็เห็นด้วยตามความต้องการนี้ แต่หลังจากกรรมการได้ศึกษาประมวลกฎหมายแพ่งของเยอรมันและญี่ปุ่นแล้วปรากฏว่าการเช่า

⁴¹ พระราชกฤษฎีกาตราพระราชบัญญัติแก้ไขพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต วันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2466, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม, ร.6 ส.12.1/8, กจช.

อสังหาริมทรัพย์มีอายุเพียง 20-30 ปี เท่านั้น เพราะความคิดเกี่ยวกับกฎหมาย การเช่าอสังหาริมทรัพย์ต่างกันคือ ตามในร่างใช้คำว่า Lease ถือหลักทรัพย์สิน สิทธิ แต่กฎหมายเยอรมัน และญี่ปุ่นใช้คำว่า Hire ซึ่งถือหลักบุคคลสิทธิ กรรมการจึง ขอแก้คำว่า "Lease" ในร่างภาษาอังกฤษ เป็นคำว่า "Hire" โดยกำหนดการ เช่าอสังหาริมทรัพย์เสียใหม่ให้เหมาะสม คือ 30 ปี⁴² รัฐบาลเห็นชอบตามเสนอ เพราะสามารถรักษาผลประโยชน์ของประเทศได้มากกว่าอายุการเช่าแบบเดิม และแก้ไขเสร็จใน พ.ศ. 2468

กรรมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์พิจารณาตรวจแก้ตามคำ ทักท้วงของอัครราชทูตอังกฤษหลายครั้ง ในจำนวนที่ส่งมาให้แก้ไข 210 มาตรา⁴³ ในช่วง พ.ศ. 2468-2469 กรรมการพิจารณาตรวจแก้ระหว่างวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2469 ถึงวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2470 แม้จะใช้เวลา 1 ปีกว่า แต่ก็ จำเป็น เพราะนอกจากแก้ไขตามข้อทักท้วงของอัครราชทูตอังกฤษแล้ว ยังปรับ-ปรุงระบบบัญญัติต่าง ๆ ให้กลมกลืนกับบรรพ 1 และบรรพ 2 ที่ได้แก้ไขใหม่แล้วด้วย กฎหมายที่แก้ไข คือ บทบัญญัติว่าด้วยเรื่องประกันภัย เช่น ความหมายของสัญญา ประกันภัย (มาตรา 861)⁴⁴ การไม่เปิดเผยข้อความจริงของผู้ที่เอาประกันภัย อันทำให้บริษัทประกันภัยเสียเปรียบนั้น ถ้าหากบริษัทยังไม่บอกกล่าว สัญญานั้นยังคง ใช้ได้ (มาตรา 865)⁴⁵ และการทำสัญญาประกันภัยต้องมีหลักฐานเป็นหนังสือลง

⁴² "หนังสือกรรมการตรวจคำแปลร่างประมวลกฎหมายกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2467, เอกสาร กรมราชเลขาธิการ, รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม, ร.6 ช.12.1/8, กจช.

⁴³ "บันทึกกรมร่างกฎหมาย", 28 มีนาคม พ.ศ. 2469, เอกสาร- สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก.1 เล่ม 36, สำนักงานคณะกรรมการ- กฤษฎีกา.

⁴⁴ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 (ฉบับ พ.ศ. 2471), มาตรา 861.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, มาตรา 865.

ลายมือชื่อผู้ที่ต้องรับผิดชอบจึงจะฟ้องร้องได้ (มาตรา 867)⁴⁶

นอกจากนี้อัครราชทูตอังกฤษต้องการให้มีกฎหมายทะเลรวมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ด้วย แต่กรรมการร่างประมวลกฎหมายสนองตอบเพียงได้บัญญัติเรื่องดังกล่าวไว้ในกฎหมายว่าด้วยเรื่องรับขน (มาตรา 609) โดยวางหลักไว้ว่า การรับขนของทางทะเลนั้น ให้บังคับตามกฎหมายและข้อบังคับว่าด้วยกฎหมายทะเล ซึ่งจะมีไว้เฉพาะต่างหาก

ปัญหาสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่รัฐบาลไม่ต้องการบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ คือ การควบคุมกิจการค้าอันมีผลกระทบต่อความผาสุกและความปลอดภัยของประชาชน ซึ่งเดิมบัญญัติไว้ในมาตรา 1014) แต่กรรมการตรวจร่างคำแปล ที่มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงเป็นประธาน ทรงเห็นว่าข้อความในมาตราดังกล่าวไม่เพียงพอ จึงควรออกเป็นพระราชบัญญัติต่างหาก เพื่อต้องการควบคุมกิจการอันเป็นสาธารณูปโภค เช่น การรถไฟ รถราง ขุดคลอง เดินอากาศ ประปา ชลประทาน โรงไฟฟ้า และบรรดากิจการอื่น ๆ ที่อาจจะกระทบถึงความปลอดภัยหรือความผาสุกของสาธารณชน เช่น กิจการเหมืองแร่ ประกันภัย ธนาคารหรือกิจการอื่นที่คล้ายคลึงกัน เรียกว่าพระราชบัญญัติควบคุมกิจการค้าชายันกระทบถึงความปลอดภัยหรือผาสุกแก่สาธารณชน พ.ศ. 2471"⁴⁷ แม้บรรดาทูตต่างประเทศ เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส จะไม่เห็นด้วย แต่ก็จำเป็นเพราะเป็นรัฐประศาสนโนบาย

จะเห็นว่ารัฐบาลแม้จะต้องดำเนินการแก้ไขกฎหมายตามข้อทักท้วงของทูตต่างประเทศ แต่ก็ยังรักษาผลประโยชน์ของประเทศไว้เช่นเดียวกัน และไม่จำเป็นต้องทำตามข้อเสนอของต่างประเทศทุกอย่าง สรุปมาตราทั้งหมดที่กรรมการร่างประมวลกฎหมายแก้ไขตามคำทักท้วงของทูตอังกฤษจึงมีเพียง 54 มาตรา จาก 210 มาตรา ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวกับเรื่องกิจการค้าชาย

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, มาตรา 867.

⁴⁷ ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์, ผู้รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 41 พ.ศ. 2471, หน้า 52.

คณะกรรมการองคมนตรีกับการพิจารณาบรรพ 4 ในรัชสมัยพระบาท-
สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2476) พระองค์ทรงริเริ่มตั้งคณะ
กรรมการองคมนตรีขึ้นครั้งแรก จำนวน 40 คน เมื่อพ.ศ. 2469^{๔๘} เพื่อฝึกหัด
การประชุมโต้เถียงกันภายใต้ระเบียบกติกาทำนองรัฐสภาของนานาประเทศ ซึ่ง
คณะกรรมการองคมนตรีจะต้องพิจารณาร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่กำลัง
ร่างอยู่ในขณะนั้นด้วย คือ บรรพ 4 ว่าด้วยเรื่องทรัพย์สิน

นายเรเน กียอง และนายเรเน กาโซ ได้รับมอบหมายให้รวบรวมแก้ไข
ยกร่างบรรพ 4 ขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2469 โดยปรับปรุงจากร่างเดิมที่กรรมการ
ชาวฝรั่งเศสเคยยกร่างไว้บ้างแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2454-2455 แต่การยกร่างครั้ง
ใหม่นี้อาศัยแนวทางประมวลกฎหมายของญี่ปุ่นและเยอรมันเป็นหลัก จึงทำให้แนวคิด
ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4 มีลักษณะที่ก้าวหน้า โดยจะให้ความ
คุ้มครองผลประโยชน์ของมหาชนด้วยเช่นเดียวกับกฎหมายเยอรมัน ซึ่งต่างกับ
กฎหมายแนวฝรั่งเศสที่มุ่งให้ความคุ้มครองเอกชนเป็นสำคัญ เช่น เกี่ยวกับหลัก
กรรมสิทธิ์ ว่า การคุ้มครองกรรมสิทธิ์ในสังหาริมทรัพย์ของบุคคลนั้น มีเงื่อนไขว่า
นอกจากบังคับตามบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แล้ว ยังบังคับตาม
กฎหมายอื่นด้วย (มาตรา 1335)^{๔๙} ดังนั้นรัฐบาลอาจจะออกกฎหมายเวนคืนที่ดิน
เพื่อผลประโยชน์ของรัฐก็ย่อมกระทำได้ แม้จะทำให้เอกชนเสียสิทธิไป

หลังการพิจารณาของคณะกรรมการร่างประมวลกฎหมายเสร็จในเดือน
กันยายน พ.ศ. 2472 เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมจึงนำร่างประมวลกฎหมายแพ่ง
และพาณิชย์บรรพ 4 กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งหลัง
จากนี้การพิจารณาจะต้องผ่านคณะกรรมการองคมนตรีก่อน จึงจะเสร็จสมบูรณ์

^{๔๘} ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ผู้รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองไทย
พ.ศ. 2417-2477 (กรุงเทพฯ : สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย, 2532), หน้า 164-167.

^{๔๙} ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4, (ฉบับ พ.ศ. 2473)
มาตรา 1335.

ปรากฏว่า คณะกรรมการองคมนตรีต้องการให้กรรมการร่างกฎหมายทำคำอธิบายและอุทธรณ์เรื่องมาตราประกอบร่างประมวลกฎหมายบรรพ 4 ก่อนเพื่อสะดวกในการพิจารณา เพราะกรรมการองคมนตรี 40 คน ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นนักกฎหมาย แต่กรรมการร่างกฎหมายไม่สามารถสนองความต้องการดังกล่าวได้ โดยพระเจ้าจินดาภิรมย์ฯ ให้เหตุผลว่า ถ้าจะต้องทำคำอธิบายคำเปรียบเทียบและอุทธรณ์ทุก ๆ มาตรา แล้ว "สัทิม" การร่างประมวลกฎหมายจะต้องเปลี่ยนแปลงและเนิ่นช้าต่อไปอีกไม่น้อยกว่า 1-2 ปี นอกจากนี้ยังต้องทำคำอธิบายทำนองเดียวกันสำหรับบรรพ 5 และบรรพ 6 อีกด้วย^{๕๐} อันที่จริงแล้วคำอธิบายเช่นนั้น เอกชนเป็นผู้เรียบเรียงขึ้นหลังจากที่ประกาศใช้เป็นกฎหมายแล้ว

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นชอบตามความเห็นนี้ จึงรับสั่งให้คณะกรรมการองคมนตรีทราบเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2473 ว่าให้พิจารณานโยบายการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4 เท่านั้น

คณะกรรมการองคมนตรีได้ประชุมตรวจพิจารณาร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4 ประมาณ 5 ครั้ง เริ่มจากวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2473 จนถึงวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2473 แต่เนื่องจากกรรมการองคมนตรีส่วนใหญ่ไม่ค่อยเข้าใจงานร่างประมวลกฎหมายไทยดีพอ ทำให้การประชุมแต่ละคราวต้องเสียเวลามาก เพราะมีข้อสงสัยอยู่ตลอดเวลา พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ สภานายกกรรมการองคมนตรี จึงทรงเชิญ พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตาคดี ตัวแทนกรรมการร่างกฎหมาย มาอธิบายเกี่ยวกับนโยบายการจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4 ในวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2473

ประเด็นสำคัญที่พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตาคดีอธิบายในที่ประชุมครั้งนี้เกี่ยวกับเหตุผลและความจำเป็นที่รัฐบาลจะต้องดำเนินการจัดร่างประมวลกฎหมายให้สำเร็จ เพื่อปลดปล่อยปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของมหาประเทศ

^{๕๐} "หนังสือพระเจ้าจินดาภิรมย์ ถึงเจ้าพระยามหิธร", 8 มีนาคม พ.ศ. 2472, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สคก. 1.1/1 เล่ม 79, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

ต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป กับประเด็นของกฎหมายในบรรพ 4 ซึ่งมี 7 ลักษณะ คือ
 บทเบ็ดเสร็จทั่วไป กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน การครอบครอง สิทธิอาศัย ภาระ-
 จำยอม สิทธิเหนือพื้นดิน สิทธิเก็บกิน และภาระติดพันในอสังหาริมทรัพย์^{๕๑}

หลักสำคัญทั่วไปในบรรพ 4 เช่น การที่บุคคลได้อสังหาริมทรัพย์โดย
 นิติกรรมนั้นจะต้องไปจดทะเบียนต่อเจ้าพนักงานเจ้าหน้าที่จึงจะสมบูรณ์ (มาตรา
 1299) ส่วนสังหาริมทรัพย์นั้นถือเอาการครอบครองเป็นใหญ่ (มาตรา 1303)
 อีกข้อหนึ่ง คือ มีบทบัญญัติคุ้มครองเป็นพิเศษแก่สาธารณชนสมบัติของแผ่นดิน ซึ่ง
 ใครจะโอน จะเอาเป็นสิทธิโดยอ้างอายุความและจะยึดข้อมไม่ได้ทั้งสิ้น (มาตรา
 1305, 1306 และ 1307)^{๕๒} นอกจากนี้เกี่ยวกับแดนกรรมสิทธิ์ที่แสดงว่าบุคคลผู้
 มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินนั้นมีสิทธิ์เพียงใด

พระยาเทพวิฑูรฯ ได้ตอบคำถามข้อสงสัยของกรรมการองคมนตรีจนเป็นที่
 พอใจและมีความเข้าใจเกี่ยวกับนโยบายการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์
 บรรพ 4 ดังนี้

กรรมการองคมนตรีได้ประชุมพิจารณาร่างประมวลกฎหมายแพ่งและ
 พณิชย์ บรรพ 4 ครั้งสุดท้าย เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2473 มีมติให้นำ
 ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4 ขึ้นทูลเกล้าพระบาทสมเด็จพระ-
 เจ้าอยู่หัวได้^{๕๓}

^{๕๑} "รายงานการประชุมกรรมการองคมนตรี ครั้งที่ 3/2473, 18
 มิถุนายน พ.ศ. 2473, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก. 1 เล่ม
 80, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

^{๕๒} ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4 (ฉบับ พ.ศ. 2473)
 มาตรา 1299, 1303, 1305, 1306 และ 1307.

^{๕๓} "รายงานการประชุมกรรมการองคมนตรี ครั้งที่ 4/2473" 16
 กรกฎาคม พ.ศ. 2473, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก. 1 เล่ม
 80, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

ความคิดเห็นเรื่องกฎหมายครอบครัวของไทย ในบรรดาบทบัญญัติของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้น ดูเหมือนว่าประเด็นปัญหาที่มีการหยิบยกมาถกเถียงกันมาก คือ บทบัญญัติว่าด้วยครอบครัว เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องและกระทบกับคนส่วนใหญ่มากที่สุด กรรมการผู้รับผิดชอบจึงต้องตัดสินใจด้วยความรอบคอบระหว่างการรักษากฎหมายจารีตประเพณีของไทยเอาไว้ กับการปรับปรุงกฎหมายให้สอดคล้องกับหลักกฎหมายสมัยใหม่ของนานาประเทศ กฎหมายครอบครัวของไทยมีพัฒนาการยาวนาน นับตั้งแต่ พ.ศ. 1904 ซึ่งเดิมเรียกว่ากฎหมายลักษณะผัวเมีย โดยโครงสร้างของกฎหมายมีลักษณะของการให้สิทธิ์แก่ชายมากกว่าหญิง เช่น ชายมีภรรยาหลายคนได้ สามมีสิทธิ์ในสินสมรสมากกว่าภรรยา จนกระทั่งเมื่อได้มีการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2451 จึงได้มีความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงกฎหมายผัวเมียของไทย ให้มีความทันสมัยยิ่งขึ้น

การร่างกฎหมายครอบครัวเกิดขึ้นหลายครั้ง ตามความคิดเห็นของผู้บริหารประเทศในแต่ละยุค กล่าวคือ คณะกรรมการชาวฝรั่งเศสได้ร่างเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2455 หลังจากนายฮอร์ช ปาดูซ์ ได้รับคำบัญชาจากหม่อมเจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม แต่ร่างดังกล่าวยังมีปัญหาเรื่องการสมรสของชายและหญิงที่ระบุไว้ในกฎหมายว่า ให้ชายมีสิทธิ์มีภรรยาหลายคนได้ จึงทำให้มีความคิดเห็นแตกต่างกันหลายฝ่ายในที่ประชุมกรรมการตรวจแก้ระหว่างวันที่ 11-22 มิถุนายน พ.ศ. 2455 ซึ่งถกเถียงกันในประเด็นเกี่ยวกับการรับรองประเพณีให้ชายมีภรรยาหลายคนนั้น ควรระบุไว้ในกฎหมายหรือไม่ ตามหลักฐานพอจะอนุมานได้ว่า นายมาซาโอะ นักกฎหมายชาวญี่ปุ่น เป็นคนหนึ่งพยายามคัดค้านไม่ให้ระบุเรื่องการมีภรรยาหลายคนไว้ในกฎหมาย⁵⁴ การร่างกฎหมาย

⁵⁴ จุงโซ ออโอะ, "การรับกฎหมายสมัยใหม่จากตะวันตกในประเทศญี่ปุ่น : ศึกษาเปรียบเทียบกับกรณีของประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตสาขานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 160. อ้างจาก นาโอจิโร สึกิยามา ใน "ความเจริญของกฎหมายกับผลงานของ ดร.มาซาโอะ" ภาค 1 และภาค 2 ในวารสารศูนย์กฎหมาย Vol.1 No.19 NO.20, 1921.

ครอบครัวยังต้องระงับไว้ก่อน⁵⁵

ขณะเดียวกันมีความคิดเห็นของรัฐบาลที่ได้ประชุมเสนาบดีสภาหลายครั้งแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. 2454 แต่ก็ยังหาข้อสรุปไม่ได้ เช่น ในการประชุมเสนาบดีสภาเมื่อวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2454 โดยมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นประธาน มีผู้เข้าร่วมประชุม เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวดีราชานุภาพ หม่อมเจ้าจรรยาฤกษ์ศักดิ์กฤดากร พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัฒนวิเศษย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ได้ปรึกษาหารือกันเรื่องการหย่าร้างของหญิง ปัญหาลูกนอกกฎหมาย และการจดทะเบียนครอบครัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสว่า "กฎหมายที่จะให้ชายหญิงจดทะเบียนกันนั้น ยังไม่มี มีแต่กฎหมายคนเกิดคนตาย ยังขาดอยู่แต่กฎหมายแต่งงาน" แต่ก็ยังสรุปไม่ได้ว่าจะร่างขึ้นไว้เป็นกฎหมายต่างหากหรือรวมเข้าในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์⁵⁶ จนกระทั่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงให้แนวปฏิบัติแก่กรมการเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2456 ว่าการร่างกฎหมายครอบครัวให้ระงับไว้ก่อน รอจนกว่ามีข้อสรุปจากการประชุมเสนาบดีสภาเมื่อใดจึงค่อยยกร่างใหม่ แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าเสนาบดีสภาได้ประชุมว่าอย่างไร⁵⁷

⁵⁵ "หนังสือเจ้าพระยาอภัยราชามหาสุทธิตถกรรมกร บัญญัติกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2462 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 ช.12.1/2 กจช.

⁵⁶ "การประชุมเสนาบดีสภา", 22 มกราคม พ.ศ. 2454, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม ร.6 2/1 กจช.

⁵⁷ "บันทึกข้อความที่เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมและนายฮอร์วี่ ปาคูซ์ พุดจากัน", 16 มิถุนายน พ.ศ. 2456, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงยุติธรรม, ร.6 ช.2/1 กจช.

อีก 6 ปีต่อมา กรรมการร่างประมวลกฎหมายได้ยกร่างขึ้นอีกครั้งหนึ่ง แต่ยังไม่เป็นที่แน่ชัดว่าจะเอาเป็นพระราชบัญญัติ หรือจัดไว้เป็นบรรพหนึ่งในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และการยกร่างครั้งนี้ดูเหมือนว่าจะมีแนวโน้มให้ชายมีภรรยาคนเดียว แต่ยังไม่ได้นำออกใช้เพราะต้องรีบจัดทำบรรพ 1, 2 ให้เสร็จโดยเร็ว ร่างดังกล่าวจึงค้างไว้ไม่ได้ตรวจแก้ จนถึง พ.ศ. 2469 กฎหมายครอบครัวได้รับการพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง หลังจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ได้ 1 ปี (พ.ศ. 2469) พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงนายกรรมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เพื่อทรงอยากทราบความก้าวหน้าในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และทรงสนพระทัยในกฎหมายฉัวเมียเป็นพิเศษ ซึ่งกรรมการร่างประมวลกฎหมายได้นำแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมาประชุมปรึกษาหารือ ในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2469 โดยมีพระยาพิชัยญาติ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เป็นประธาน^{๕๑}

หลักเกณฑ์ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ไว้เกี่ยวกับร่างกฎหมายครอบครัว เมื่อออกเป็นพระราชบัญญัติ

1. ให้มีการจดทะเบียนสามีภรรยาตามกฎหมาย ภรรยาหลวงจดทะเบียนได้คนเดียว แต่สำหรับภรณยาน้อยจดทะเบียนก็ได้
2. ภรรยาหลวงมีสิทธิ์ได้รับมรดกของสามี แต่ภรณยาน้อยไม่มีสิทธิ์ได้รับมรดก
3. ภรณยาน้อยมีสิทธิ์ขอหย่าเพียงฝ่ายเดียว ก็เป็นเหตุเพียงพอให้หย่าได้
4. บุตรไม่ว่าเกิดจากภรรยาหลวงหรือภรณยาน้อยที่จดทะเบียนแล้ว ย่อมมีสิทธิ์ได้รับมรดกของบิดาตามกฎหมาย แต่บุตรที่เกิดจากภรรยาไม่จดทะเบียนไม่มีสิทธิ์ เว้นแต่ชายได้รับรองและจดทะเบียนว่าเป็นบุตรของชานั้นด้วยตาม

^{๕๑} "รายงานการประชุมกรรมการร่างกฎหมาย", 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2469, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก.3 เล่ม 36 สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

กฎหมาย^{๕๐}

อย่างไรก็ตาม ก่อนออกเป็นพระราชบัญญัติ ได้มีการประชุมเสนาบดีสภา เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2471 เพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับประเด็นของการมี สามีภรรยาได้ถูกต้องตามกฎหมายคนเดียวหรือหลายคน ซึ่งมีความคิดเห็นที่แตกต่าง กัน เช่น

พระยาจินดาภิรมย์มีความเห็นว่า แม้แนวโน้มต่อไปภายหน้าสังคมไทย จะเปลี่ยนเป็นแนวมีภรรยาคนเดียว แต่เวลานี้ควรดำเนินตามประเพณีไปก่อน โดยออกเป็นพระราชบัญญัติให้ชายจดทะเบียนภรรยาหลายคนได้ เพื่อสามารถแก้ไข ได้ภายหลัง แต่ไม่ควรบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายเช่นนั้น เพราะจะแปลกกว่าของ ประเทศอื่น

สมเด็จพระเจ้าฟ้าเธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงวิตกว่า "ถ้าหากบัญญัติให้มีภรรยาได้คนเดียวแล้ว จะทำให้มีปัญหาลูกนอกกฎหมายมากขึ้น ประเพณีของเรามีอยู่อย่างนี้ จะสละเสียง่าย ๆ เสียตายมาก"^{๕๐}

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเห็นว่า "การมีเมียหลายคนไม่ดี ทำให้ทรัพย์กระจัดกระจายไปทุกครัวเรือน"

เมื่อสรุปผลแล้วปรากฏว่า คะแนนใกล้เคียงกัน คือ ผู้ที่เห็นด้วยกับหลักมี ภรรยาหลายคน 8 คะแนน คือพระยาจินดาภิรมย์ฯ เจ้าพระยาวรพงษ์ หม่อมเจ้า บวรเดช กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน สมเด็จ จกรมพระนริศรานุวัตติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ส่วนผู้ที่ ถือหลักมีภรรยาคนเดียวมี 6 คะแนน คือ เจ้าพระยาพลเทพ พระองค์เจ้าธานีวัต

^{๕๐}"บันทึกกรมร่างกฎหมายเรื่องกฎหมายลักษณะผัวเมีย", 6 กันยายน พ.ศ. 2469, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก.3 เล่ม 6, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

^{๕๐}"รายงานการประชุมเสนาบดีสภา", 22 ตุลาคม พ.ศ. 2471, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก.3 เล่ม 36 สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

พระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรม-
พระเสนาบดีราชานุภาพ^๑

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสว่า "เมื่อตกลง
มีเมียหลายคนแล้วแปลว่าไม่ต้องละอายฝรั่ง" ซึ่งแนวโน้มของการจัดทำประมวล
กฎหมายแม้จะต้องเดินตามแนวทางการมีภรรยาคนเดียว แต่การลงมติให้มีภรรยา
หลายคนก็ไม่เสียหายอะไร เพราะเป็นจารีตประเพณีของไทยอยู่แล้ว กรรมการ
ร่างกฎหมายจึงนำมติของเสนาบดีสภาดังกล่าว ตำนานการยกร่างเป็นพระราช-
บัญญัติ โดยเริ่มประชุมในวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ.2471 นายกรรมการร่าง
กฎหมายเสนอให้เรียกชื่อว่า พระราชบัญญัติเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมีย^๒
เพื่อให้คู่สืบเนื่องกับกฎหมายลักษณะผัวเมียของไทย แต่หลังจากออกประกาศใช้
กฎหมายฉบับนี้ ซึ่งเรียกว่า พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมีย
เมื่อ พ.ศ.2473 นั้น ก็ไม่ทันได้ใช้แต่ประการใด เพราะกรรมการร่างกฎหมายมี
มติให้งดใช้พระราชบัญญัติดังกล่าวนี้เสีย ในวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ.2474^๓
เนื่องจากการยกร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 5 จวนจะเสร็จแล้ว
จึงสมควรนำร่างพระราชบัญญัตินี้รวมกับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5

การจัดทำกฎหมายหลัง พ.ศ.2475 ในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 นั้น ทำให้กระบวนการร่างประมวลกฎหมาย
แพ่งและพาณิชย์ต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย คือ หลังจากกรรมการร่างกฎหมายยกร่าง
และพิจารณาบรรพ 5 และบรรพ 6 เสร็จแล้ว จะต้องนำร่างกฎหมายทั้ง 2 บรรพ

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ "รายงานประชุมกรรมการร่างกฎหมาย", 6 ธันวาคม พ.ศ.2471,
สดก. 3 เล่ม 12 สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

^๓ "บันทึกกรมร่างกฎหมาย", 26 พฤศจิกายน พ.ศ.2474, เลกสาร
สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก.1 เล่ม 196, สำนักงานคณะกรรมการ-
กฤษฎีกา.

ให้สภาผู้แทนราษฎรพิจารณาต่อไปอีก จึงจะประกาศใช้เป็นกฎหมายได้ สำหรับสภากรรมการองคมนตรี ซึ่งเคยมีหน้าที่ตรวจแก้ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ด้วยนั้น ก็มีการยกเลิกในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2475^{๑๔} ส่วนของกรรมการร่างกฎหมายซึ่งมีหน้าที่การออกกฎหมายอยู่เดิม แม้รัฐบาลจะมีนโยบายเร่งรัดให้การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เสร็จเร็วขึ้น ถึงกับโอนกรมร่างกฎหมายมาขึ้นตรงกับคณะกรรมการราชฎานั้น แต่การร่างประมวลกฎหมายที่ยังเหลืออีก 2 บรรพ คือ บรรพ 5 และบรรพ 6 ก็ได้กระทำมาอย่างต่อเนื่อง และจะเสร็จใน พ.ศ. 2475 นั้นเอง กระนั้นก็ตามคำสั่งของคณะกรรมการราชฎาที่ให้เพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงผู้รับผิดชอบในกรมร่างกฎหมายบางส่วน ก็นับว่าเป็นเหตุกระตุ้นให้เกิดความกระตือรือร้นในการทำงานมากยิ่งขึ้น เพราะความคิดเห็นของหลวงประดิษฐมนูธรรม (นายปรีดี พนมยงค์) ซึ่งเป็นสมาชิกคนสำคัญของคณะกรรมการต้องการให้การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เสร็จภายใน 8 เดือน^{๑๕}

การเปลี่ยนแปลงและเพิ่มเติมผู้รับผิดชอบในกรมร่างกฎหมาย นับตั้งแต่นายกรรมการกรมร่างกฎหมาย โดยแต่งตั้งให้พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เป็นผู้รับผิดชอบตำแหน่งนี้ แทนเจ้าพระยาศรัทธาธรรมาธิบดี (จิตร ณ สงขลา) ซึ่งพ้นหน้าที่จากเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 สำหรับกรรมการกรมร่างกฎหมายได้เพิ่มขึ้นอีก 3 คน คือ หลวงประดิษฐมนูธรรม (นายปรีดี พนมยงค์) แม้จะมีงานประจำในคณะกรรมการราชฎามากอยู่แล้ว แต่ก็ต้องการเร่งรัดงานร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้เสร็จ จึงต้องมาเป็นกรรมการด้วย พระสารสาส์นประพันธ์ (ชื่น จารุวัสดร์) และหลวง-

^{๑๔} "รายงานการประชุมคณะกรรมการราชฎาครั้งที่ 10 "8 กรกฎาคม พ.ศ. 2475, เอกสารสำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, แผนกเก็บและห้องสมุด, สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

^{๑๕} "หนังสือหลวงประดิษฐมนูธรรม ถึง พระสารสาส์นประพันธ์", 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2475, เอกสารสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, (2) สร.201-12/3, กจช.

ประพันธ์นิติสรณ์ ทั้ง 2 คน เป็นเจ้าหน้าที่ในกรมร่างกฎหมายมาก่อน บุคคลดังกล่าวได้รับแต่งตั้งเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.2475 นอกจากนี้กรมร่างกฎหมายยังได้ขอตั้งข้าราชการอีก 2 คน ที่เคยอยู่กรมร่างกฎหมายมาก่อน กลับเข้ามารับราชการในกรมร่างกฎหมายตามเดิม เพราะต้องการเร่งรัดงานร่างกฎหมาย คือ นายวิเชียร นุ่มนนท์ จากศาลแพ่ง และนายเสริม วินิจฉัยกุล ซึ่งอยู่ที่โรงเรียนกฎหมาย โดยทั้ง 2 คนนี้ได้รับคำสั่งในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2475^{๑๖}

สำหรับกรรมการฝรั่งเศษที่ทำงานร่างประมวลกฎหมายของไทยมาตลอด โดยมีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาการร่างกฎหมายจนถึง พ.ศ.2478 คือ นายเรเน กียอง จนกระทั่งได้เปลี่ยนชื่อเป็นคนไทย ถิ่นสัญชาติไทย โดยชื่อ นายพิชาญ บุญยงค์

ในการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 นั้น ได้อยู่ในความรับผิดชอบของกรรมการไทยและเจ้าหน้าที่ในกรมร่างกฎหมายมาตั้งแต่อีก่อน พ.ศ. 2475 แล้ว คือ พระสารสาส์นประพันธ์ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม และหลวงประพันธ์นิติสรณ์ และกรรมการชาวฝรั่งเศษ คือ นายเรเน กียอง โดยได้ปรึกษากันในแนวทางการร่างบรรพ 5 ว่าควรอนุโลมตามหลักกฎหมายไทย และเทียบเคียงกับประมวลกฎหมายแพ่งญี่ปุ่น เยอรมัน และสวีตเซอร์แลนด์ ตั้งแต่เมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ.2473^{๑๗} และได้มีการตรวจร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในพ.ศ.2474 ซึ่งมีทั้งร่างภาษาไทยและร่างภาษาอังกฤษ โดยกรรมการจะร่างเป็นภาษาไทยก่อน แล้วแปลเป็นภาษาอังกฤษภายหลัง เพราะต้องการเตรียมไว้ให้สถานทูตต่างประเทศรับรู้ด้วย

^{๑๖}"หนังสือประธานคณะกรรมการราษฎร ถึงเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม" 19 สิงหาคม พ.ศ.2475, เอกสารสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี (2) สร.201 17/6, กจช.

^{๑๗}"บันทึกกรมร่างกฎหมาย", 20 พฤษภาคม พ.ศ.2473, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก.1 เล่ม 196, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลได้นำร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 เข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร ในวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2475^{๖๖} และสภาผู้แทนราษฎรก็รับหลักการนั้นเป็นวาระที่ 1 ก่อนที่จะพิจารณาวาระที่ 2 และ 3 ต่อไปนั้น วิธีการดำเนินการของสภาผู้แทนราษฎรคือ ได้แต่งตั้งอนุกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง พิจารณาร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า คณะกรรมการชุดแรกคือ เจ้าพระยาพิชัยญาติ พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตาบดี พระยามานวราชเสวี พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ พระยาวิชัยราชสุนทรี่ พระยาปรีदानฤเบศร์ นายแนบ พหลโยธิน ซึ่งทั้ง 7 คน ส่วนใหญ่เป็นนักกฎหมาย จึงเพิ่มบุคคลที่มาจากทหารอีก 2 คน คือ นายพันตรีหลวงสินาดโยธารักษ์ เป็นตัวแทนทหารบก และพระเรียมวิรัชชพัรักษ์ เป็นผู้แทนทหารเรือ^{๖๗}

อนุกรรมการได้ประชุมพิจารณาถึงความจำเป็นที่จะต้องให้ฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องรับทราบและสามารถติติงได้หากมีข้อบกพร่อง และตกลงว่าควรให้ส่งร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 5 ทั้งฉบับร่างภาษาอังกฤษ และภาษาไทย ให้ศาลจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศติติง ปรากฏว่าตั้งแต่วันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2475 ถึงวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2475 มีผู้พิพากษาของศาลจังหวัดทั่วประเทศส่งบันทึกความเห็นมายังกรมร่างกฎหมาย 67 ราย^{๖๘} ซึ่งอนุกรรมการจะใช้เป็นข้อมูลในการพิจารณาในสภาผู้แทนราษฎร

^{๖๖} "รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 16/2475", 12 สิงหาคม พ.ศ. 2475, เอกสารการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ง./สพ/2475/16, กจช.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน.

^{๖๘} "บันทึกคำทักท้วงร่างประมวลกฎหมาย บรรพ 5 ของผู้พิพากษาศาลจังหวัดต่าง ๆ ถึงเลขานุการกรมร่างกฎหมาย", 13 กันยายน พ.ศ. 2475-23 ตุลาคม พ.ศ. 2475, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก. 1 เล่ม 198(1), สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในช่วงแรก พ.ศ.2475 ยังคงเป็นสมาชิกที่ได้รับ
 รับการแต่งตั้ง จำนวน 70 คน แต่หลังจากประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม
 เมื่อ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 แล้ว ก็ได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้
 แทนราษฎรทั่วประเทศโดยผ่านผู้แทนตำบล ซึ่งเป็นการเลือกตั้งจากประชาชนโดย
 ทางอ้อม ปรากฏว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดนี้ได้พิจารณาร่างประมวลกฎหมาย
 แห่งแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ช่วงระหว่าง พ.ศ.2476-2477 และได้แสดงความคิดเห็น
 เห็นกันอย่างกว้างขวางทุกครั้งก่อนจะลงมติ ประเด็นสำคัญ ๆ ที่พิจารณาและลง
 มติในวาระ 2 ตั้งแต่วันที่ 18 มกราคม พ.ศ.2476 ถึง 3 มีนาคม พ.ศ.2477
 เช่น การให้สามีภรรยาจดทะเบียนสมรสได้คนเดียว (มาตรา 1451) การเปลี่ยนแปลง
 ประเพณีการหมั้น ที่บิดามารดาทำการหมั้นบุตรเมื่ออายุเท่าใดก็ได้ มาเป็น
 การกำหนดชัดเจน คือ ชาย 17 ปี หญิง 15 ปี (มาตรา 1435) นอกจากนี้
 ประเด็นเกี่ยวข้องกับปัญหาการประกาศใช้บรรพ 5 คือ ปัญหาการสมรสก่อนใช้บรรพ 5
 ที่ประชุมลงมติให้ยกเว้นการสมรสที่เกิดขึ้นก่อนวันใช้ประกาศใช้บรรพ 5 ซึ่งจะไม่
 กระทบกระเทือนในเรื่องการแบ่งทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา แต่การสมรสหลัง
 ประกาศใช้บรรพ 5 แล้ว กฎหมายกำหนดให้การแบ่งสินสมรสเท่ากันระหว่างสามี
 ภรรยา (มาตรา 1517)⁷¹

เมื่อสภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณา วาระ 2 เสร็จแล้ว จึงได้ลงมติในวาระ
 3 ให้นำร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 5 ประกาศใช้ได้ เมื่อเดือน
 มีนาคม พ.ศ.2477

สำหรับร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 6 นั้น ได้ดำเนินการ
 ยกร่างและพิจารณาตรวจแก้ทำนองเดียวกับบรรพ 5 ตั้งแต่ก่อน พ.ศ.2475 โดย
 ใช้กฎหมายพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมลักษณะมรดก ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)
 เป็นพื้นฐานในการร่าง สำคัญของบรรพ 6 จึงเกี่ยวข้องกับเรื่องการรับมรดก

⁷¹"รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร" 18 มกราคม พ.ศ.2476,
 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2477, 18 มีนาคม พ.ศ.2477 และ 3 มีนาคม พ.ศ.
 2477, เอกสารรายงานการประชุมผู้แทนราษฎร, 6.3/สพ/2476-77, กจช.

พินัยกรรม ทายาท ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับบรรพ 5 ว่าด้วยครอบครัวเป็นอย่างมาก เพราะฉะนั้นผู้ร่างจึงต้องเทียบเคียงบทบัญญัติทั้ง 2 บรรพนี้ให้มีความสอดคล้องกัน ก่อนที่จะนำร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 6 เข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 6 ใน พ.ศ. 2466 จำนวน 7 คน คือ พระยาศรีสังกร ประธานกรรมการ เจ้าพระยามุขมนตรี นายพันเอกฤทธิ อัครพนธ์ พระยาพลากรธรรมพิชัย พระสารสาส์นประพันธ์ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และนายเดือน บุนนาค⁷² เพื่อตรวจพิจารณาแก้ไขร่างดังกล่าวก่อนนำเข้าพิจารณาในสภาผู้แทนราษฎร ในการประชุมพิจารณาของคณะกรรมการแต่ละคราว จะมีเจ้าหน้าที่ของกรมร่างกฎหมายมาชี้แจงข้อกฎหมายที่ยกวางขึ้นทุกครั้งด้วย เมื่อพิจารณาเสร็จแล้ว ประธานกรรมการก็นำร่างบรรพ 6 เสนอต่อรัฐบาลเพื่อพิจารณาในสภาผู้แทนต่อไป

นายกรัฐมนตรีได้นำร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2477⁷³ เพราะถ้าหากจะรอให้การพิจารณาบรรพ 5 เสร็จ เกรงว่าจะชักช้า ปรากฏว่าหลังจากที่สภาผู้แทนราษฎรรับหลักการแล้วจึงพิจารณาในวาระ 2 ทันที

ประเด็นสำคัญในการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรที่เกี่ยวกับบรรพ 6 มักจะเป็นเรื่องที่แตกต่างกันจากกฎหมายแก้ไขเพิ่มเติมลักษณะมรดก ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) เช่น เรื่องการทำพินัยกรรมจะต้องทำตามแบบ (มาตรา 1655) การรับมรดกและพินัยกรรมของพระภิกษุ ซึ่งกำหนดว่าพระภิกษุจะไม่อยู่ในฐานะ

⁷²"หนังสือเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงพระสารสาส์นประพันธ์", 10 สิงหาคม พ.ศ. 2476, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก.1 เล่ม 20, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

⁷³"หนังสือเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงเลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา", 19 ธันวาคม พ.ศ. 2476, เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, สดก.1 เล่ม 191, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

เป็นทายาทโดยธรรม นอกจากสีกออกมาแจ้งรับมรดกโดยมีอายุความยังไม่พ้น 1 ปี แต่สำหรับพินัยกรรมสามารถรับได้ (มาตรา 1622) นอกจากนี้ส่วนใหญ่ยังคงไว้ประเพณีเดิมที่มีอยู่ในพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมลักษณะมรดก พ.ศ. 2445

เมื่อการพิจารณาวาระ 2 เสร็จสิ้น ในวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2477 สภาผู้แทนราษฎรจึงลงมติให้นำร่างประมวลกฎหมายบรรพ 6 ไปประกาศใช้ได้

ในการประกาศใช้บรรพ 5 และบรรพ 6 จะออกเป็นพระราชบัญญัติให้ใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5-6 ซึ่งรัฐบาลเป็นผู้เสนอร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวต่อสภาผู้แทนราษฎรเพื่อพิจารณา จึงจะออกเป็นกฎหมายได้โดยมีการประกาศ บรรพ 5 เมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2478 มีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2478⁷⁴ และสำหรับบรรพ 6 ประกาศในวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2478 และมีผลบังคับใช้พร้อมกับบรรพ 5⁷⁵ ซึ่งต่างจากการประกาศใช้ประมวลกฎหมายบรรพก่อน ๆ ที่ออกเป็นพระราชกฤษฎีกาให้ใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ โดยเป็นอำนาจของรัฐบาลเท่านั้น เพราะยังไม่มีสภาผู้แทนราษฎร

เพื่อให้ประเทศไทยได้หลุดพ้นจากปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเร็วขึ้นกว่าระยะเวลา 5 ปี นับจากการประกาศประมวลกฎหมายทุกบรรพแล้ว รัฐบาลพยายามสร้างผลงานให้ปรากฏแก่ประชาชน โดยการขอเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมที่ทำกับประเทศต่าง ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2463-2469 จนสามารถแก้ไขเสร็จภายใน พ.ศ. 2481 ไทยจึงหลุดพ้นจากปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตโดยสิ้นเชิง หลังจากการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ครบทุกบรรพแล้วเพียง 3 ปี

⁷⁴ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ผู้รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 48 (พ.ศ. 2478) พระราชบัญญัติให้ใช้บทบัญญัติ บรรพ 5 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. 2477 (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2479), หน้า 354.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, พระราชบัญญัติให้ใช้บทบัญญัติ บรรพ 6 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. 2477, หน้า 402-403.

บทที่ 4

การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ : ผลกระทบที่มีต่อสังคมไทย

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยรับอิทธิพลมาจากสังคมตะวันตก คือ ฝรั่งเศส เยอรมัน และบางส่วนจากอังกฤษ ซึ่งมีประเพณีทางการค้าเจริญ รุดหน้าไปกว่าสังคมไทย แนวคิดทางกฎหมายแพ่งและพาณิชย์จึงบ่งบอกถึงการตอบสนองความเจริญดังกล่าว ที่สำคัญคือ แนวความคิดที่มีพื้นฐานจากความคิดเสรีนิยม ซึ่งกำลังแพร่หลายในคริสต์ศตวรรษที่ 19 (ตรงกับช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) การรับอิทธิพลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เข้ามาในสังคม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีแนวความคิดเสรีนิยมเข้ามาด้วย

ขอบข่ายในการศึกษาตามหัวข้อข้างต้นนี้ มีประเด็นที่จำกัดเฉพาะบทบาทหน้าที่ของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในฐานะเป็นระเบียบแบบแผนของสังคม และประเด็นของการแพร่ความรู้ในทางกฎหมายเท่านั้น ส่วนผลกระทบที่อาจจะมี ความละเอียดอ่อนมากกว่านี้ เช่น แนวทางของสังคมวิภาษกฎหมายและนิติปรัชญา ยังต้องมีการศึกษาต่อไปในที่อื่น ๆ อีก

ประเด็นสำคัญที่อาจนับว่าเป็นผลกระทบที่มีต่อสังคมไทย อันเนื่องจากการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ คือ การเกิดระเบียบสังคมแบบใหม่ที่ให้บังคับสำหรับพลเมือง และการเกิดความรู้และสำนักทางกฎหมาย

การเกิดระเบียบสังคมแบบใหม่ที่ให้บังคับสำหรับพลเมือง

ก่อนจะมีประมวลกฎหมายลักษณะอาญาและประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้บังคับ ยังไม่มีกฎหมายใดที่ชี้ชัดว่าความชนิดใดเป็นแพ่งหรืออาญา การวินิจฉัยเป็น

ดุลยพินิจของศาล จนกระทั่งมีการออกพระราชบัญญัติพิจารณาความแพ่ง ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439) ซึ่งเป็นครั้งแรกที่กฎหมายอธิบายให้เห็นชัดเจนในข้อแตกต่างระหว่างคดีแพ่งและอาญา ดังข้อความว่า "คดีทั้งปวงฟ้องกันด้วยประการใด ๆ ก็ดี ที่ไม่ได้ร้องขอให้มิโทษอาญาหลวงตามกฎหมาย และเป็นแต่จะตัดสินให้แล้วแก่กันได้ด้วยทอดสินไหม ถ้าใช้ทุนทรัพย์ทั้งปวงนั้นเรียกว่าความแพ่ง" (มาตรา 4)¹

กรณีนั้นก็ตาม คำอธิบายดังกล่าวเพียงบัญญัติขึ้นเพื่อให้เกิดความสะดวกในทางวิธีสบัญญัติ หรือกระบวนการพิจารณาของศาลเท่านั้น ต่อเมื่อได้มีการออกกฎหมายสารบัญญัติ คือ ประมวลกฎหมายลักษณะอาญา เมื่อ พ.ศ. 2451 และประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ระหว่าง พ.ศ. 2468-2478 จึงแบ่งแยกกฎหมายทั้ง 2 ประเภท ออกจากกันโดยตรง

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นกฎหมายที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้งทางแพ่งและพาณิชย์ ในทางวิชาการนิติศาสตร์จัดเป็นกฎหมายเอกชนสาขาหนึ่งหรือเป็นกฎหมายพลเรือน สภาพการบังคับใช้จึงต่างจากประมวลกฎหมายลักษณะอาญาซึ่งเป็นกฎหมายมหาชนที่มีความเกี่ยวพันกันระหว่างบุคคลกับรัฐ ดังนั้น เมื่อมีความผิดตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ การบังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย คือ ผู้กระทำผิดจะต้องชดใช้ค่าเสียหายหรือค่าสินไหมทดแทน ส่วนการบังคับตามประมวลกฎหมายลักษณะอาญานั้น ผู้กระทำผิดจะถูกลงโทษอย่างใดอย่างหนึ่งใน 6 สถาน ได้แก่ ริบทรัพย์สิน ปรับ ักขัง จำคุก และประหารชีวิต เพราะฉะนั้น เมื่อมีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ทั้ง 6 บรรพระหว่าง พ.ศ. 2468-2478 แล้ว ได้มีผลบังคับใช้ให้ประชาชนทุกคนต้องปฏิบัติตาม กล่าวคือ เมื่อใครกระทำความผิดกฎหมาย จะอ้างว่าไม่รู้กฎหมายไม่ได้

บทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ซึ่งมี 1755 มาตรา นับเป็นระเบียบทางสังคมแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย แม้ว่าเนื้อหาของสาระของกฎหมาย

¹ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, เล็กเชอร์ของพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (พระนคร : กรุงเทพบรรณาการ, 2468), หน้า 11.

บางส่วน เช่น ว่าด้วยเรื่องครอบครัว (บรรพ 5) และมรดก (บรรพ 6) จะมีมาก่อนในกฎหมายเก่าก็ตาม แต่ก็มี ความแตกต่างกันในทาง "เทคนิค" ด้านนิติ-บัญญัติ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่บ่งบอกถึงความเปลี่ยนแปลงในประมวลกฎหมายดังกล่าว คือ แนวความคิดทางกฎหมายที่แตกต่างจากกฎหมายแพ่งดั้งเดิมของไทย ซึ่งได้แก่ หลักความยุติธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิของบุคคล

หลักความยุติธรรม

ในการออกกฎหมายของบ้านเมืองไม่ว่าสังคมใดและสมัยใด มักจะอ้างความยุติธรรมเสมอ แต่หลักของความยุติธรรมอาจแตกต่างกันไป เช่น ความยุติธรรมเกิดจากเหตุผลเจตจำนงของพระเจ้า มนุษย์จึงไม่มีอำนาจบันดาลความยุติธรรมได้ ดังตัวอย่างคัมภีร์กฎหมายพระธรรมศาสตร์ที่ไทยรับมา ได้มีการรวบรวมครั้งสุดท้าย เรียกว่า กฎหมายตรา สามดวง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั้น แม้จะอ้างเหตุผลทางศีลธรรมจรรยาด้วย โดยพิจารณาการกระทำของบุคคลว่าดีหรือชั่ว แต่ก็มีพื้นฐานมาจากหลักศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเคารพบูชาพระเจ้า

นอกจากนี้ ความยุติธรรมยังเกิดขึ้นจากคำสั่งของบ้านเมือง หรือเรียกว่า "รัฐราชูปัตย์" ซึ่งอาจจะไม่เกี่ยวข้องกับหลักเหตุผลในเรื่องความดี ความชั่ว แต่เหตุที่รัฐออกกฎหมายมาใช้บังคับก็เพราะความจำเป็นของบ้านเมืองตามเหตุผลธรรมดา ไม่ใช่เพราะเจตจำนงของอำนาจศักดิ์สิทธิ์แต่ประการใด² หลักความยุติธรรมดังกล่าวได้พัฒนาการต่อมา เพื่อให้สอดคล้องกับปัญหาของสังคมบ้านเมืองที่สลับซับซ้อนมากขึ้น การออกกฎหมายของรัฐบางกรณีจึงเป็นเหตุผลทาง "เทคนิค" สำหรับเรื่องนั้น ๆ เช่น กฎหมายเกี่ยวกับจรรยาบรรณ กฎหมายเกี่ยวกับภาษีอากร

² สมยศ เชื้อไทย, นิติปรัชญา (กรุงเทพฯ : วิญญูชน, 2534), หน้า 117-125.

ซึ่งเรียกกฎหมายเหล่านี้ว่า "กฎหมายเทคนิค"³

พื้นฐานของความคิดเรื่องความยุติธรรมตามกฎหมายเก่าของไทย จึงวางอยู่บนพื้นฐานของหลักเหตุผล ที่วัดพฤติกรรมของคนกันด้วยความดี ความชั่ว ซึ่งรับอิทธิพลมาจากศาสนา เพราะฉะนั้น การบังคับเพื่อให้เป็นไปตามหลักยุติธรรมจึงใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อพิสูจน์ความถูกต้อง เช่น กฎหมายลักษณะพยาน ก่อนสืบตระลาการ จะทำพิธีประกาศชุมนุมเทวดา มีพิธีกำหนดไว้ในกฎหมายอย่างพิสดาร โดยให้เสมียนอ่านสำนวน อาลักษณ์ อ่านสัจจาอธิษฐาน ซึ่งเป็นคำกลอนสาปแช่งผู้กระทำผิด โดยขอให้เทวดาสวดบทสวดอภิบาลโทษทัณฑ์⁴ การพิสูจน์ให้รู้ความถูกต้องดังกล่าวเหนือวิสัยที่มนุษย์จะตัดสินได้ จึงอาศัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์บันดาล

อีกประการหนึ่ง หลักความยุติธรรมอาจมาจากพื้นฐานทางจารีตประเพณีก็ได้ เช่น ประเพณีไทย ฝ่ายชายจะเป็นฝ่ายไปสู่ขอหญิงเพื่อทำการสมรส ซึ่งต้องมีสินสอดทองหมั้นให้หญิงและบิดามารดาฝ่ายหญิง

หลังจากแนวคิดการออกกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากอิทธิพลความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งกระทบต่อสังคมไทยด้วยนั้น ทำให้พัฒนาการทางด้านจริยศาสตร์ที่มีในความคิดทางกฎหมายได้ช่วยให้เกิดการปฏิรูปความยุติธรรมขึ้นในสังคมไทยในเวลาต่อมา กล่าวคือรัฐบาลออกประกาศพระราชบัญญัติฉบับต่าง ๆ มีลักษณะเป็นคำสั่งของบ้านเมืองที่ปราศจากการอ้างอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหมือนอย่างเช่นกฎหมายเก่าของไทย หลักความยุติธรรมในกฎหมายจึงไม่ได้วางอยู่บนพื้นฐานของความดี ความชั่ว เพียงอย่างเดียว แต่เปลี่ยนแปลงไปสู่เหตุผลตามข้อเท็จจริงทางสังคมมากยิ่งขึ้น

³ แสวง บุญเฉลิมวิภาส, "ทฤษฎีกฎหมายสามชั้นมองในแง่กฎหมายอาญา" รวมบทความในโอกาสครบรอบ 60 ปี ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์ (กรุงเทพฯ : พี.เค.พรินติ้งเฮ้าส์, 2531), หน้า 141-144.

⁴ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช, กฎหมายลักษณะอุกฤษยา (พระนคร : คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อุกฤษยาจัดพิมพ์, 2510), หน้า 47.

มีกฎหมายหลายฉบับที่ออกมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายใต้เหตุผลหลักความยุติธรรมแบบก้าวหน้า เช่น พระราชบัญญัติมรดกสินเดิมและสินสมรส พ.ศ. 2394 กล่าวถึงการที่ตุลาการตัดสินให้บิดามารดาของสามีที่ตายไปเรียกเอาสินเดิมที่เป็นสินสอดคืนจากฝ่ายหญิงได้ ซึ่งไม่ยุติธรรม จึงแก้ไขใหม่ให้บิดามารดาผู้ตายจะเรียกสินเดิมที่เป็นค่าสินสอดคืนจากฝ่ายหญิงได้ก็ต่อเมื่อได้แบ่งเป็นทรัพย์มรดกให้บุตรผู้ตายครบตามส่วนทุกคนแล้วจึงจะยุติธรรม ดังความว่า "บุตรชาย บุตรสะใภ้ อยู่กินเป็นผัวเมียกันจนมีบุตรด้วยกัน บุตรของผู้ตายนั้นก็นับเนื่องอยู่ในหลาน เป็นสัมพันธญาติหาใช่ผู้อื่นไม่ ควรจะให้บุตรผู้ตายซึ่งเป็นหลานได้ส่วนแบ่งปันทรัพย์มรดกในสินเดิมบ้างจึงจะเป็นยุติธรรม"⁵

อีกฉบับหนึ่งเกี่ยวกับการชำระความมรดก ในประกาศให้เจ้าพนักงานรับฟังความมรดก พ.ศ. 2402 กล่าวคือ ตระลาการมักชำระความคดีขาดหลักยุติธรรม และมักหน่วงเหนี่ยวรับฟ้องไว้บ้าง จึงได้แก้ไขกฎหมายฉบับนี้โดยกำหนดว่าให้ศาลรับฟ้องคดีเกี่ยวกับเรื่องมรดกทันที อย่าให้เนิ่นช้า และให้นำชั้นทูลเกล้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภายใน 15 วัน⁶

มีกฎหมายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างลูกหนี้กับเจ้าหนี้ ซึ่งออกเป็นประกาศ 2 ฉบับ เกี่ยวกับการพิสูจน์การชำระหนี้เมื่อ พ.ศ. 2403 เนื่องจากมักจะมีการทู่เถียงกันอยู่เนื่อง ๆ ระหว่างลูกหนี้กับเจ้าหนี้ เพราะเหตุกฎหมายเก่าบกพร่อง คือ ขอมให้ลูกหนี้นำพยานมาสืบหักล้างกรรมธรรม์ได้ ดังนั้น ประกาศ 2 ฉบับนี้บังคับให้สัญญาบางชนิดต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษร และถือว่าเอกสารสัญญาเป็นหลักฐานสำคัญในการฟ้องร้องได้ดีกว่าพยานบุคคล⁷

⁵ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ผู้รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 (พ.ศ. 2394) (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล, 2478), หน้า 2-5.

⁶ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ผู้รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6 จ.ศ. 1223 (พ.ศ. 2402), หน้า 123.

⁷ ร.แลงการ์ด, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526), หน้า 257.

ยังมีอีกฉบับหนึ่ง คือ พระราชบัญญัติผู้ขายเมีย พ.ศ.2410 ซึ่งห้ามไม่ให้สามีขายภรรยาและบุตรอีกต่อไป เพราะถือว่าเมียและบุตรไม่ใช่ทาส^๑ หลักยุติธรรมนี้จึงนับว่าเป็นตัวอย่างของพัฒนาการทางจริยศาสตร์ที่สำคัญ นอกจากนี้ยังมีกฎหมายอื่น ๆ ที่มีลักษณะเดียวกันอีก ซึ่งได้สืบทอดไปยังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีการปฏิรูปความยุติธรรมให้ขยายกว้างขึ้นในรัชสมัยดังกล่าว

สำหรับหลักความยุติธรรมในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ อาจมีที่มาจากอิทธิพลหลาย ๆ แนวคิด เช่น เสรีนิยม จารีตประเพณี และคำสั่งของบ้านเมืองผสมผสานกัน ซึ่งนับเป็นพัฒนาการของหลักความยุติธรรมจากแบบอนุรักษนิยมที่ผูกพันกับหลักศาสนา ระเบียบประเพณีที่ล้าหลัง มาเป็นแบบก้าวหน้า โดยจุดประสงค์ของกฎหมายให้ความสำคัญทั้งตัวบุคคลและทรัพย์สิน กล่าวคือ เน้นความเสมอภาคระหว่างบุคคล เช่น สามี-ภรรยา นายจ้าง-ลูกจ้าง ผู้เยาว์ บุคคลทุพพลภาพ ส่วนในเรื่องทรัพย์สินเน้นความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องการแบ่งสินปันส่วน เช่น กฎหมายกรรมสิทธิ์ที่ดิน กฎหมายมรดก และยังเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนภายใต้ความต้องการหรือประโยชน์ที่พึงพอใจ เช่น การซื้อขาย การเช่า การประกันภัย และสัญญาอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความคิดเสรีนิยมมีความเจริญแพร่หลายในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งทำให้ความสำคัญเกี่ยวกับสิทธิบุคคลมีมากขึ้น^๒ อิทธิพลดังกล่าวจึงมีอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยไม่มากนักน้อย ประเด็นที่จะกล่าว คือ หลักการใช้กฎหมาย หลักสุจริต อำนาจฟ้องร้อง อายุความ หลักประเพณีและประเพณีทางการค้า

^๑ ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์, ผู้รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 (พ.ศ.2410), หน้า 247-251.

^๒ ดี.ดี ราเฟล, จริยปรัชญา, แปลโดย พรพิไล ตมั่งรักษัสัตว์ (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2537), หน้า 127.

หลักการใช้กฎหมาย มีบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้วางหลักการใช้กฎหมายเป็นแนวทางเอาไว้ในบททั่วไป (บรรพ 1) ว่าการใช้กฎหมายนั้นต้องตีความตามกฎหมายที่มีอยู่เป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อใดไม่มีตัวบทกฎหมายบัญญัติไว้ จึงนำหลักจารีตประเพณีมาปรับคดีแทน ถ้าหากไม่มีหลักจารีตประเพณีดังกล่าว ต้องวินิจฉัยเทียบเคียงกับกฎหมายใกล้เคียง และถ้าหากบทกฎหมายใกล้เคียงก็ไม่มีเช่นกัน จึงต้องวินิจฉัยตามหลักกฎหมายทั่วไป (มาตรา 4)¹⁰

แสดงว่าวัตถุประสงค์ของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ต้องการให้ศาลวินิจฉัยคดีเป็นไปตามบทบัญญัติของตัวอักษรเป็นหลักเสียก่อน การนำหลักจารีตประเพณีหรือหลักที่ใกล้เคียงและหลักกฎหมายทั่วไปมาใช้นั้น ก็ต่อเมื่อไม่มีกฎหมายลายลักษณ์อักษรบัญญัติไว้

ดังนั้น ศาลจะปฏิเสธไม่ยอมพิพากษาคดีโดยอ้างว่าไม่มีบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่ใช้บังคับคดีไม่ได้ เพราะว่าแม้ไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้ ศาลอาจใช้หลักจารีตประเพณีวินิจฉัยได้ เช่น การตัดสินของศาลฎีกา เกี่ยวกับการครอบครองที่สวนในเมืองนครศรีธรรมราช ระหว่างนายห้วง โจทก์ และ นายลพ จำเลย เมื่อ พ.ศ. 2456 ว่า การครอบครองที่สวนในเมืองนครศรีธรรมราช แม้ยังไม่ได้จับจองไว้ก่อน แต่เจ้าของได้เข้าไปแผ้วถางและเก็บผลไม้เมื่อถึงฤดูที่มีผลไม้มาก็นับว่ามีสิทธิอันชอบธรรมแล้ว เพราะนับเป็นจารีตประเพณีแห่งท้องถิ่นที่ถือปฏิบัติกันมา¹¹

นอกจากนี้ ศาลอาจต้องใช้หลักกฎหมายต่างประเทศวินิจฉัยก็ได้ในระหว่างที่บทกฎหมายยังไม่มีบัญญัติไว้ในกฎหมายไทย เรื่องนี้ศาลฎีกาเคยตัดสินเป็นบรรทัดฐานไว้ ระหว่าง นายผัน โจทก์ และ นายแจ้ง จำเลย เมื่อ พ.ศ. 2453

¹⁰ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และ บรรพ 2 (ฉบับ พ.ศ. 2468) มาตรา 4.

¹¹มาลัย จันสัจชัย, ผู้รวบรวม, ประชุมสารบัญคำพิพากษาศาลฎีกา ตอน 4 คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 494/2456 (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478), หน้า 459.

ว่าคดีที่ยังไม่มีกฎหมายไทยบัญญัติไว้โดยตรงนั้น ศาลจะต้องอาศัยวิชากฎหมายต่างประเทศ และหลักความยุติธรรมในการวินิจฉัยคดี¹²

ตัวอย่างคำพิพากษาทั้ง 2 คดี จึงสอดคล้องกับหลักการของมาตรา 4 ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งศาลฎีกาใช้เป็นแนวตัดสินใจเพื่อให้เกิดความยุติธรรม ในระหว่างที่การจัดร่างประมวลกฎหมายยังไม่เสร็จสมบูรณ์

หลักสุจริต หลักการสำคัญในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์อีกประการหนึ่ง คือ ต้องการให้บุคคลมีความเคารพซึ่งกันและกัน ไว้วางใจซึ่งกันและกัน หรือการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยดี จึงมีบทบัญญัติเกี่ยวกับเรื่องความสุจริตเอาไว้ว่า ในการที่บุคคลใช้สิทธิของตนไม่ว่าในการใด ๆ เช่น การชำระหนี้หรือการอื่น ๆ กฎหมายบังคับให้ทุกคนกระทำการโดยสุจริต (มาตรา 5 บรรพ 1)¹³

และบัญญัติในเรื่องเดียวกันอีกว่า การกระทำใด ๆ ของบุคคลนั้น กฎหมายสันนิษฐานไว้ก่อนว่าสุจริต (มาตรา 6 บรรพ 1)¹⁴

นับว่าตัวบททั้ง 2 มาตราดังกล่าว เป็นหัวใจสำคัญของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เพราะใช้เป็นตัวควบคุมพฤติการณ์ตามบทบัญญัติในบรรพอื่น ๆ ด้วย

ในกฎหมายดั้งเดิมของไทยไม่มีบทสันนิษฐานเกี่ยวกับหลักสุจริต แต่ในทางตรงกันข้ามศาลจะสันนิษฐานจำเลยไว้ก่อนว่าเป็นฝ่ายผิด จึงมีการพิสูจน์ให้ศาลเชื่อว่าจำเลยผิดหรือไม่โดยวิธีที่น่าลูบเพลิง ซึ่งความถูกต้องเป็นเรื่องอำนาจของทนาย ฟาดินจะดลบันดาล

ปัญหาเรื่องความสุจริตมักจะมีคดีขึ้นสู่ศาลเสมอ เพราะเกี่ยวข้องกับ การกระทำของบุคคลในกิจการงานต่าง ๆ ระหว่างกันไม่ได้ขาด ทั้งในทางแพ่ง และพาณิชย์ เช่น มีคดีในศาลฎีกาเรื่องหนึ่ง เกี่ยวกับการชำระหนี้ระหว่างบริษัท

¹² เรื่องเดียวกัน, คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 419/129, หน้า 1787.

¹³ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และ 2 (ฉบับ พ.ศ. 2468) มาตรา 5.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, มาตรา 6.

แชนสัน แอนด์ ซีน โจทก์ และ พระยานิรุทธเทวา จำเลย เมื่อ พ.ศ. 2471 ซึ่งศาลตัดสินให้การกระทำของลูกหนี้สุจริต ว่า การที่ลูกหนี้ชำระหนี้ให้แก่บุคคลซึ่งมีหน้าที่เก็บเงินของเจ้าหน้อยู่ปกติโดยสุจริตนั้น แม้จะทราบภายหลังว่าบุคคลนั้นจะพ้นหน้าที่ไปแล้วและกระทำการทุจริต การกระทำของลูกหนี้ไม่ถือว่าประมาทเลินเล่อ เพราะกระทำไปด้วยความสุจริต¹⁵

และอีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับการซื้อขายของผิดกฎหมาย แต่ศาลฎีกาตัดสินให้สัญญาที่ทำขึ้นนั้นชอบด้วยกฎหมาย คือ คดีระหว่าง นายบ๊วย แซ่ตัน โจทก์ และ นายจ้อย รัสมิ จำเลย เมื่อ พ.ศ. 2469 ว่า การที่จำเลยไม่ชำระราคาอันเนื่องจากการซื้อผิดชื่อจากโจทก์โดยอ้างว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมายนั้นไม่ชอบ เพราะจำเลยได้ทำสัญญาจ่ายเงินจากโจทก์ ศาลจึงสันนิษฐานว่าเป็นสัญญาที่ชอบด้วยกฎหมาย¹⁶

ยังมีคดีความเกี่ยวกับเรื่องสุจริตในที่อื่น ๆ อีก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการทำนิติกรรมและสัญญาระหว่างบุคคล

อำนาจฟ้องร้อง ในฐานะที่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นกฎหมายเอกชนที่รักษาสภาพประโยชน์ระหว่างบุคคลมากที่สุด รัฐอาจเข้ามาเกี่ยวข้องก็ต่อเมื่อมีข้อขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างบุคคลโดยมีคดีฟ้องร้องต่อศาลเท่านั้น ซึ่งกฎหมายได้บัญญัติเรื่องอำนาจฟ้องร้องไว้ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง พ.ศ. 2477 ว่า ผู้ที่จะใช้สิทธิฟ้องร้องต่อศาลที่เกี่ยวกับคดีแพ่ง ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้น จะต้องเป็นบุคคลที่มีส่วนได้เสียในข้อโต้แย้งเกี่ยวกับสิทธิหรือหน้าที่ ซึ่งเกิดขึ้นตามกฎหมายแพ่งเท่านั้น (มาตรา 55)¹⁷

¹⁵ มาลัย จันสัญญาชัย, ประชุมทั้งพิพากษาศาลฎีกาตอน 4, คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 198/2471.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 302/2469, หน้า 1792-1794.

¹⁷ สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ผู้รวบรวม, ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งพ.ศ. 2477 (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองวิทย์, 2511), หน้า 24.

มีคดีตัวอย่างเรื่องหนึ่งที่บุคคลซึ่งมีประโยชน์ได้เสียในการใช้ทางสาธารณะ ครั้นมีผู้มาปิดกั้นทางสาธารณะนั้นเสีย ย่อมมีสิทธิฟ้องร้องต่อศาลในคดีแพ่งได้ คือ คดีระหว่าง นายเกิด ชูจันทร์ โจทก์ และ นายก้อย แซ่กู่ จำเลย เมื่อ พ.ศ. 2478 ศาลฎีกาตัดสินว่า ทางเดินสาธารณะนั้น แม้จะไม่ได้ใช้เดินไปมาเป็นเวลาหลายปี ก็ยังคงเป็นทางสาธารณะอยู่ ไม่ทำให้เปลี่ยนสภาพเป็นอื่นไปได้ เมื่อผู้ใดปิดกั้นทางเดินสาธารณะ เอกชนผู้มีส่วนได้เสียมีอำนาจฟ้องขอให้เปิดทางเดินตามเดิมได้¹⁸ แนวคำพิพากษาที่เกี่ยวกับอำนาจฟ้องร้องดังกล่าว จึงเป็นหลักยุติธรรมทั่วไปที่รัฐจะต้องให้แก่เอกชนทุกคนโดยเท่าเทียมกัน

อายุความ หลักความยุติธรรมในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ยังต้องขึ้นอยู่กับความเหมาะสมที่รัฐควรให้เอกชนมากเพียงใด โดยเฉพาะในเรื่องอำนาจฟ้องร้องต่อศาลซึ่งเกี่ยวข้องกับอายุความที่บัญญัติไว้ กล่าวคือ ในการฟ้องร้องกันในโรงศาล กฎหมายได้กำหนดอายุความไว้ไม่เท่ากัน ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐานสำคัญคือ เพื่อความจำเป็นเกี่ยวกับการสืบหาพยานหลักฐาน นอกจากนี้ยังอาจเกี่ยวกับการคุ้มครองบุคคลผู้ประกอบการบางอาชีพ เช่น พ่อค้า ผู้ประกอบการขนส่งและอาชีพอื่น ๆ ที่มีลักษณะใกล้เคียงตามที่ระบุไว้ในกฎหมาย และคุ้มครองพฤติกรรมบางอย่างที่อาจจะได้รับความเสียหายได้ อันเนื่องจากเวลาของอายุความที่กำหนดไว้นั้นสั้นหรือยาว

มีบทบัญญัติกำหนดไว้ในบรรพ 1 ว่า สิทธิเรียกร้องอย่างหนึ่งอย่างใด ถ้าไม่ได้ใช้ภายในเวลาที่กำหนดไว้ในกฎหมายนั้น ถือว่าขาดอายุความ จะฟ้องร้องต่อศาลไม่ได้ (มาตรา 163)¹⁹

¹⁸ แสง สุนทรกะลัมภ์, ผู้รวบรวม, ย่อคำพิพากษาฎีกา พ.ศ. 2478 ถึง 2506 (พระนคร : แพรวพิทยา, 2507), คำพิพากษาฎีกาที่ 86/2478, หน้า 3.

¹⁹ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และ 2 (ฉบับ พ.ศ. 2468) มาตรา 163.

ในกฎหมายดั้งเดิมของไทย ตามหลักฐานมีกำหนดอายุความไว้บ้าง เช่น เรื่องการจำหน่ายทรัพย์ ถ้าหากผู้จำหน่ายไม่ได้ไถ่ถอนภายใน 3 ปี นับจากวันจำหน่าย ย่อมเสียกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินแก่เจ้าหนี้ผู้รับจำหน่าย (ลักษณะเบ็ดเสร็จ บทที่ 75)²⁰ และกฎหมายลักษณะกู้หนี้ยกหนดให้เจ้าหนี้มีสิทธิเรียกดอกเบี้ยจากลูกหนี้อย่างมาก 3 ปี (ลักษณะกู้หนี้ยบทที่ 64) ความคิดเรื่องอายุความนี้เกิดจากการคำนวณอัตราดอกเบี้ยตามประเพณี คือ ต่ำถึงละ 1 เฟื้อง ต่อเดือน หรือเท่ากับร้อยละ 37.50 ต่อปี ซึ่งถ้าหากลูกหนี้ค้างชำระต้นเงินหรือไม่ได้ไถ่ทรัพย์ที่จำหน่ายไว้เมื่อครบ 3 ปี ดอกเบี้ยก็จะท่วมต้นเงินนั้น (ลักษณะกู้หนี้ย บทที่ 9) หลังจากนั้น เจ้าหนี้ก็จะบังคับให้ลูกหนี้ทำงานใด ๆ หรือเป็นทาสแทนการชำระหนี้ได้²¹

อย่างไรก็ตาม ปัญหาเรื่องอายุความในกฎหมายดั้งเดิมของไทยไม่เคร่งครัดเท่าที่ควร เพราะแม้เวลาล่วงพ้น 10 ปี แล้ว เจ้าหนี้ก็ยังมีสิทธิเรียกให้ลูกหนี้ชำระดอกเบี้ยได้ (ลักษณะกู้หนี้ย บทที่ 35) ซึ่งกฎหมายบทนี้สันนิษฐานว่าน่าจะแทรกเข้ามาครั้งมีการชำระกฎหมายในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์²²

อายุความในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ แม้จะเคร่งครัดกว่ากฎหมายดั้งเดิมของไทย เพราะผู้บัญญัติกฎหมายต้องการให้มีความสงบเรียบร้อยและความมั่นคงเกิดขึ้นในรัฐด้วย แต่อาจจะขัดกับหลักธรรมเนียมชาติบ้าง เช่น กฎหมายมรดก ถ้าหากมีการฟ้องร้องเมื่อพ้นกำหนด 1 ปี ศาลไม่รับฟ้อง แม้ผู้ฟ้องเป็นทายาทที่มีสิทธิได้รับมรดกก็ตาม (มาตรา 1754)²³

²⁰ ในกฎหมายดั้งเดิมของไทย ส่วนใหญ่ใช้ตัวเลขหน้าหน้าเรียงลำดับบทบัญญัติ กฎหมายแต่ละบทจึงนิยมเรียก "บทที่" แทน "มาตรา"

²¹ ร. แลงการ์ด, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 2, หน้า 182-224.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 275.

²³ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 6 (ฉบับ พ.ศ. 2478)

หรือสิทธิเรียกร้องค่าเสียหายจากผู้อื่นเนื่องจากกระทำละเมิด มีอายุความ 1 ปี นับจากการรู้ถึงการกระทำนั้น (มาตรา 448)²⁴ และการฟ้องร้องคดีผิดสัญญาหมั้นเพื่อเรียกร้องค่าเสียหายทดแทน มีอายุความ 6 เดือน (มาตรา 1445)²⁵

ถ้าหากกฎหมายไม่ได้กำหนดอายุความเป็นการเฉพาะเอาไว้ ก็ใช้อายุความทั่วไปได้ โดยกำหนดไว้ 10 ปี (มาตรา 164)²⁶

นอกจากนี้ เกี่ยวกับการคุ้มครองผู้ประกอบการบางอาชีพ เช่น พ่อค้า ผู้ประกอบการหัตถกรรม ศิลปกรรมและอุตสาหกรรม อาชีพการแพทย์ ครูอาจารย์ ผู้ประกอบการโรงแรมและการจำหน่ายอาหาร ผู้ประกอบการขนส่งรถไฟ ขนส่งทางเรือ กฎหมายให้ใช้สิทธิเรียกร้องหนี้จากลูกค้าที่รับบริการ โดยการฟ้องร้องต่อศาลภายใน 2 ปี (มาตรา 165)²⁷ เนื่องจากอาชีพเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับสาธารณชนอยู่มาก กฎหมายจึงต้องให้ผู้มีส่วนได้เสียใช้สิทธิฟ้องร้องต่อศาลภายในระยะเวลาไม่เนิ่นช้าเกินไป เพื่อให้ประโยชน์ที่ควรได้รับกลับคืนมาโดยเร็ว

ปัญหาเรื่องอายุความในการฟ้องร้องต่อศาลมีคดีเกิดขึ้นอยู่บ้าง ในช่วงการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เช่น คดีระหว่าง นายวัน โจทก์ และ นายผล จำเลย เมื่อ พ.ศ. 2475 ว่า แม้ลูกหนี้จะซื้อของเชื่อจากเจ้าหนี้ซึ่งไม่ได้มีอาชีพเป็นพ่อค่านั้น เจ้าหนี้จะใช้สิทธิเรียกร้องโดยใช้อายุความ 2 ปี ไม่ได้ให้ใช้อายุความทั่วไป 10 ปี²⁸

²⁴ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และ 2 (ฉบับ พ.ศ. 2468) มาตรา 448

²⁵ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 (ฉบับ พ.ศ. 2478) มาตรา 1445.

²⁶ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และ 2 (ฉบับ พ.ศ. 2468) มาตรา 164.

²⁷เรื่องเดียวกัน, มาตรา 165.

²⁸มาลัย จันสัญญา, ประชุมคำพิพากษาฎีกาตอน 4 คำพิพากษาฎีกาที่ 796/2475, หน้า 1911.

และอีกคดีหนึ่ง ระหว่าง นายชิวานันตันปาเด โจทก์ และ ซาเตอร์ อารีลาฮี จำเลย เมื่อ พ.ศ.2475 ว่า การฟ้องร้องเรียกเงินค่าซื้อเชื้อสิ่งของรับ-ประทานนั้น มีอายุความ 2 ปี^{๒๐}

อายุความจึงเกี่ยวกับความสำคัญเรื่องเวลา ซึ่งกฎหมายใช้เป็นมาตรการคุ้มครองเอกชนให้ได้รับความยุติธรรม

หลักประเพณี ประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่งเกี่ยวกับความยุติธรรมในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ คือ หลักการทางจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมาจนกระทั่งผู้คนในสังคมมีความรู้สึกว่าเป็นความชอบธรรม ซึ่งหากจะเปลี่ยนแปลงอาจเป็นไปได้ยาก ดังนั้นผู้ร่างกฎหมายได้นำมาบัญญัติไว้เป็นบรรทัดฐาน ส่วนใหญ่มีในบรรพ 5 และบรรพ 6 ว่าด้วยเรื่องครอบครัวและมรดก ในบรรพ 5 เช่น ประเพณีการเลือกคู่ครองของสังคมไทย ฝ่ายชายจะต้องไปขอสู่ขอฝ่ายหญิงซึ่งจะต้องมีของหมั้นและสินสอดว่า ของหมั้น คือ ทรัพย์สินที่ฝ่ายชายให้ไว้แก่ฝ่ายหญิงเพื่อเป็นหลักฐานและประกันว่าจะสมรสกับหญิงนั้น เมื่อคู่หมั้นได้สมรสแล้ว ของหมั้นจึงตกเป็นสิทธิแก่หญิง ส่วนสินสอดเป็นทรัพย์สินที่ฝ่ายชายให้แก่ บิดามารดา หรือผู้ปกครองฝ่ายหญิง เพื่อทดแทนการที่หญิงยอมสมรส ถ้าไม่มีการสมรส ชายเรียกคืนได้ (มาตรา 1436)^{๓๐}

อย่างไรก็ตามประเพณีเกี่ยวกับเรื่องครอบครัวดังกล่าวอาจมีการเปลี่ยนแปลงบ้าง เพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัย เช่น ประเพณีคลุมถุงชน ที่บังคับหญิงให้แต่งงานกับชายโดยหญิงไม่สมัครใจ ซึ่งกฎหมายดั้งเดิมของไทยในกฎหมายลักษณะฉวเมียไม่ได้กำหนดอายุการหมั้นและการสมรสของหญิงและชายไว้ให้ชัดเจน จึงมักทำให้บิดามารดาของชายและหญิงหมั้นบุตรของตนเมื่ออายุยังเยาว์ โดยบุตรยังไม่อาจรับรู้และตัดสินใจได้

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 703/2475, หน้า 1911.

^{๓๐} ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 (ฉบับ พ.ศ.2478)

มีบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้บัญญัติไว้ว่า การหมั้นจะทำได้ต่อเมื่อชายมีอายุ 17 ปีบริบูรณ์ และหญิงมีอายุ 15 ปีบริบูรณ์ (มาตรา 1435)³¹ เกณฑ์อายุของชายหญิงดังกล่าว กฎหมายถือว่าอยู่ในวุฒิภาวะที่สามารถตัดสินใจในการเลือกคู่ครองเองได้ ซึ่งเป็นเจตนาของชายหญิงอย่างอิสระ แต่กระนั้นก็ดีในระหว่างที่อายุของชายหญิงนั้นยังไม่ครบ 20 ปีบริบูรณ์ การทำการหมั้นต้องได้รับความยินยอมจากบิดามารดาอีกด้วย (มาตรา 1436)³²

ปัญหาเกี่ยวกับประเพณีการคลุมถุงชนอันสืบเนื่องจากการหมั้น แม้จะมีอยู่มากในสังคมไทย แต่เท่าที่ปรากฏหลักฐาน มีคดีชั้นสู่โรงศาลน้อย สาเหตุอาจเนื่องจากสังคมไทย ลูกต้องเชื่อฟังบิดามารดา แม้ลูกจะไม่ยินยอมแต่ก็ไม่อาจขัดขืนได้ จึงปล่อยเลขตามเลขกันไป กระนั้นก็ตาม มีคดีเป็นตัวอย่างเรื่องหนึ่ง ในปี พ.ศ. 2480 เกิดขึ้นหลังจากประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แล้ว 2 ปี เกี่ยวกับการที่หญิงไม่สมัครใจแต่งงานกับชาย เนื่องจากบิดามารดาจับหมั้นไว้โดยหญิงไม่รู้ เมื่อหญิงนั้นตามชายอื่นไป ชายคู่หมั้นจะฟ้องร้องให้รับผิดชอบเพื่อชดเชยค่าสินไหมทดแทนไม่ได้ เรียกได้แต่ของหมั้นคืนเท่านั้น³³

อุทธรณ์ดังกล่าว แสดงว่าศาลต้องการให้การหมั้นเกิดขึ้นโดยเจตนาของชายหญิงเอง จึงจะเป็นสัญญาหมั้นที่ถูกต้องและยุติธรรม

สำหรับประเพณีอีกอย่างหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องครอบครัว คือ การที่ชายมีภรรยาหลายคน ซึ่งยอมรับกันในกฎหมายก่อนจะมีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ใช้บังคับใน พ.ศ. 2478 แต่บทบัญญัติในประมวลกฎหมายนี้บัญญัติให้การสมรสที่ถูกต้องก็ต่อเมื่อได้จดทะเบียนแล้วเท่านั้น (มาตรา 1449) และชายหญิงจะทำการสมรสในระหว่างที่มีคู่สมรสแล้วไม่ได้ (มาตรา 1451)³⁴

³¹ เรื่องเดียวกัน, มาตรา 1435.

³² เรื่องเดียวกัน, มาตรา 1436.

³³ สมพร พรหมพิตาซร์, ผู้รวบรวม, คำพิพากษาฎีกา 2474-2505 คำพิพากษาที่ 629/2488 (พระนคร : อักษรสาส์น, 2508), หน้า 56.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, มาตรา 1449, 1451.

เจตนาของกฎหมายจึงต้องการให้ชายหญิงมีคู่สมรสที่ถูกต้องตามกฎหมายได้เพียงคนเดียว ซึ่งนับเป็นการพัฒนาการทางด้านจริยศาสตร์ประการหนึ่ง เนื่องจากกฎหมายไม่ต้องการให้ชายมีเสรีภาพเกินขอบเขตในเรื่องการมีภรรยาหลายคน แต่กระนั้นก็ตามหากชายจะมีภรรยาอื่นอีก ก็ไม่อาจจะจดทะเบียนซ้อนได้

นอกจากนี้ยังมีบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ที่รับรอง ประเพณีการเคารพบุพการีของตน โดยกฎหมายไม่ให้บุตรฟ้องบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ของตน หรือเรียกว่าบุพการี ไม่ว่าจะคดีแพ่งหรืออาญา (มาตรา 1534)³⁵ เพราะถือว่าบิดามารดา และผู้ที่มีศักดิ์สูงกว่าบิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณ ตามหลัก ประเพณีไทย ถ้าบุตรหลานยังฝ่าฝืนนำคดีขึ้นสู่ศาล เรียกว่าเป็นเรื่อง "อุทลุม" ศาลไม่รับฟ้อง

ประเพณีการค้า เมื่อสังคมเศรษฐกิจเจริญขึ้นในสังคมไทย นับตั้งแต่ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายในสังคมไทยเป็นจำนวนมาก ทำให้พ่อค้าชาวต่างประเทศเหล่านั้นนำวิถีปฏิบัติในทางการค้ามาใช้จนแพร่หลาย ที่สำคัญเช่น ระบบความเชื่อในทางการค้า โดยการใช้ตัวเงินเป็นสัญญาพิเศษเพื่อความคล่องตัวในวงการค้าใช้แทนเงินตรา กฎหมายเรื่องตัวเงิน ส่วนใหญ่ไทยรับอิทธิพลจากอังกฤษ เนื่องจากอังกฤษมีกิจการทางการค้ามากกว่าประเทศอื่น ซึ่งตามบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 ตัวเงินมี 3 ประเภท คือ ตัวแลกเงิน ตัวสัญญาใช้เงิน และเช็ค โดยทั้ง 3 ประเภทเป็นตราสารคล้ายสัญญา

ตัวแลกเงิน คือ หนังสือตราสารที่บุคคลผู้สั่งจ่ายสั่งบุคคลผู้จ่าย ให้ใช้เงินแก่บุคคลคนหนึ่ง เรียกว่า ผู้รับเงิน (มาตรา 908) ต่างกับตัวสัญญาใช้เงิน คือ เป็นคำมั่นว่าจะใช้เงินจำนวนหนึ่งให้แก่บุคคลหนึ่ง (มาตรา 982) ส่วนเช็ค คล้ายกับตัวแลกเงิน แต่เป็นหนังสือตราสารที่สั่งธนาคารให้ใช้เงินแก่บุคคลคนหนึ่ง

³⁵ เรื่องเดียวกัน, มาตรา 1534.

(มาตรา 987)³⁶

การใช้ตัวเงินในสังคมไทย แม้มีใช้ในหมู่ชาวต่างประเทศมาก่อนที่จะมีการใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันในวงการค้าแล้ว แม้รัฐบาลไทยก็รับรองการใช้ตัวเงินดังกล่าว เช่น มีประกาศเรื่องตัวสำคัญ (ดีมานตราฟ) ที่จะจ่ายเงินบาทแลกเปลี่ยนกับทองเสเตอร์ลิงซึ่งใช้เป็น "เครดิต" ของรัฐบาล เมื่อ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445)³⁷ และในปีเดียวกันนี้มีประกาศเรื่อง บริษัทรางพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี จะออกตัวรับเงิน โดยเอาทรัพย์สินสมบัติของบริษัทเป็นประกัน³⁸

ความเชื่อถือในทางการค้าในรูปของตัวเงิน จึงนับเป็นวิธีของสุจริตชนอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความยุติธรรม และกลายเป็นประเพณีทางการค้าที่ยอมรับกันทั่วไปในสังคมไทย

นอกจากนี้ ยังมีวิธีการในทางการค้าอย่างหนึ่งที่จำเป็น เกี่ยวกับการจำแนกปริมาณของสินค้า เพื่อความยุติธรรมระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย กล่าวคือ บทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ได้ให้หลักประกันความยุติธรรมในการซื้อขายเอาไว้ว่า กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่ซื้อขายกันจะโอนไปยังผู้ซื้อได้ก็ต่อเมื่อมีการกำหนดตัวทรัพย์สินเป็นที่แน่นอนแล้ว ถ้าหากไม่ได้กำหนดไว้แน่นอน จะต้องมีการหมาย หรือนับ ชั่ง ตวง วัด หรือคัดเลือกก่อน (บรรพ 3 มาตรา 460)³⁹ ถ้าซื้อขายทรัพย์สินเฉพาะสิ่งซึ่งยังต้องมีการชั่ง ตวง วัด หรือทำอย่างอื่นเพื่อกำหนดราคาทรัพย์สินนั้นให้รู้แน่นอน จะต้องทำการนั้นให้เสร็จ กรรมสิทธิ์จึงจะโอนไปยังผู้ซื้อ

³⁶ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 (ฉบับ พ.ศ. 2471) มาตรา 908, 982 และ 987.

³⁷ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18 (พ.ศ. 2445), หน้า 485.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 608.

³⁹ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 (ฉบับ พ.ศ. 2471) มาตรา 460.

ตามประเพณีของไทยอาจจะมีวิธีจำแนกปริมาณสินค้าที่ใช้ในชีวิตประจำวัน แล้ว โดยมีมาตราดวงวัด เช่น เกวียน สัด ทะนาน หรือ เส้น วา ศอก คืบ แต่ไม่ได้ควบคุมให้เคร่งครัดและไม่มีการมาตรฐานแน่นอน เพราะประติศักรกรรมเครื่องมือนำมาใช้ไม่ทันสมัยพอ รัฐบาลจึงได้ออกพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการบังคับให้ใช้วิธีมาตราซึ่ง ดวง วัด และจำนวนหน่วยนับกับเครื่องชั่ง ดวง เครื่องวัด พ.ศ. 2466⁴⁰ ก่อนที่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 3 จะประกาศใช้บังคับ 6 ปี พระราชกฤษฎีกานี้ บังคับให้ใช้ในพื้นที่เขตมณฑล กรุงเทพ อยุธยา ราชบุรี และ ปราจีนบุรี ภายใน พ.ศ. 2475 จนกระทั่งขยายการบังคับไปทั่วราชอาณาจักร เสร็จสิ้นใน พ.ศ. 2479

มาตรการเรื่องการให้เครื่อง ชั่ง ดวง วัด ในกิจการค้าขาย นับเป็นวิธีการหรือ "เทคนิค" อย่างหนึ่งที่ใช้ตรวจสอบความสุจริตของผู้ค้าขาย เพื่อให้เกิดความยุติธรรมในวงการค้า

มีคดีเกี่ยวกับการซื้อขายที่เกี่ยวกับเรื่องการนับ ชั่ง ดวง วัด อยู่บ้าง เช่น คดีระหว่าง นายดำกับพวก โจทก์ และ นายกิมไถ่กับพวก จำเลย เมื่อพ.ศ. 2474 ว่า การซื้อขายข้าวนั้นเมื่อผู้ขายได้ตวงข้าวให้ผู้ซื้อแล้ว ผู้ซื้อก็ได้กรรมสิทธิ์ แม้ผู้ซื้อจะยังไม่ได้ชำระราคาให้เสร็จ เพียงวางเงินมัดจำบางส่วนก็ตาม⁴¹ คดีนี้ถือว่าการซื้อขายสำเร็จแล้ว

ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิของบุคคล

ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิของบุคคลในสังคมไทย สมัยก่อนที่จะมีการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ส่วนใหญ่มีลักษณะของการอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์

⁴⁰ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 36 (พ.ศ. 2466), หน้า 340.

⁴¹ มาลัย จันสัญญาชัย, ประชุมคำพิพากษาคอน 4 คำพิพากษาฎีกาที่ 950/2474, หน้า 2083.

อาจเกิดขึ้นในทางจารีตประเพณีหรือมีกฎหมายบังคับไว้ก็ได้ ในทางจารีตประเพณี เช่น ความสัมพันธ์ในครอบครัว ระบบเครือญาติ และการเคารพผู้อาวุโส ส่วนในทางกฎหมายก็มีอยู่กระจัดกระจายหลายแห่ง เช่น ในกฎหมายลักษณะรับฟ้อง พ.ศ. 1899 ว่า ราษฎรมาฟ้องศาลด้วยคดีใดก็ตาม ถ้าหากไม่ได้สังกัดมูลนาย ศาลห้ามรับฟ้อง และให้ส่งตัวผู้นั้นแก่สี่สดีเป็นไพร่หลวง (บทที่ 20)⁴² แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับราษฎรหรือไพร่ที่อยู่ในสังกัด มีลักษณะการอุปถัมภ์ เพราะสิทธิในการฟ้องคดีของไพร่จะมีได้ก็ต่อเมื่ออยู่ภายใต้อำนาจของมูลนายเท่านั้น จึงนับเป็นมูลฐานสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิของบุคคล ที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

นอกจากนี้ ยังมีกฎหมายอื่น ๆ อีก ที่ระบุถึงความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ เช่น กฎหมายลักษณะตระลาการ พ.ศ. 1900 (บทที่ 44) กฎหมายลักษณะโจร พ.ศ. 1903 (บทที่ 59)⁴³

นับได้ว่ากฎหมายดั้งเดิมของไทยไม่ได้ให้ความสำคัญเรื่องสิทธิของบุคคลเอาไว้ แต่จะให้ความสำคัญเรื่องหน้าที่ของบุคคลมากกว่าเรื่องสิทธิ มีหน้าที่ยังวิตรอนสิทธิของบุคคลอีกด้วย เช่น สถานะของทาสที่ต้องอยู่ใต้อำนาจของนายซึ่งเปรียบเสมือนทรัพย์สินชนิดหนึ่ง ตามกฎหมายลักษณะทาส พ.ศ. 2177 และแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2183⁴⁴ และการตั้งทำเนียบศักดินาเมื่อ พ.ศ. 1997 ได้กลายเป็นเครื่องกำหนดสำหรับใช้เป็นหลักในการปรับไหม และอำนาจที่มีต่อไพร่ในการฟ้องร้องคดีแทน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการค้าที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ทำให้ความสัมพันธ์

⁴² ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่ (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 12-13.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

⁴⁴ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิบูลย์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2512), หน้า 142.

ระหว่างสิทธิของบุคคลเป็นไปในทางเศรษฐกิจมากขึ้นตามลำดับ เป็นเหตุให้รัฐบาล ออกกฎหมายมาเพื่อรับรองสิทธิของบุคคลเพิ่มขึ้น จนสืบเนื่องถึงรัชกาลต่อมา กล่าวคือ ได้มีการดำเนินการของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เรื่องการเลิกทาส เมื่อ พ.ศ. 2411 โดยออกพระราชบัญญัติเกษียณอายุ ลูกทาสลูกไทยเพื่อลดค่าตัวลูกทาสลง และ 7 ปีต่อมาได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะ ทาส ในพ.ศ. 2448 ทำให้บรรพบุรุษทางสังคมได้คลี่คลายให้พลเมืองได้รับสิทธิ และมีอิสระมากกว่าเดิม ในขณะเดียวกันก็ได้ออกพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2448⁴⁵ ทำให้ประเพณีการเกณฑ์แรงงานไพร่เลิกไปโดยปริยาย

กล่าวได้ว่า การปลดปล่อยทาสและไพร่ให้มีอิสระนั้น ช่วยให้ความสัมพันธ์ ระหว่างสิทธิของบุคคลมีความสำคัญมากกว่าเดิม จนเป็นประเด็นหลักอันหนึ่งที่มีอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ คือ สิทธิในครอบครัว สิทธิเรื่องหนี้และละเมิด และสิทธิในนิติกรรมและสัญญา

ความสัมพันธ์เรื่องสิทธิในครอบครัว กฎหมายลักษณะฉัวเมียของไทยซึ่ง ได้รับอิทธิพลจากกฎหมายพระธรรมศาสตร์นั้น ได้วางหลักกฎหมายให้ชายมีสถานะ ที่สูงกว่าหญิง ทั้งในเรื่องการแบ่งทรัพย์สินและสิทธิอื่น ๆ เช่น การแบ่งสินสมรส หลังจากการหย่าแล้ว ใช้หลัก "ชายหาบ หญิงคอน" ซึ่งชายได้ 2 ส่วน หญิงได้ 1 ส่วน เพราะกฎหมายถือว่าผู้ชายแข็งแรงกว่าผู้หญิง ย่อมทำงานหนักกว่าผู้หญิง แต่ ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 การแบ่งทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา ใช้หลักเสมอภาค และการที่สามีภรณามีสินสมรสร่วมกันจึงแบ่งเท่ากัน (มาตรา 1517) และจะต้องรับผิดชอบในหนี้สินเท่ากันด้วย (มาตรา 1518)⁴⁶ นอกจากนี้ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้ความสำคัญต่อการอยู่ร่วมกันของสามีและภรรยาใน

⁴⁵ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 20, (พ.ศ. 2448), หน้า 24.

⁴⁶ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 (ฉบับ พ.ศ. 2478) มาตรา 1517, 1518.

ลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจมากขึ้น เช่น บัญญัติว่าชายหญิงเป็นสามีภรรยา
กันแล้วจะต้องมีความสัมพันธ์กัน เช่น ต้องอยู่ด้วยกันและอุปการะเลี้ยงดูกัน
(มาตรา 1453) ถ้าภรรยาประกอบอาชีพอยู่แล้วก่อนสมรส ภรรยาอาจประกอบ
อาชีพนั้นต่อไปโดยไม่ต้องรับความยินยอมจากสามี (มาตรา 1456)⁴⁷

ความรับผิดชอบระหว่างสามีภรรยาในกฎหมายดั้งเดิม ถือว่าสามีเป็นฝ่าย
อุปถัมภ์ภรรยา สิทธิที่ได้รับจึงไม่เท่ากัน แต่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์
กฎหมายให้ทั้ง 2 ฝ่าย รับผิดชอบร่วมกันในกิจการค้าหรือทรัพย์สินที่ก่อขึ้นระหว่าง
สมรส ดังมีตัวอย่างคดีเกี่ยวกับความรับผิดชอบร่วมกันระหว่างสามีภรรยา
เมื่อ พ.ศ. 2481 ว่า โจทก์ฟ้องจำเลย ขอให้ทำลายนิติกรรมการซื้อขายหุ้นส่วน
โรงสีไฟ ซึ่งภรรยาโจทก์ขายให้แก่จำเลย ศาลตัดสินว่าการที่สามีอนุญาตให้ภรรยา
ทำการใดซึ่งไม่จำต้องมีหลักฐานเป็นหนังสือ ความยินยอมของสามีถูกต้องแล้ว สามี
ต้องรับผิดชอบในสิ่งที่ภรรยาทำไปแล้ว⁴⁸

สำหรับความสัมพันธ์ในเรื่องมรดก กฎหมายเก่าของไทยมีวิธีแบ่งมรดกให้
ภรรยาและบุตรไม่เท่ากัน เนื่องจากประเพณีไทย ชายมีภรรยาหลายคนได้ ดังนั้น
ภรรยาและบุตรจึงมีฐานะไม่เท่ากัน ภรรยาพระราชทานให้ 3 ส่วนถึง ภรรยาขอ
มีขันหมากหรือภรรยาหลวงให้ 3 ส่วน และอนุภรรยาให้ 2 ส่วนถึง ส่วนบุตรก็
แบ่งไม่เท่ากัน เช่น ลูกอามกินหนึ่งส่วนถึง ลูกอ้ายกินสี่ ลูกยี่กินสอง ลูกอ้าย คือ
ลูกที่เป็นหัวหน้าเอาราชการคุ้มครอง ลูกยี่ คือลูกที่ประมุขราชการ ลูกอาม คือลูกที่
ช่วยปกครองรักษาข้าคนและทรัพย์สินสิ่งของ⁴⁹

แต่ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 6 มีวิธีแบ่งทรัพย์สินให้กับ
ทายาท โดยแบ่งลำดับทายาทออกเป็น 6 ลำดับคือ 1. ผู้สืบสันดาน 2. บิดามารดา
3. พี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน 4. พี่น้องร่วมแต่บิดาและมารดา 5. ปู่ ย่า ตา ยาย

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, มาตรา 1453, 1456.

⁴⁸ สมพร พรหมพิตาซร์, คำพิพากษาฎีกา 2474-2505 คำพิพากษาฎีกา
1227/2481, หน้า 70.

⁴⁹ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, กฎหมายกรุงศรีอยุธยา, หน้า 39.

6. ลุง ป้า น้า อา (มาตรา 1629)⁵⁰ โดยทายาทในแต่ละลำดับมีสิทธิเท่ากัน
กฎหมายใหม่จึงให้ความเสมอภาคในการแบ่งมรดกมากกว่ากฎหมายเก่า

หลังจากประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 6 ในพ.ศ.
2478 แล้ว ผู้คนจึงใช้สิทธิเรียกร้องในคดีเกี่ยวกับมรดกมากขึ้น เพราะมีความ
ยุติธรรมมากกว่ากฎหมายเก่า เช่น คดีเกี่ยวกับสิทธิรับมรดกเรื่องหนึ่ง เมื่อพ.ศ.
2480 ว่า การที่ผู้รับมรดกร่วมกันคนหนึ่งยินยอมให้ผู้รับมรดกอื่นขายที่ดินมรดกร่วม
นั้นให้คนอื่นไป และตนก็ละการครอบครองแล้ว จะเรียกร้องเอาส่วนแบ่งมรดกใน
รายนั้นอีกไม่ได้⁵¹

นอกจากนี้ คดีบางคดีเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนใช้ประมวลกฎหมายแพ่ง
และพาณิชย์ การใช้สิทธิหลังจากนั้นมาอาจไม่เป็นผล เช่น ปัญหาการแบ่งมรดกที่
พระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทรงพระราชดำริจัดการทรัพย์สินมรดก
ในพระราชวงศ์ของพระองค์สถานใด ย่อมเป็นการชอบด้วยกฎหมายและประเพณี
นิยม มีผลเด็ดขาดตามกฎหมาย ผู้ที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินมรดกนั้น ๆ มีหน้าที่ต้อง
ปฏิบัติตาม⁵²

สิทธิเรื่องหนี้และละเมิด ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องหนี้ในสังคมไทยก่อน
มีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ใช้บังคับจำกัดอยู่เพียงเรื่องหนี้สิน (Debt) ที่เป็น
ตัวเงินเท่านั้น ซึ่งเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างลูกหนี้กับเจ้าหนี้ตามกฎหมายลักษณะ
กู้หน้ พ.ศ. 2188 และพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมลักษณะกู้หน้ซิมสิน พ.ศ. 2434

ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้บัญญัติเรื่องหนี้ไว้ในบรรพ 2 ว่า
ด้วยอำนาจแห่งมูลหนี้ เจ้าหนี้อ่อมมีสิทธิจะเรียกให้ลูกหนี้ชำระหนี้ได้ หรือการชำระ

⁵⁰ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 6 (ฉบับ พ.ศ. 2478)
มาตรา 1629.

⁵¹ สมพร พรหมพิตาซร์, คำพิพากษาฎีกา 2474-2505 คำพิพากษาฎีกาที่
244/2480, หน้า 53.

⁵² เรื่องเดียวกัน, คำพิพากษาฎีกาที่ 1186/2481, หน้า 70.

หนี้ด้วยวิตั้งแต่วันการอันใดอันหนึ่งก็ย่อมมีได้ (มาตรา 194)⁵³

ความหมายคำว่า หนี้ (obligation) ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์จึงแตกต่างจากคำว่าหนี้สิน (Debt) ในกฎหมายลักษณะกู้หนี้ กล่าวคือ มีความหมายรวมทั้งตัวเงินที่เป็นหนี้สินและราคาสິงของ ตัวทรัพย์ที่ผูกพันตามสัญญาต่าง ๆ และหน้าที่ข้อผูกพันที่ลูกหนี้หรือเจ้าหนี้จะต้องปฏิบัติต่อกัน นอกจากนี้ หน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบเกิดจากการกระทำละเมิดกฎหมายก็เรียกว่าหนี้ด้วยเช่นกัน สภาพแห่งหนี้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์จึงเน้นความสำคัญในเรื่องหน้าที่ความรับผิดชอบต่อบุคคล หรือของลูกหนี้ เจ้าหนี้ มากกว่าตัวเงินหรือตัวทรัพย์

ส่วนละเมิด เป็นกฎหมายเก่าแก่ในสังคมไทยซึ่งเดิมเป็นความรับผิดทางอาญาเท่านั้น เนื่องจากเป็นพัฒนาการเรื่องสิทธิของบุคคลที่เกิดจากสิทธิแค้นกัน หรือเรียกว่า "ตาต่อตา ฟันต่อฟัน" จนกระทั่งกลายเป็นกฎหมายอาญา กล่าวคือ เมื่อบุคคลใดกระทำละเมิดต่อผู้อื่นให้ได้รับความเสียหาย ไม่ว่าจะต่อร่างกายและชีวิต บุคคลนั้นอาจรับผิดชอบในการเสียค่าปรับให้กับหลวงครั้งหนึ่ง และเสียค่าสินไหมให้แก่ผู้ได้รับความเสียหายครั้งหนึ่งหรือแล้วแต่กฎหมายจะกำหนด ซึ่งแต่ละลักษณะอาจจะไม่เหมือนกัน⁵⁴

พระเจ้าลูกยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ อาจารย์สอนกฎหมายในโรงเรียนกฎหมายในช่วง พ.ศ. 2440-2453 ทรงบัญญัติศัพท์คำว่า "ประทุษร้ายทางแพ่ง"⁵⁵ ขึ้น เพื่อให้มีความหมายต่างจากคำว่า ละเมิด ที่เป็นความรับผิดทางอาญา โดยให้ความหมายถึงการกระทำต่อผู้อื่นให้ได้รับความเสียหายและบุคคลนั้นมีสิทธิ์จะได้รับค่าเสียหายหรือค่าสินไหมทดแทนจากผู้กระทำนั้น ซึ่งเป็นเจตนาต้องการให้มีความหมายเฉพาะการรับผิดทางแพ่งเท่านั้น

⁵³ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 1 และ 2 (ฉบับ พ.ศ. 2468) มาตรา 194.

⁵⁴ ร.แลงกาต์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1, หน้า 72.

⁵⁵ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, เล็กเซอร์, หน้า 185.

เมื่อได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และบรรพ 2 ใน พ.ศ. 2468 นั้น การกระทำความเสียหายต่อบุคคลอื่นที่เคยเรียกว่าประทุษร้ายทางแพ่ง กฎหมายเรียกว่าละเมิดเหมือนกับกฎหมายเก่า ต่างกันเพียงไม่ใช่เป็นความรับผิดทางอาญา แต่เป็นความรับผิดทางแพ่ง ซึ่งผู้กระทำจะต้องชดเชยค่าเสียหายแก่ผู้ถูกกระทำเท่านั้น ไม่ต้องเสียค่าปรับให้หลวง

สิทธิอันเกิดจากการกระทำละเมิด กฎหมายบัญญัติไว้ว่า ผู้ใดกระทำผิดกฎหมายโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่อ จนทำให้บุคคลอื่นได้รับความเสียหายถึงแก่ชีวิต แก่ร่างกาย อนามัย เสรีภาพ ทรัพย์สิน และสิทธิ อย่างหนึ่งอย่างใดถือว่าผู้นั้นทำละเมิด จะต้องใช้ค่าสินไหมทดแทนเพื่อการนั้น (มาตรา 420)⁵⁶ สิทธิอันเกิดจากละเมิดจึงครอบคลุมกว้างขวาง ในประโยชน์ที่ควรได้รับจากความเสียหายอันเกิดจากการกระทำของผู้อื่น

ปัญหาการฟ้องร้องเกี่ยวกับเรื่องละเมิดจึงมีมากกว่าคดีอื่น ๆ แต่ในที่นี้จะยกตัวอย่างให้เห็นคดีหนึ่งที่สำคัญ คือ เกี่ยวกับทรัพย์สินเรื่องที่ดิน คดีระหว่างพระยาสุรเทพกิจปริชา โฉทก และพระยาภิรมย์ภักดี จำเลย เมื่อ พ.ศ. 2474 ว่าจำเลยได้รับอนุญาตจากกรมเจ้าท่าให้ดำเนินการแก้ไขตัดแปลงเขื่อน ซึ่งอยู่ติดต่อกับที่ดินของโจทก์ การที่จำเลยกระทำให้เลยเขตที่ดินของตนเองจนรุกเข้าไปในที่ดินของโจทก์ โดยอ้างว่าได้รับอนุญาตจากกรมเจ้าท่าแล้วนั้นย่อมไม่ได้⁵⁷

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เกี่ยวกับสิทธิเรื่องหนึ่งและละเมิด จึงมีความสำคัญทั้งในทางแพ่งและพาณิชย์ เพราะเกี่ยวข้องกับบุคคลทุกอาชีพ

นิติกรรมและสัญญา หลักพื้นฐานในการก่อสิทธิของบุคคลตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ คือ การทำนิติกรรม ซึ่งเป็นการผูกสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

⁵⁶ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และ 2 (ฉบับ พ.ศ. 2468), มาตรา 420.

⁵⁷ มาลัย จันสัญญาชัย, ประชุมคำพิพากษาศาลฎีกาตอน 4 คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 562/2474, หน้า 202.

ภายใต้การแสดงเจตนาที่ไม่ขัดต่อหลักกฎหมาย เช่น เจตนาฉ้อฉล (มาตรา 121-123) และเจตนาข่มขู่ (มาตรา 126) นอกจากนี้ นิติกรรมจะต้องมีวัตถุประสงค์ไม่เป็นการต้องห้ามขัดแจ้งโดยกฎหมาย และไม่เป็นการขัดขวางต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน (มาตรา 113)⁵⁸ เพราะไม่เช่นนั้น นิติกรรมที่ก่อตั้งขึ้นจะไม่มีผลทางกฎหมายได้

ตามธรรมดา นิติกรรมอาจเรียกว่าสัญญาก็ได้ แต่นิติกรรมไม่จำเป็นต้องมี 2 ฝ่ายเสมอไป มีฝ่ายเดียวก็ได้ เช่น การทำพินัยกรรม ส่วนสัญญาจะต้องมีบุคคลอย่างน้อย 2 ฝ่ายเสมอ

ก่อนจะมีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ใช้บังคับ กฎหมายดั้งเดิมที่ให้สิทธิบุคคลเพื่อก่อสัญญาชั้นนั้นมิใช่กันน้อย เนื่องจากความสัมพันธ์ของบุคคลในทางเศรษฐกิจและการค้ายังไม่ขยายตัวเต็มที่ สัญญาที่ใช้กันมากคือ สัญญากู้เงิน สัญญาขายคนเป็นทาส สัญญาอื่น ๆ อาจจะมีบ้างเช่น สัญญาฝาก สัญญาเช่า สัญญาจำนำ สัญญาจ้างแรงงาน สัญญาซื้อขาย สัญญาให้ สัญญาหุ้นส่วน แต่กฎหมายไม่ได้บัญญัติไว้สมบูรณ์มากนัก⁵⁹

สัญญาดังกล่าวส่วนใหญ่ก่อกำเนิดขึ้นบนพื้นฐานความคิดที่เน้นความสำคัญเรื่องทรัพย์สินมากกว่าบุคคล จึงเรียกว่า "ทรัพย์สินสัญญา"⁶⁰ กล่าวคือ สัญญาในกฎหมายดั้งเดิมของไทย ผู้ทำสัญญามักจะสนใจเกี่ยวกับเรื่องการมอบทรัพย์สิน หรือการใช้เงินหรือราคามากกว่าข้อตกลงในเจตนาของคู่สัญญา เช่น ในสัญญาซื้อขาย ถ้ายังไม่มีการมอบทรัพย์สินหรือการใช้ราคากันแล้ว สัญญาดังกล่าวยังไม่เกิดขึ้น สัญญาซื้อขายจึงนับว่าเป็นแบบฉบับของสัญญาอื่น ๆ เช่น สัญญาฝากทรัพย์สิน จำนำ สัญญาเช่า ดังนั้น หน้าที่ของผู้ซื้อผู้ขายตามกฎหมายดั้งเดิมของไทยเกิดขึ้นเฉพาะมีการมอบทรัพย์สินและการใช้ราคากันเท่านั้น เวลาก่อนหรือหลังจากนี้ ผู้ซื้อและ

⁵⁸ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และ 2 (ฉบับ พ.ศ. 2468) มาตรา 113.

⁵⁹ ร. แลงการ์ด, ประวัติศาสตร์กฎหมายเล่ม 2, หน้า 211-253.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 211.

ผู้ขายไม่มีหน้าที่ผูกพันต่อกัน การซื้อขายเชื่อจึงไม่มี^{๑๑}

ความคิดแบบใหม่ในสัญญาซื้อขายปรากฏในบทบัญญัติประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ คือสัญญาซึ่งบุคคลฝ่ายหนึ่งเรียกว่า ผู้ขาย โอนกรรมสิทธิ์แห่งทรัพย์สินให้แก่บุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง เรียกว่า ผู้ซื้อ และผู้ซื้อตกลงว่าจะให้ราคาทรัพย์สินให้แก่ผู้ขาย (มาตรา 453)^{๑๒}

สัญญาซื้อขายแบบใหม่จึงเป็นสัญญาที่เกิดขึ้นจากข้อตกลงของเจตนา เมื่อผู้ซื้อผู้ขายตกลงกันในเรื่องทรัพย์สินและราคากันแล้ว สัญญาซื้อขายก็เกิดขึ้นทันที แม้ยังไม่มีการส่งมอบทรัพย์สินหรือใช้ราคากันก็ตาม เพราะกฎหมายให้ความสำคัญของเจตนาระหว่างบุคคลมากกว่าทรัพย์สิน นอกจากสัญญาซื้อขายแล้ว มีสัญญาแลกเปลี่ยน ให้เช่าทรัพย์สิน เช่าซื้อ จ้างแรงงาน จ้างทำของ รับขน ยืม ฝากทรัพย์สิน ค้ำประกัน จำนอง จำนำ เก็บของในคลังสินค้า ตัวแทน นายหน้า ประนีประนอม ขอมความ การพนันและขันต่อ บัญชีเดินสะพัด ประกันภัย ตัวเงิน หุ้นส่วน บริษัท และสมาคม

สัญญาเหล่านี้มีหลักกฎหมายโดยเฉพาะอย่างชัดเจน ในบรรพ 3 ว่าด้วย เอกเทศสัญญา ส่วนใหญ่เป็นสัญญาที่ก่อตั้งสิทธิขึ้นใหม่ มีสัญญาเก่าบางชนิดที่เปลี่ยนแปลงแนวความคิดไปจากเดิม ซึ่งอาจารย์ผู้สอนกฎหมายในโรงเรียนกฎหมายและผู้พิพากษาสมัยหลังการปฏิรูปกฎหมายและงานศาล (พ.ศ. 2440) เป็นผู้ก่อตั้งหลักทั่วไปสำหรับสัญญาเหล่านี้ ในระหว่างที่การจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ยังดำเนินการไม่เสร็จ เช่น สัญญาค้ำประกัน ซึ่งแต่เดิมมีจุดมุ่งหมายเพื่อรับรองไม่ให้ลูกหนี้หายไปเท่านั้น แต่ได้เปลี่ยนเป็นการรับรองต่อการไม่ชำระหนี้ของลูกหนี้ จึงนับเป็นการคุ้มครองสิทธิแก่เจ้าหนี้ให้มั่นคงขึ้น^{๑๓}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 231-234.

^{๑๒} ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 (ฉบับ พ.ศ. 2471)

มาตรา 453.

^{๑๓} ร.แลงการ์ด, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 2, หน้า 202-205.

กฎหมายบัญญัติเกี่ยวกับเรื่องค่าประกันว่า คือสัญญาซึ่งบุคคลภายนอกคนหนึ่ง เรียกว่า ผู้ค้ำประกัน ผูกพันตนต่อเจ้าหนี้คนหนึ่งเพื่อชำระหนี้ ในเมื่อลูกหนี้ไม่ชำระหนี้ (มาตรา 680)^{๕๔} ทำให้ฐานะของผู้ค้ำประกันจึงมีหน้าที่รับผิดชอบมากกว่าเดิม

สำหรับสิทธิในการทำสัญญาหุ้นส่วนและบริษัทในกฎหมายดั้งเดิมของไทยมี บัญญัติในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ แต่กฎหมายได้กล่าวถึงเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่าง หุ้นส่วนด้วยกัน และความรับผิดชอบเท่านั้น ดังบัญญัติไว้ว่า ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนผู้ใดเก็บของ เอาทุนกำไรของผู้เป็นหุ้นส่วนผู้อื่นไว้ ย่อมมีความผิดฐานประบัตินินท้าน และถูกปรับ ไซมเป็นทวิคูณ (บทที่ 115)^{๕๕} จึงยังขาดกฎหมายที่จะให้สิทธิแก่บุคคลในการเข้า หุ้นกันเพื่อประกอบกิจการการค้า เนื่องจากในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น เศรษฐกิจและการค้ายังไม่ขยายตัวกว้างขวางมากนัก

ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บัญญัติหลักทั่วไป เกี่ยวกับสัญญาหุ้นส่วน บริษัทไว้ว่า คือสัญญาซึ่งบุคคลตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไปตกลงกันเพื่อร่วมกระทำการด้วย ประสงค์จะแบ่งปันกำไรที่พึงได้จากกิจการนั้น (มาตรา 1012)^{๕๖} จึงเป็นสัญญาที่ รับรองสิทธิของบุคคลเพื่อประกอบการค้าร่วมกัน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความ สัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสมัยใหม่

นอกจากนี้ ยังมีสัญญาการจ้างแรงงาน ซึ่งก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่าง นายจ้างกับลูกจ้าง ที่จะต้องปฏิบัติต่อกันตามระเบียบที่มีอยู่ในกฎหมาย ในกฎหมาย ดั้งเดิมของไทยอาจมีเรื่องการจ้างอยู่บ้าง เช่น สัญญาการจ้างไพร่และทาสไป ราชการสงคราม หรือใช้กำลังแรงงานเมื่อคราวจำเป็น แต่มีบทบัญญัติไว้ไม่สมบูรณ์ โดยเฉพาะหน้าที่ของนายจ้างกับลูกจ้าง^{๕๗}

^{๕๔}ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 (ฉบับ พ.ศ. 2471)

มาตรา 680.

^{๕๕}ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, กฎหมายกรุงศรีอยุธยา, หน้า 32.

^{๕๖}ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 (ฉบับ พ.ศ. 2471)

มาตรา 1012.

^{๕๗}ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, กฎหมายกรุงศรีอยุธยา, หน้า 31.

ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้บัญญัติเรื่อง การจ้างแรงงานและความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและลูกจ้างไว้ โดยมีหลักทั่วไปว่า คือ สัญญาซึ่งบุคคลคนหนึ่ง เรียกว่า ลูกจ้าง ตกลงทำงานให้แก่บุคคลอีกคนหนึ่ง เรียกว่า นายจ้าง และนายจ้างตกลงจะให้สินจ้างตลอดเวลาที่ทำงานนั้น (มาตรา 575) นอกจากนี้ยังมีกฎหมายจ้างทำของ (มาตรา 587) และการรับขน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบการขนส่งกับผู้โดยสาร (มาตรา 608)^{๑๑}

ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างจึงมีความคู่กับสังคมเศรษฐกิจแบบใหม่ และกรณีพิพาทระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างในสังคมไทยย่อมมีขึ้นเมื่อการจ้างแรงงานในกิจการต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา มีตัวอย่างคดีหนึ่ง ระหว่าง นายรอยเถา โจทก์ และบริษัท ล่ามพะ (สยาม) กินไมนส์ กับพวก จำเลย เมื่อ พ.ศ. 2471 ว่า นายจ้างไล่ลูกจ้างออกจากงานก่อนครบกำหนดสัญญาจ้าง โดยไม่ปรากฏว่าตนมีอำนาจทำได้ ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 583 ดังนั้น นายจ้างต้องใช้ค่าสินไหมทดแทนให้แก่ลูกจ้าง^{๑๒}

สิทธิและหน้าที่ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างจึงมีความสำคัญมาก เพราะมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมที่มีผู้คนส่วนใหญ่เกี่ยวข้อง

ยังมีสัญญาชนิดหนึ่งที่ไม่พบในกฎหมายเก่ามาก่อน มีขึ้นเมื่อใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 (พ.ศ. 2473) แล้ว คือ สัญญาตัวแทน เพราะเหตุเนื่องจากการทำการค้าธุรกิจ ผู้ประกอบการอาจไม่สามารถจัดการในกิจการค้าบางอย่างของตนได้โดยตนเอง จึงต้องมีตัวแทนจัดการในกิจการค้าแทน ซึ่งกฎหมายบัญญัติไว้ว่า คือสัญญาซึ่งให้บุคคลคนหนึ่ง เรียกว่า ตัวแทน มีอำนาจทำ

^{๑๑}ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 (ฉบับ พ.ศ. 2471) มาตรา 575, 587 และ 608.

^{๑๒} มาลัย จันส์ชัย, ประชุมคำพิพากษาดอน 4 คำพิพากษาฎีกาที่ 440/2471, หน้า 2124.

การแทนบุคคลอีกบุคคลหนึ่ง เรียกว่า ตัวการ และตกลงจะทำการนั้น (มาตรา 797)⁷⁰

จึงมีปัญหาเกิดขึ้นบ้าง เนื่องจากตัวแทนไม่สุจริตต่อผู้ที่มอบหมาย หรือ ตัวการทำให้เกิดความเสียหาย ดังมีคดีเรื่องหนึ่งระหว่าง นายพร้อม โจทก์ และ นายหัวบัวนั้งลิ่ง กับพวก จำเลย เมื่อ พ.ศ.2474 ว่า ตัวการได้ให้ตัวแทนไปซื้อของเชื่อจากผู้อื่นและตัวการได้มอบเงินให้ตัวแทนไปชำระหนี้แล้ว แต่ตัวแทนไม่ได้นำเงินนั้นไปชำระแก่เจ้าหนี้ ดังนั้น ตัวการยังคงต้องรับผิดชอบหนี้สินรายนี้ อยู่⁷¹

นอกจากสัญญาตัวแทนแล้ว ยังมีสัญญาประกันภัยอีกชนิดหนึ่งที่ไม่มีในกฎหมายเก่าของไทย สัญญาประกันภัยมีความจำเป็นต่อเศรษฐกิจและการค้าสมัยใหม่ เพราะเป็นวิธีการทางธุรกิจที่ให้หลักประกันกับกิจการค้าหรือบุคคลที่ทำสัญญาประกันภัย เพื่อประกันความเสียหายหรือความเสียหายในอนาคต หากเกิดภัยอย่างใดขึ้นในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บัญญัติเกี่ยวกับเรื่องสัญญาประกันภัยไว้ว่า คือสัญญาซึ่งบุคคลคนหนึ่งตกลงจะใช้ค่าสินไหมทดแทนหรือใช้เงินเป็นจำนวนหนึ่งให้หากเกิดวินาศภัยตามระบุในสัญญาขึ้นในอนาคต และบุคคลคนหนึ่งตกลงจะส่งเงินเบี้ยประกัน (มาตรา 861)⁷²

สิทธิระหว่างผู้ทำสัญญาประกันภัย เรียกว่า ผู้เอาประกัน และ ผู้รับประกันภัย ซึ่งเมื่อมีธุรกิจประเภทนี้มาก ทำให้เกิดปัญหาทางคดีในศาลมากขึ้น ส่วนใหญ่ผู้รับประกันภัยจะเป็นบริษัทตัวแทนของต่างประเทศ แต่ก็มีคนไทยเริ่มทำประกันภัยมากแล้วช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ.2460)

⁷⁰ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 (ฉบับ พ.ศ.2471) มาตรา 797.

⁷¹ มาลัย จันสัญญาชัย, ประชุมคำพิพากษา ตอน 4 คำพิพากษาศฎีกาที่ 775/2474, หน้า 2215.

⁷² ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 (ฉบับ พ.ศ.2471) มาตรา 861.

มีตัวอย่างคดีเกี่ยวกับเรื่องประกันภัย ที่ผู้เอาประกันภัยเรียกร้องให้ผู้รับประกันภัยรับผิดชอบตามสัญญา คือ คดีระหว่าง บริษัทยูไนเต็ด เซกเตไฟอินชัวร์นส์ จำกัด กับพวก โจทก์ และ นายสนั่น พิศาลบุตร จำเลย เมื่อ พ.ศ. 2472 ว่า เมื่อผู้เอาประกันภัยทำสัญญาประกันภัยตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา 865 แก่ตัวแทนของผู้รับประกันภัย แล้วสัญญาประกันภัยย่อมสมบูรณ์ ผู้รับประกันภัยต้องรับผิดชอบตามสัญญา⁷³

กล่าวได้ว่า ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นระเบียบสังคมแบบใหม่ที่นำไปใช้บังคับพลเมืองอย่างกว้างขวาง โดยมีศาลสถิตยยุติธรรมทำหน้าที่วินิจฉัยคดีความให้เป็นไปตามกฎหมายที่กำหนดไว้

การเกิดความรู้และความสำนึกทางกฎหมาย

จุดประสงค์ในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ แม้จะต้องการให้ประเทศไทยหลุดพ้นจากปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต แต่หลักการของกฎหมายในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้น ก็เป็นเป้าหมายหนึ่งที่มีความสำคัญอยู่ในตัวไม่น้อยกว่าประเด็นแรก เพราะเป็นแม่บทของกฎหมายเอกชนที่มีผลกระทบต่อบุคคลส่วนใหญ่ และมีอิทธิพลต่อการปรับปรุงกลไกต่าง ๆ ทางสังคมเป็นอย่างมาก ด้วย เช่น การพิจารณาคดีของศาล และแนวการสอนในโรงเรียนกฎหมายที่พยายามให้เป็นไปในทิศทางเดียวกับบทกฎหมายในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

ดังนั้น ในช่วงเวลาที่มีการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (พ.ศ. 2451-2478) เป็นช่วงที่กระบวนการทางสังคมทั้งที่เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมและการศึกษา มีการปรับระบบภายในสถาบันของตนเอง เพื่อกระตุ้นให้การทำหน้าที่การให้ความรู้และความสำนึกทางกฎหมายขึ้น กระบวนการดังกล่าวคือ การศึกษาในโรงเรียนกฎหมาย การปรับสภาพของวิชาชีพนักกฎหมาย และการแพร่กระจายของสื่อสิ่งพิมพ์ทางกฎหมาย

⁷³ มาลัย จันสัญญาชัย, ประชุมคำพิพากษาคอน 4 คำพิพากษาฎีกาที่ 584/2472, หน้า 199-200.

การศึกษากฎหมาย : โรงเรียนกฎหมาย (พ.ศ.2440-2476)

โรงเรียนกฎหมายเป็นสถาบันทางสังคมอันหนึ่งที่ตั้งขึ้น เมื่อ พ.ศ.2440 เพื่อประศาสน์ความรู้กฎหมายให้แก่บุคคลทั่วไป โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เป็นผู้ทรงอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยังคงมีการรื้อปรับระบบโครงสร้างภายในประเทศแทบทุก ๆ ด้าน เช่น การปกครอง การศึกษา และการยุติธรรม จึงเป็นเหตุให้เกิดปัญหาขาดแคลนกำลังคนที่จะมาทำหน้าที่ราชการฝ่ายต่าง ๆ จำนวนมาก รัฐบาลได้ใช้วิธีการของการศึกษาแผนใหม่ ทำหน้าที่ผลิตบุคคลให้มีความเชี่ยวชาญในแต่ละสาขา เช่น โรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก (พ.ศ.2424) โรงเรียนแผนที่ (พ.ศ.2425) โรงเรียนกฎหมาย (พ.ศ.2440) โรงเรียนเพาะช่าง (พ.ศ.2457) นอกจากนี้ ยังส่งนักเรียนด้วยทุนหลวงให้ไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ เพื่อศึกษาวิชาความรู้ในสาขาที่จำเป็นอีกด้วย เช่น สาขากฎหมาย ในประเทศอังกฤษ สาขาเกษตรและป่าไม้ในประเทศพม่า และสาขาวิศวกรรม ในประเทศเยอรมัน

สำหรับวิธีการรับรูทางกฎหมายที่ผ่านจากโรงเรียนกฎหมายจึงต่างกับสมัยก่อนที่ยังไม่มีโรงเรียนกฎหมาย เพราะเนื่องจากการศึกษาเวลานั้นเป็นเรื่องของผู้คงแก่เรียนตามระบอบจารีตที่มีพื้นฐานภาษาไทยและบาลี และต้องชวนชวาชด้วยตนเองโดยมีลูกขุนหรือราชบัณฑิตเป็นที่ปรึกษา ซึ่งมักจะสืบทอดกันภายในตระกูลส่วนใหญ่เป็นพราหมณ์ที่มีหน้าที่อยู่ในราชสำนัก

โรงเรียนกฎหมายได้ทำหน้าที่ให้ความรู้ทางกฎหมาย ทั้งกฎหมายดั้งเดิมของไทย เช่น กฎหมายฉัวเม็ช กฎหมายมรดก และกฎหมายทาส กฎหมายของตะวันตก เช่น กฎหมายเกี่ยวกับสัญญา กฎหมายอาญา กฎหมายประทุษร้าย-ทางแพ่ง กฎหมายวิธีพิจารณาความและกฎหมายระหว่างประเทศ⁷⁴ ควบคู่กันไป อาจารย์สอนกฎหมายจึงมีบทบาทเป็นอย่างสูง เพราะเป็นผู้นำหลักกฎหมายของ

⁷⁴ ปาฐกถาพิเศษ (ไม่ทราบองค์ปาฐก), "เรื่องโรงเรียนกฎหมาย" รพี'33 (กรุงเทพฯ:สมาคมนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), หน้า 3.

ตะวันตกมาประยุกต์ใช้ เพื่อถ่ายทอดให้ลูกศิษย์ในระหว่างที่การจัดร่างประมวล
กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ การศึกษาวิชากฎหมายในต่างประเทศ
ของอาจารย์ผู้สอนกฎหมายจึงมีความหมายต่อการให้การรับรู้กฎหมายแบบใหม่เป็น
อย่างมาก ซึ่งผู้ที่เป็นกำลังสำคัญในการปลูกฝังความรู้แบบใหม่นี้ คือ พระเจ้าลูก
ยาเธอ กรมหมื่นนลพบุรีดิเรกฤทธิ์ และขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง เวสาลี)
ในช่วงแรก ๆ

ในจำนวนนักเรียนรุ่นแรก จำนวน 100 คน ระหว่าง พ.ศ. 2440-2441
นั้น ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการอยู่ก่อนแล้ว ตั้งแต่ขึ้นเสมียนไปจนถึงผู้พิพากษา เช่น
พระยาสุริยาเดชาวิเศษฤทธิ อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลนครราชสีมา และพระยา
ภักดีราช อธิบดีผู้พิพากษาศาลกรุงเก่า มาฟังคำบรรยายบางวิชา⁷⁵

ผู้ที่เข้ามารับการปลูกฝังความรู้กฎหมายในโรงเรียนกฎหมายจะต้องมี
ความสนใจและอดทนพอสมควร เพราะต้องศึกษาทั้งกฎหมายเก่าและใหม่ และผู้ที่
แตกฉานในเนื้อหาวิชาตามที่อาจารย์สอนเท่านั้นจึงจะสอบผ่าน ปรากฏว่านักเรียน
ที่สำเร็จรุ่นแรกมีเพียง 9 คนเท่านั้น ในจำนวนนักเรียน 100 คน คือ

นายลออ ไกรฤกษ์

นายไชยชรรค์ หุ้มแพร (เกษม บุนนาค)

นายบุ สุวรรณศรี

นายถิก (ไม่ทราบนามสกุล)

นายทองดี ธรรมศักดิ์

นายจำนงค์ อมาตยกุล

นายเสนองานประกาศ (สุหรัย วัชรวิชัย)

นายโป้ คอมนตร์

ขุนสุภาเทพ⁷⁶ (เกา ภาวมัย)

⁷⁵ เนติบัณฑิตยสภา, เฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบของสมเด็จพระบรม
ราชินีนาถ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ พรีนติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2535), หน้า 228.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 228.

เป้าหมายในการศึกษาของนักเรียนในโรงเรียนกฎหมาย จึงไม่ใช่เพื่อ
 ได้วุฒิปริญญา แต่เพื่อต้องการนำความรู้วิชาการกฎหมายแบบใหม่ ไปใช้ประกอบ
 วิชาชีพเป็นนักกฎหมายจริง ๆ เช่น ผู้พิพากษา ทนายความ เพราะระยะเวลา
 เพียง 1 ปี เมื่อเรียนจบก็เรียกว่า เนติบัณฑิต แล้ว ซึ่งไม่ใช่วุฒิปริญญาตรี ระยะเวลา
 การเรียนเปลี่ยนมาเป็น 2 ปี ใน พ.ศ. 2462 และ 3 ปี ใน พ.ศ. 2467

ปรากฏว่านักเรียนกฎหมายรุ่นแรกส่วนใหญ่ ประกอบวิชาชีพเป็นผู้พิพากษา
 เกือบทุกคน เช่น นายไชยชรรค์ หุ้มแพร (เทียม บุนนาค) เป็นขุนหลวงพระไกรสี
 นายโป้ คอมนตร์ เป็นพระพิพากษาสัตยาธิปไตย และนายเสนองานประกาศ
 (สุหรัย วัชรราช) เป็นพระยาพิจารณาปฤชามาตย์⁷⁷

อย่างไรก็ตาม เมื่อการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ดำเนิน
 มาจนจะเสร็จบรรพ 1 และบรรพ 2 ในพ.ศ. 2456 จึงมีปัญหว่าการศึกษาวิชา
 กฎหมายในโรงเรียนกฎหมายนั้น ไม่สอดคล้องกับระบบกฎหมายที่ได้จัดร่างขึ้น คือ
 ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ แม้อาจารย์สอนกฎหมายจะนำกฎหมายตะวันตก
 มาใช้สอน แต่ก็เป็นหลักกฎหมายทั่วไปซึ่งมีอยู่ในกฎหมายจารีตธรรมของอังกฤษ
 ในขณะที่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นระบบประมวลธรรมที่ใช้แพร่หลาย
 ในภาคพื้นยุโรป⁷⁸

แนวความคิดกฎหมายของระบบจารีตธรรม ถือว่า การปฏิบัติให้เกิด
 ความยุติธรรมสูงสุดนั้น ควรยึดหลักแนวคำพิพากษาคดีของศาลสูงเป็นบรรทัดฐาน
 และไม่ถือว่ากฎหมายลายลักษณ์อักษรเป็นหลักสำคัญ สำหรับระบบประมวลธรรมถือ
 ว่าบทบัญญัติกฎหมายลายลักษณ์อักษร เป็นบรรทัดฐานที่ศาลจะต้องนำไปใช้เป็นแนว
 ทางพิจารณาโดยเคร่งครัด

⁷⁷ หลวงจักรปาณิศร์ศิลป์วิสุทธี, เรื่องของเจ้าพระยามหิธร (พระนคร :
 โรงพิมพ์ธรรมสาร, 2499), หน้า 55-56.

⁷⁸ "บันทึกของนายฮอร์ช ปาดูซ์ เสนอหม่อมเจ้าจรรยาศักดิ์ กฤดากร"
 พ.ศ. 2456, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงยุติธรรม ร.6
 ย.2/7 กจช.

ดังนั้น บรรดานักกฎหมายซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องทั้งการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และการบริหารโรงเรียนกฎหมาย เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิเศษฯ พระยาจักรปาณีศรีศิลป์วิสุทธ์ (ลออ ไกรฤกษ์) พระยาฤทธิพิการณการกิจ (ตัน บุนนาค) พระยานรเนติบัญญัติ (ลัด เศรษฐบุตร) หลวงประดิษฐ์พิการณการ (ก้อน หุตะสิงห์) และพระยาจินดาภิรมย์ราชสภาพดี มีความเห็นร่วมกันในที่ประชุม เมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2457⁷⁰ ว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงแนวทางการศึกษาในโรงเรียนกฎหมาย จากระบบจารีตธรรมเนียมระบบประมวลธรรม เพื่อให้สอดคล้องกับระบบความคิดของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ แต่ควรเปลี่ยนแปลงค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับ โดยเริ่มปรับปรุงวิชากฎหมายบางส่วนให้สอดคล้องตรงกับบรรพที่ประกาศใช้ก่อน แล้วปรับปรุงส่วนต่อต่อไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งประกาศใช้ครบทุกบรรพแล้วจึงจะเปลี่ยนแปลงการศึกษาในระบบประมวลธรรมโดยสิ้นเชิง

อีก 10 ปีต่อมา เพื่อให้การจัดการศึกษากฎหมายของระบบประมวลธรรม มีระเบียบแบบแผนที่ชัดเจน ตามนโยบายของรัฐบาลที่ให้ตั้งสถานนิติศึกษาขึ้นเมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2457⁸⁰ โดยให้โรงเรียนกฎหมายยังคงเป็นแหล่งแพร่กระจายความรู้ทางกฎหมายต่อไปซึ่งเป็นช่วงหลังจากการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 1 และบรรพ 2 เมื่อ พ.ศ. 2466 แล้ว จึงได้มีประกาศให้จัดระบบบริหารโรงเรียนกฎหมายและหลักสูตร ใน พ.ศ. 2467 โดยมีกรมการนิติศึกษาทำหน้าที่ควบคุมดูแล กรรมการชุดนี้ส่วนใหญ่เป็นกรรมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั่นเอง คือ

⁷⁰ หลวงสารนิยประศาสน์, พัฒนาการศึกษากฎหมายในเมืองไทย (พระนคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2499 พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) 2499), หน้า 6-27.

⁸⁰ ประกาศตั้งสถานนิติศึกษา, 7 สิงหาคม พ.ศ. 2467, เอกสารกรมราชเลขาธิการ, รัชกาลที่ 6, กระทรวงยุติธรรม, ร.ง.ย. 2/44 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร.

เจ้าพระยาอภัยราชามหาสุติธรรมธร	: เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เป็น นายกรัฐมนตรี
พระยาจินดาภิรมย์ (จิตร ณ สงขลา)	: กรรมการ
พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตาธิบดี (บุญช่วย วณิกกุล)	: กรรมการ
พระยามานวราชเสวี (ปลอด ณ สงขลา)	: กรรมการ เป็นผู้อำนวยการ- การแผนกปกครอง

มีชาวต่างประเทศอีก 1 คน ที่มีบทบาทให้ความรู้วิชากฎหมายตามระบบประมวลธรรม คือ นายแอล ดูปลาตร์ (L. Duplatr) อาจารย์สอนวิชากฎหมายชาวฝรั่งเศส ทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยการ แผนกวิชาการ^๑

ปรากฏว่าในระยะหลังนี้ (พ.ศ. 2467-2476) แนวทางการศึกษาในโรงเรียนกฎหมายนอกจากได้ปลูกฝังวิชากฎหมายระบอบประมวลธรรมเป็นส่วนใหญ่แล้ว ยังมีวิชาที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาโลกทัศน์ของนักกฎหมายให้กว้างขวางขึ้นอีกด้วย คือ วิชากฎหมายการปกครอง เศรษฐวิทยา และกฎหมายการเงิน ซึ่งวิชาเหล่านี้เป็นความรู้ส่วนหนึ่งที่ปรับปรุงให้มีขึ้นทันกับความเจริญของบ้านเมือง

การพัฒนาวิชาชีพของนักกฎหมาย

ผลจากการศึกษาที่นักเรียนได้รับจากโรงเรียนกฎหมาย นับจาก พ.ศ. 2440-2476 มีผู้ที่สอบได้เป็นเนติบัณฑิต จำนวน 1077 คน^๒ บุคคลเหล่านี้ออกไปประกอบวิชาชีพเป็นนักกฎหมายอย่างกว้างขวาง เช่น ผู้พิพากษา ทนายความ และอัยการ

ในสมัยที่พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม (พ.ศ. 2439-2453) พระองค์ทรงส่งเสริมให้นักเรียนที่สำเร็จ

^๑ หลวงสารนิษประศาสน์, พัฒนาการศึกษากฎหมายเมืองไทย, หน้า 41.

^๒ เนติบัณฑิตยสภา, เฉลิมพระชนม์พรรษา 5 รอบ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ, หน้า 239.

วิชากฎหมาย ซึ่งถ้าหากไม่รับราชการก็ทรงส่งเสริมให้เป็นทนายความ ทรงเป็น
 ุระหาคดีความให้จากผู้ต้องหาในเรือนจำ

วิชาชีพทนายความ จึงเป็นอาชีพของนักกฎหมายที่พัฒนาขึ้นมาควบคู่กับการ
 ศึกษากฎหมายแบบใหม่ แท้จริงแล้ววิชาชีพทนายความแบบจารีตในสังคมไทยมีมา
 ก่อนที่การรับรู้ของกฎหมายดังกล่าวเกิดขึ้น ตัวอย่างบุคคลที่มีชื่อเสียงอย่าง
 เทียนวรรณ และก.ศ.ร. กุหลาบ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เคยมีอาชีพทนายความแบบจารีตมาก่อนที่จะมาทำหนังสือพิมพ์^{๑๓}
 วิชาชีพทนายความแบบจารีตได้ค่อย ๆ ลดบทบาทลงหลังจากการรับรู้กฎหมายแบบ
 ใหม่ของนักเรียนกฎหมาย ที่เริ่มเมื่อ พ.ศ. 2440 เป็นต้นมา ทนายความรุ่นใหม่
 สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตจึงได้รับความนิยมจากสังคมมากกว่า กระนั้นก็ตาม วิชาชีพ
 ทนายความก็ยังไม่ได้พัฒนาให้มีมาตรฐานแต่ประการใด เพราะยังไม่มีสถาบันวิชา
 ชีพกฎหมายทำหน้าที่ควบคุมดูแล

ความรู้ทางกฎหมายแบบใหม่นี้ับว่ามีความสำคัญมากต่อผู้ทำหน้าที่ทนายความ
 และผู้พิพากษา เพราะจะต้องนำไปใช้แก้ต่างคดีให้ลูกความเพื่อให้ได้รับความเป็น
 ธรรม หรือตัดสินคดีให้เป็นไปในทิศทางเดียวกับหลักในประมวลกฎหมายแบบใหม่
 นอกจากนี้ ทนายความและผู้พิพากษาจำเป็นต้องมีจรรยาบรรณของนักกฎหมายที่ดี
 ด้วย ซึ่งมีความสำคัญพอ ๆ กับการมีความรู้ทางการกฎหมาย

ความคิดที่จะมีการควบคุมวิชาชีพทนายความให้อยู่ในมรรยาทที่ดีและมี
 ศักดิ์ศรีเป็นที่เชื่อถือของคนทั่วไป เกิดขึ้นหลังจากนายเทียม ไกรสี หนึ่งในจำนวน
 ข้าราชการกระทรวงยุติธรรม 28 คน ที่ได้ลาออกจากราชการ พร้อมกับพระเจ้า
 ลุกษาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เมื่อ พ.ศ. 2453 ได้ขออนุญาตว่าความคดี
 พญาระกา อันเนื่องจากมีผู้เขียนบทละครชื่อ ปักษีปกรณัม ซึ่งพระเจ้าลูกยาเธอ
 กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเห็นว่าเป็นการหมิ่นประมาทพระองค์^{๑๔} แต่พระ

^{๑๓} นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ :
 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2535), หน้า 114.

^{๑๔} เนติบัณฑิตยสภา, เฉลิมพระชนม์พรรษา 5 รอบ ของสมเด็จพระบรม
 ราชนินาถ, หน้า 239.

กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเห็นว่าเป็นการหมิ่นประมาทพระองค์ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไม่ประสงค์ให้หม่อมเจ้าจรรยาฤกษ์ดี กฤดากร เสนาบดี กระทรวงยุติธรรมออกใบอนุญาตว่าความให้ เพราะไม่แน่ พระทัยว่าจะเป็นการยุติธรรมหรือไม่

ปัญหาดังกล่าวตกทอดมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงทราบเจตนารมณ์ของผู้ประกอบวิชาชีพเป็นนักกฎหมายที่ดีต้องการมีเกียรติและศักดิ์ศรีเหมือนนักกฎหมายอังกฤษ ซึ่งนับว่าได้พัฒนาวิชาชีพของนักกฎหมายให้มีสถานภาพสูงกว่าอาชีพอื่น และทรงเห็นว่าควรมีการควบคุมวิชาชีพทนายความให้มีความประพฤติที่ดี ดังนั้น อีก 4 ปี ต่อมา ได้มีการตั้งเนติบัณฑิตยสภาและออกพระราชบัญญัติทนายความขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2457^{๘๕} หลังจากมีการปรับปรุงแนวการสอนวิชากฎหมายจากระบบจารีตธรรม สู่ระบบประมวลธรรมของโรงเรียนกฎหมายเมื่อต้นปี พ.ศ. 2457 ได้ไม่นาน เพื่อควบคุมเนติบัณฑิตและทนายความให้อยู่ในมรรยาทอันดีงาม

เนติบัณฑิตยสภา นับเป็นสมาคมวิชาชีพของนักกฎหมายที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งมีหน้าที่บำรุงการศึกษาวิชากกฎหมายให้แพร่หลาย และฝึกหัดผู้ที่สมัครเป็นทนายความให้เชี่ยวชาญด้วย นอกจากนี้ มีอำนาจพิจารณาเพิกถอนนามสมาชิกที่ประพฤติไม่สมเกียรติออกจากทะเบียนได้ สมาชิกของเนติบัณฑิตยสภามี 3 ประเภท คือ 1. ผู้ที่เป็นเนติบัณฑิต 2. นักเรียนกฎหมาย 3. ผู้ที่มีคุณวุฒิพิเศษในทางธรรมศาสตร์หรือรัฐศาสตร์

สำหรับกรรมการเนติบัณฑิตยสภา ซึ่งมีหน้าที่สำคัญในการควบคุมดูแลบรรดาผู้ประกอบวิชาชีพนักกฎหมายให้อยู่ในวินัยนั้น ก็ต้องคัดเลือกจากบุคคลที่เหมาะสม ส่วนใหญ่เป็นผู้พิพากษาที่ไม่เคยมีประวัติต่างพรร้อย โดยเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมและอธิบดีศาลฎีกาเป็นผู้คัดเลือก ปากฎว่ากรรมการชุดแรก คือ

^{๘๕} ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, กฎหมายประจำศก เล่ม 28, หน้า 435-441.

พระยาจักรปาณีศรีศีลวิสุทธี	(ลออ ไกรฤกษ์)
พระยาฤทธิกากรมกิจ	(ตัน บุนนาค)
พระยาธรรมสารเวทย์วิเศษภักดี	(ทองดี ธรรมศักดิ์)
พระยานเรนตีปัญชากิจ	(ลัด เศรษฐบุตร)
พระยาพิจารณาปฤชามาตย์	(สุหร่าย วัชรราช)
พระยาเผด็จดลสันตศีร์มีคม	(เลียบ ธรรมยุติ)
พระจินตภิรมย์ราชสภาบดี	(จิตร ณ สงขลา) ^{๕๖}

นอกจากวิชาชีพนักกฎหมายที่เป็นผู้พิพากษาและทนายความแล้ว ตามหน่วยงานราชการยังมีความจำเป็นต้องใช้บุคคลที่มีความรู้ทางกฎหมายแบบใหม่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะหลังจากการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ครบทุกบรรพแล้ว ตำแหน่งหน้าที่ที่จำเป็นต้องใช้ความรู้ทางกฎหมายตามพระราชบัญญัติข้าราชการตุลาการ พ.ศ. 2477 เช่น ผู้ช่วยเลขานุการในสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร หัวหน้ากองกลาง กรรมการ คณะรัฐมนตรี เลขานุการ-สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา หัวหน้ากองร่างกฎหมาย คณะกรรมการกฤษฎีกา ตำแหน่งดังกล่าวสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี สำหรับกระทรวงยุติธรรม เช่น หัวหน้าแผนกกฎหมายกองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงการคลัง เช่น หัวหน้าแผนกกฎหมาย กระทรวงมหาดไทย เช่น อัยการจังหวัด ชั้น 2 และอัยการชั้น 4^{๕๗}

นับได้ว่าวิชาชีพนักกฎหมาย ไม่ว่าจะผู้พิพากษา ทนายความ อัยการ และผู้ที่มีตำแหน่งตามหน่วยงานราชการอื่น ๆ เป็นอาชีพที่มีเกียรติภูมิสูง เพราะได้พัฒนา

^{๕๖} เนติบัณฑิตยสภา, เฉลิมพระชนม์พรรษา 5 รอบ ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ, หน้า 203.

^{๕๗} เจ้าภาพในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ต.ท. เล็ก จันทรคม, ผู้จัดพิมพ์, พระราชบัญญัติเกี่ยวกับข้าราชการตุลาการ พนักงานอัยการและทนายความ (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงอนุกุลกิจ, 2477 พิมพ์ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ วันที่ 17 มกราคม 2477).

ขึ้นมาจากช่วงเวลาที่มีการให้การรับรู้กฎหมายแบบใหม่ เช่น ประมวลกฎหมาย
ลักษณะอาญา ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ความเชี่ยวชาญในการนำความ
รู้กฎหมายแบบใหม่ไปใช้กับสังคมจึงมีความหมายต่อการปรับสภาพของผู้ที่มีอาชีพ
นักกฎหมายให้สูงตามขั้นด้วย โดยผลตอบแทนเงินเดือนที่สูงกว่าข้าราชการอื่น เช่น
สูงกว่าพวกที่จบวิศวะและรัฐศาสตร์ในระยะเวลาเดียวกัน (พ.ศ. 2468)

การแพร่กระจายของสื่อสิ่งพิมพ์ทางกฎหมาย

สื่อสิ่งพิมพ์ทางกฎหมาย นับว่าช่วยแพร่กระจายความรู้ทางกฎหมายให้
ขยายกว้างขึ้น ซึ่งหนังสือวารสารกฎหมายจะพบเห็นมากกว่าอื่น ๆ มีวารสารกฏ-
หมายฉบับหนึ่งเกิดขึ้นก่อนการให้ความรู้ทางกฎหมายในระบบโรงเรียนเสียอีก คือ
ธรรมศาสตร์วินิจฉัย ซึ่งนายนุ่น เป็นเจ้าของ เริ่มออกเมื่อ พ.ศ. 2435 ส่วนใหญ่
ของเนื้อหาเกี่ยวกับการเผยแพร่คำพิพากษาของศาล นอกจากนี้ ยังเป็นเวทีแสดง
ความคิดเห็นทางกฎหมาย และส่งเสริมฐานะวิชาชีพทนายความให้ทัดเทียมกับทนาย
ต่างประเทศ วารสารดังกล่าวจึงมีประโยชน์ต่อนักเรียนกฎหมายมาก เพราะได้
ออกมาจนถึง พ.ศ. 2468 นับว่าเป็นหนังสือที่ทันสมัยฉบับแรก

อีกฉบับหนึ่งที่ออกในเวลาใกล้เคียงกัน คือ ธรรมศาสตร์สมัย ออกเมื่อ
พ.ศ. 2440 กระทรวงยุติธรรมเป็นเจ้าของ เนื้อหาจึงหนักไปในเรื่องขั้นตอนการ
พิจารณาความคดีในศาล และลงพิมพ์คดีความอย่างละเอียด ผู้อ่านมีอยู่ในวงจำกัด
เช่น ผู้พิพากษา ทนายความ

วารสารอีกฉบับหนึ่งที่ลงเรื่องเกี่ยวกับคำพิพากษาศฎีกาอย่างเดี่ยว คือ
มโนสาร หลวงสุขุธรรมนุรัตน์ เป็นเจ้าของ ออกเมื่อ พ.ศ. 2455 และเลิกใน
พ.ศ. 2460 ซึ่งมีประโยชน์มากสำหรับนักกฎหมายทุกฝ่าย เพราะจะได้ทราบอุทธรณ์
ฎีกาที่ตัดสินไปแล้วเป็นแนวทางต่อไป

สำหรับวารสารของทางราชการ นอกจากของกระทรวงยุติธรรมแล้ว
ยังมีกระทรวงมหาดไทยอีก คือ วารสารข่าวศาล ออกมาเมื่อ พ.ศ. 2450
จุดประสงค์เพื่อเผยแพร่ข่าวคราวในวงการกฎหมาย เรื่องที่ลงนอกจากคำพิพากษา

แล้ว ยังลงสัญญาระหว่างไทยกับประเทศต่าง ๆ อีก และมีการตอบปัญหาทางกฎหมายอีกด้วย

หลังจากมีการตั้งเนติบัณฑิตยสภาขึ้นใน พ.ศ. 2457 เพื่อปรับสภาพของวิชาที่พนักงานกฎหมายให้สูงขึ้น จึงมีหนังสือวารสารชั้นฉบับหนึ่ง ชื่อว่า บทบัญญัติ ออกเมื่อ พ.ศ. 2460 โดยมีจุดประสงค์เพื่อเผยแพร่วิทยาการในด้านกฎหมาย การศึกษากฎหมายและเกียรติภูมิของนักกฎหมาย ที่สำคัญคือ วารสารฉบับนี้ได้ลงความรู้กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กฎหมายธนาคาร และข่าวคราวในวงการกฎหมาย สารคดีกฎหมายในต่างประเทศ จึงเป็นการเพิ่มพูนความรู้ให้แก่ผู้อ่านกว้างขึ้นอีก หนังสือวารสารนี้เลิกเสียใน พ.ศ. 2494^{๘๘}

นอกจากนี้ยังมีอีกหลายฉบับ ระหว่าง พ.ศ. 2464-2476 ซึ่งส่วนใหญ่จะลงข่าวคราวเกี่ยวกับเรื่องกฎหมายทั่วไป บทความทางกฎหมาย เช่น หมอกฎหมาย มีพระรามบัณฑิตสิทธิเศรณี เป็นเจ้าของ ออกเมื่อ พ.ศ. 2464 เลิก พ.ศ. 2462 ข่าวสารและคดี มีพระยากำจัดโสณทจฺจวิต เป็นเจ้าของ ออก เมื่อ พ.ศ. 2465 และ บทระบิล เจ้าของคือ พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตาบดี ออกเมื่อ พ.ศ. 2476 ส่วนใหญ่ วารสารเหล่านี้จะเป็นรายเดือน มีบางฉบับที่เป็นรายปักษ์ เช่น ธรรมศาสตร์สมัย

น่าสังเกตว่ามีวารสารอีกฉบับหนึ่งที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักกฎหมายปกครองด้วย คือ นิติสารัน ซึ่งนายปรีดี พนมยงค์ เป็นเจ้าของ ออกใน พ.ศ. 2471 เนื้อหาแบ่งเป็น 2 แผนก คือ แผนกสามัญ และแผนกฎีกา แผนกสามัญเกี่ยวกับวิชากฎหมายมหาชน คือกฎหมายปกครอง เช่น กฎหมายรัฐธรรมนูญ ส่วนแผนกฎีกา รวบรวมกฎหมายที่ประกาศใช้แล้วแยกไว้เป็นระเบียบ คือ พระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกาและกฎกระทรวง^{๘๙} นับเป็นวารสารที่ล้ำหน้าไปกว่าวารสารกฎหมายอื่น ๆ

^{๘๘} ทัศนากาว, หนังสือกฎหมายไทยและแหล่งสะสม (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทเนติศาสตร์, สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์, บัณฑิตมหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514), หน้า 52-59.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 53-54.

บทสรุป

การศึกษาการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ระหว่าง พ.ศ. 2451-2478 ทำให้ทราบว่าภารกิจสำคัญของรัฐบาลไทยในการที่จะทำให้หลุดพ้นจากปัญหาสิทธิสถานเอกอภมาเขตและการรักษาความอยู่รอดของชาติ นั้น ได้กระทำควบคู่กันไประหว่างการเจรจาทางการทูตกับต่างประเทศ และการจัดทำประมวลกฎหมาย นับจาก พ.ศ. 2440 เป็นต้นมา โดยการจัดทำประมวลกฎหมายลักษณะอาญาระหว่าง พ.ศ. 2440-2451 จนเสร็จ ขณะเดียวกับที่รัฐบาลต้องเจรจากับฝรั่งเศสและอังกฤษในเรื่องปัญหาดินแดนและเรื่องสิทธิทางการศาล

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2451 เป็นต้นมา วิกฤติการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับการเมืองระหว่างประเทศของไทยได้คลี่คลายลง เพราะไทยสามารถเจรจาทกลงกับฝรั่งเศสและอังกฤษได้สำเร็จ และทำสนธิสัญญาระหว่างไทย-ฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2449 และระหว่างไทย-อังกฤษ ใน พ.ศ. 2451 ซึ่งมีส่วนช่วยกระตุ้นให้รัฐบาลได้หันมาทุ่มเทกับงานการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ต่อจากประมวลกฎหมายลักษณะอาญาได้ทันที โดยลดภาระกิจทางการทูตลง

กระนั้นก็ตามรัฐบาลยังมีข้อจำกัดเกี่ยวกับการสรรหาบุคคลมารับผิดชอบในการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เพราะนักกฎหมายไทยที่สำเร็จการศึกษาจากระบบการศึกษาของตะวันตกมีน้อยประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง การที่ไทยต้องจ้างชาวฝรั่งเศสเข้ามาทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาการร่างกฎหมายต่อไปตามข้อตกลงระหว่างรัฐบาลไทยกับฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2447 จนครบ 9 คน ซึ่งมีอยู่ ใน พ.ศ. 2451 แล้ว 5 คน นั้น เป็นเหตุให้รัฐบาลขาดบทบาทในการเข้าควบคุมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไปบ้างระหว่าง พ.ศ. 2451-2459 จึงปล่อยให้คณะกรรมการที่ปรึกษาการร่างกฎหมายชาวฝรั่งเศสมีอิสระในการยกร่างกฎหมายเป็นไปตามแนวของฝรั่งเศส ซึ่งปรากฏว่ามีบัญญัติที่ยกแล้วประมาณ 1400 มาตรา ในช่วงดังกล่าว แม้จะไม่สมบูรณ์ทีเดียว

แต่เพราะเหตุความต่อเนื่องกันระหว่างกำรยกร่างกฎหมายกับการตรวจร่างภาษาอังกฤษและการแปล ซึ่งเป็นหน้าที่ของกรรมการไทยนั้น ไม่ได้กระทำกันทั่วทั้งที่ ทำให้การดำเนินการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ต้องล่าช้าไป นอกจากนั้นคณะกรรมการชาวฝรั่งเศสบางคนจะต้องยกร่างประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ตั้งแต่ พ.ศ. 2451 และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2454 อีกด้วย จึงทำให้การใช้เวลาที่ทุ่มเทกับการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไม่ได้เต็มที่เท่าที่ควร

อันที่จริงรัฐบาลเริ่มเอาใจใส่ ศึกษาดูแลการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์อย่างจริงจังเมื่อ พ.ศ. 2453 โดยพยายามจัดระเบียบการตั้งกรรมการเป็นกอง ๆ 6 กอง แม้จะไม่สามารถดำเนินการได้ตามที่คาดหวัง เพราะกรรมการที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ไม่ค่อยมีเวลา แต่ทำให้รัฐบาลได้รับรู้ปัญหาการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มากขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ เช่น เข้าใจว่าประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มีความละเอียดอ่อนมากกว่ากฎหมายอาญา เพราะเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีความซับซ้อน บทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มีมากกว่ากฎหมายอาญา จึงต้องใช้เวลาร่างยาวนานกว่ากฎหมายอาญา และปัญหาบางประเด็นในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ รัฐบาลจะต้องกำหนดให้แน่ชัด เพราะเกี่ยวข้องกับทางเลือกระหว่างกฎหมายจารีตประเพณีของไทยกับกฎหมายตะวันตกที่ใช้กันมานานในประเทศ โดยเฉพาะกฎหมายครอบครัวและมรดก ซึ่งปรากฏว่ามีการถกเถียงกันมากที่สุดในเรื่องการจดทะเบียนสมรสให้ชายและหญิงมีคู่สมรสเพียงคนเดียว จนยุติลงได้ภายหลังการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร หลัง พ.ศ. 2475

การมีบทบาทของกรรมการไทยจึงได้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ ตามสถานการณ์ เช่น ความสำนึกของรัฐบาลที่จะต้องให้นักกฎหมายไทยเข้าร่วมกับกรรมการชาวต่างประเทศ และภูมิความรู้ของกรรมการไทยที่ได้ผ่านการศึกษามาจากต่างประเทศ ซึ่งปรากฏว่าได้มีการปรับปรุงกรรมการร่างประมวลกฎหมายเป็นระยะ ๆ นับตั้งแต่การเพิ่มกรรมการไทยที่เป็นนักกฎหมายรุ่นใหม่ซึ่งจบการศึกษาจากอังกฤษ เข้าร่วมกับกรรมการชาวฝรั่งเศส ที่มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฐ์ ทรงเป็นประธาน เมื่อ พ.ศ. 2459 และให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นนายกกรรมการร่างประมวลกฎหมายโดยตำแหน่ง ใน พ.ศ. 2462 เพื่อเข้าควบคุมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์โดยตรง จนกระทั่งการตั้งกรมร่างกฎหมายใน พ.ศ. 2466 ซึ่งมีกรรมการไทยและเจ้าหน้าที่ที่เป็นข้าราชการกระทรวงยุติธรรมมาประจำในกรมร่างกฎหมายจำนวนมากขึ้น เพราะมีหน้าที่ทั้งการร่างประมวลกฎหมายและร่างพระราชบัญญัติด้วย

การที่กรรมการไทยที่เป็นนักกฎหมายรุ่นใหม่ เข้าร่วมเป็นกรรมการมากขึ้นนั้น ทำให้ความสนใจในเป้าหมายของการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มีความชัดเจนขึ้น ดังจะเห็นว่าได้มีการข้่าเตือนกันในการประชุมกรรมการร่างประมวลกฎหมายอยู่เสมอถึงความสำคัญของสนธิสัญญาที่ไทยทำกับสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. 2463 หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เสร็จสิ้นแล้ว 3 ปี ซึ่งไทยจะต้องเร่งรีบให้มีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 1 และ 2 โดยเร็ว เพราะประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นเงื่อนไขหนึ่งในกฎหมายสำคัญ 5 ฉบับที่ไทยจะต้องทำให้สำเร็จตามสนธิสัญญาดังกล่าว เพื่อให้หลุดพ้นจากปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

นอกจากนี้ยังได้มีการตั้งข้อสังเกตการรกร่างประมวลกฎหมายของกรรมการชาวฝรั่งเศสที่ผ่านมาแล้วว่าน่าจะมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง แต่จะแก้ไขทันที ยังไม่ได้ ต้องรอให้มีการประกาศบรรพ 1 และ 2 ใน พ.ศ. 2466 ก่อน เพื่อให้บุคคลหลาย ๆ ฝ่าย ตีติง จนปรากฏว่าได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากผู้พิพากษาและทนายความว่ามีข้อบกพร่องจริง เนื่องจากบทบัญญัติที่รกร่างไม่กลมกลืนกัน จึงเป็นโอกาสให้มีการเปลี่ยนแปลงแนวทางการร่างประมวลกฎหมายแบบฝรั่งเศส เป็นแนวทางแบบเยอรมันและญี่ปุ่น นับตั้งแต่ พ.ศ. 2467 ซึ่งเมื่อกรรมการแก้ไขบรรพ 1 และ 2 แล้ว ก็ต้องแก้ไขบรรพ 3 ที่ประกาศไว้ใน พ.ศ. 2467 ด้วย และรวมทั้งการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์อีก 3 บรรพ คือ บรรพ 4-6 ก็ต้องดำเนินการให้เป็นไปตามแนวทางของเยอรมันและญี่ปุ่นด้วย โดยเฉพาะบรรพ 5-6 ยังคงยึดจารีตประเพณีของไทย สำหรับบรรพ 1-4 ได้มีการประกาศใช้ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

การเร่งรีบให้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์สำเร็จโดยเร็ว ได้เป็นประเด็นหนึ่งในการเสริมสร้างความชอบธรรมทางการเมืองของคณะกรรมการราษฎร ซึ่งเป็นรัฐบาลหลัง พ.ศ. 2475 โดยมีเป้าหมายว่าจะประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่เหลืออีก 2 บรรพ ภายใน 8 เดือน และถ้าหากรัฐบาลทำสำเร็จ การแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับบรรดาประเทศต่าง ๆ เพื่อให้หลุดพ้นจากปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจะรวดเร็วขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเรื่องหลักเอกราชของรัฐบาล ที่ต้องการให้ประเทศไทยมีเอกราชสมบูรณ์ในทุก ๆ ด้าน

แต่ปรากฏว่าหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลจะต้องประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5-6 เพียง 2 บรรพเท่านั้น ซึ่งก็ได้ยกร่างไว้จนเกือบเสร็จก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แล้ว บทบาทเกี่ยวกับการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของรัฐบาลใหม่ คือ การตรวจแก้ร่างบรรพ 5-6 และการนำเสนอเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรเท่านั้น ซึ่งเป็นการถือโอกาสสานต่องานจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่กรรมการไทยได้ดำเนินการมาแล้วก่อน พ.ศ. 2475

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้ประกาศใช้ครบทั้ง 6 บรรพ ใน พ.ศ. 2478 แต่ผลจากการเจรจาของรัฐบาลกับต่างประเทศที่ทำสนธิสัญญากับไทยระหว่าง พ.ศ. 2463-2469 นั้น ได้เสร็จก่อนกำหนดระยะ 5 ปี ตามที่มีเงื่อนไขตกลงไว้ในสนธิสัญญาดังกล่าว หลังจากการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แล้วว่าไทยจะหลุดพ้นจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขต โดยสามารถแก้ไขสนธิสัญญาไม่เป็นธรรมกับประเทศต่าง ๆ เหล่านั้นได้เสร็จในระยะเพียง 3 ปี จึงเป็นอันว่าไทยหลุดพ้นจากปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตโดยสิ้นเชิง และมีเอกราชทางการศาลสมบูรณ์ ใน พ.ศ. 2481

แม้ว่าประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์จะมีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิของบุคคลและมีหลักการยุติธรรมเปลี่ยนแปลงไปจากกฎหมายดั้งเดิมของไทยนั้น ซึ่งนับว่าเป็นกฎหมายที่มีความก้าวหน้าสำหรับสังคมไทยในขณะนั้น (พ.ศ. 2451-2478) แต่เนื่องจากสภาพการณ์ทางวัฒนธรรมการปกครองของไทยดั้งเดิมไม่เอื้อให้ประชาชนรับรู้กฎหมาย เพราะถือว่ากฎหมายเป็น

คู่มือของผู้ปกครองเท่านั้น แม้กระทั่งมีการสร้างความสำนึกในการรับรู้กฎหมายขึ้นตามลำดับ นับตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งการมีโรงเรียนกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ซึ่งก็มักเป็นเรื่องของผู้สนใจใฝ่รู้เท่านั้น ยังไม่อาจสร้างความรับรู้ให้เกิดขึ้นใหม่ในหมู่ชนทั่วไป วิธีการเข้าถึงกฎหมายโดยตรงสำหรับประชาชนค่อนข้างยาก จึงมักจะผ่านกระบวนการยุติธรรมที่ได้ปรับปรุงใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับตั้งแต่ระบบการศาลและผู้พิพากษา อัยการ และทนายความ ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของสถาบันยุติธรรม กระบวนการเหล่านี้คือย ๆ เข้ามาแทนที่วิธีการร้องทุกข์ของราษฎรตามวิธีการถวายฎีกาที่มีมาแต่เดิม เพราะการรับรองสิทธิและหลักความยุติธรรมในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งมีอย่างกว้างขวางนั้น ได้ตอบสนองความต้องการให้การเรียกร้องสิทธิทางการศาลของประชาชน แม้จะไม่รู้กฎหมายก็สามารถเข้าถึงกระบวนการดังกล่าวได้โดยผ่านทนายความอัยการและผู้พิพากษา โดยเฉพาะผู้พิพากษานั้นก็ทำหน้าที่เป็นสถาบันยุติธรรมแทนองค์พระมหากษัตริย์ที่เคยมีมาแต่ดั้งเดิม

บรรณานุกรม

เอกสารที่ตีพิมพ์

หนังสือ

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. วิวัฒนาการระบบธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย.

กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.

ชจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519.

จักรปาณี ศรีศิลป์วิสุทธิ, หลวง. เรื่องของเจ้าพระยามหิธร. พระนคร : โรงพิมพ์ไตรผลสาร, 2499.

เจนนิเฟอร์ เวย์นคฺซ์แมน. การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์.

แปลโดย ชื่นจิตร อ่ำไพพรรณ. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2528.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยด้านสังคม. กรุงเทพมหานคร : ดันอ้อ, 2519.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต. เอกสารการเมืองการปกครองของไทย (พ.ศ.2417-2477). กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532.

เดวิด บรูซ จอห์นตัน. สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2475. บรรณาธิการแปลโดย พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

แถมสุข นุ่มนนท์. "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ.1900-1909" วรรณไวทยากร. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2514.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2535.

เนติบัณฑิตยสภา. เฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2525.

- ดี.ดี. ราเฟล. จริยปรัชญา. แปลโดย พรพิไล ตมั่งรักษ์สิทธิ์. กรุงเทพมหานคร :
คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2537.
- ประสพชัย ยามาลี, ผู้รวบรวม. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1-6.
พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2502.
- ไพศิษฐ์ พิพัฒนกุล. "ระบบกฎหมายและการศาลของฝรั่งเศสและเยอรมัน"
รพี'23. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการนักศึกษาสำนักอบรมกฎหมาย
เนติบัณฑิตยสภา จัดพิมพ์, 2523.
- ภารดี มหาจันทร์. ประวัติศาสตร์การปกครองไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. ชลบุรี ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, 2524.
- มโหสถศรีพิพัฒน์, มหาอำมาตย์ตรี พระยา. ผู้จัดพิมพ์. การตรวจชำระและร่าง
ประมวลกฎหมายฉบับของ นายเรเน กียอง. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ-
พิพรรฒธนากร, 2472.
- มาลัย จันสัญญาชัย, ผู้รวบรวม, ประชุมสารบัญคำพิพากษาฎีกา ตอน 4. พระนคร :
โรงพิมพ์เดลิเมล, 2478.
- ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง. เลิกเซอร์ของพระเจ้าฟ้าเธอกรมหลวงราชบุรี
ดิเรกฤทธิ์. พระนคร : กรุงเทพบรรณาการรวมรวมพิมพ์, 2468.
- โรแบร์ต แลงการ์ด. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร :
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526.
- _____ . ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 2. กรุงเทพมหานคร. มูลนิธิ-
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526.
- _____ . ผู้รวบรวม. กฎหมายตราสามดวง ฉบับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เล่ม 1. พระนคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2482.
- รองพล เจริญพันธ์. กฎหมายแพ่งหลักทั่วไป เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร :
เจริญการพิมพ์, 2520.
- วรรณไวทยากร, พระองค์เจ้า. ประวัติการทูตของไทย. พระนคร : สำนัก-
ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2486.

- วรัถกัตติพิบูลย์, พระ. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. พระนคร : สมาคมสังคม-
ศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2512.
- สมพร พรหมพิลาชัย, ผู้รวบรวม. คำพิพากษาฎีกา พ.ศ.2474-2505. พระนคร :
โรงพิมพ์อักษรสาส์น, 2508.
- สมภพ มานะรังสรรค์. เศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครอง
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร :
โครงการเผยแพร่งานวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.
- สมยศ เชื้อไทย. นิติปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : วิทยุชน. พ.ศ.2536.
_____. บรรณาธิการ. รวมบทความในโอกาสครบรอบ 60 ปี ดร.ปรีดี
เกษมทรัพย์, กรุงเทพมหานคร : พี.เค. พรินติ้งเฮ้าส์, 2531.
- สารนิย ประสาส์น, หลวง. พัฒนาการศึกษากฎหมายในประเทศไทย. พระนคร :
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2499.
- เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. กฎหมายลักษณะอุกฤษยา. พระนคร : คณะกรรมการ
จัดงานอนุสรณ์อุกฤษยา, 2510.
- แสวง สุนทรกะลัมภ์, ผู้รวบรวม. ย่อคำพิพากษา พ.ศ.2475-2506. พระนคร :
แพร่พิทยา, 2507.
- เสถียร ลายลักษณ์, ร.ต.ท. ผู้รวบรวม. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8
พ.ศ.2416. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมลล์, 2478.
_____. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 พ.ศ.2399. พระนคร : โรงพิมพ์
เดลิเมลล์, .2478.
_____. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 จ.ศ.1229 (พ.ศ.2410).
พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมลล์, 2478.
_____. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8 จ.ศ.1230 (พ.ศ.2411)
พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมลล์, 2478.
_____. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13 ร.ศ.110 (พ.ศ.2434).
พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมลล์, 2478.

- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 24 ร.ศ.130 (พ.ศ.2454).
พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477.
- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 41 พ.ศ.2471. พระนคร :
โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2476.
- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9 จ.ศ.1249 (พ.ศ.2420).
พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477.
- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 14 พ.ศ.2437. พระนคร :
โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478.
- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 พ.ศ.2443. พระนคร :
โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477.
- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 11 พ.ศ.2430. พระนคร :
โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477.
- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 พ.ศ.2394. พระนคร :
โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478.
- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6 พ.ศ.2402. พระนคร :
โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478.
- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 พ.ศ.2410. พระนคร :
โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478.
- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 พ.ศ.2445. พระนคร :
โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478.
- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 36 พ.ศ.2466. พระนคร :
โรงพิมพ์ห้องสมุดไท, 2477.
- _____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 20 พ.ศ.2448. พระนคร :
โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477.
- _____ . ประจำกฎหมายประจำศก เล่ม 28 พ.ศ.2457. พระนคร :
โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477.

สมเกียรติ วันทะนะ. "เมืองไทยยุคใหม่ สัมพันธภาพระหว่างรัฐบาลกับประวัตินิติศาสตร์สำนัก". อยู่เมืองไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. รวมบทความทางสังคมและการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่นิติศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ครบรอบ 60 ปี, 2530.

โอเดียนสโตร, สำนักพิมพ์. ผู้รวบรวม. ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง พ.ศ. 2477. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองวิทยา, 2511.

อิชิอิ โยเนะโอะ และโยชิโกะ ทาชิฮารุ. ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530.

วารสาร

ชาญชัย แสวงศักดิ์ และคนอื่น ๆ. "อิทธิพลของฝรั่งเศสในการปฏิรูปกฎหมายไทย".

วารสารกฎหมายปกครอง. เล่ม 3, ตอน 3 (ธันวาคม 2527) : 673-675.

เดช บุนนาค. "การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นการปฏิวัติหรือวิวัฒนาการ"

สังคมศาสตร์ปริทัศน์. (ประจำเดือนธันวาคม 2509) : 59-61.

ทวี ฤกษ์จำนง. "รายงานการประชุมร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และ

บันทึกประกอบ. บทบัญญัติ เล่ม 20, ตอน 3 (กรกฎาคม 2505) :

606-607.

สถิตย์ ลิ้มพงศ์พันธ์. "ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสำนักความคิดสังคมวิทยากฎหมาย".

นิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่ 9, ฉบับที่ 1 (มิถุนายน-สิงหาคม 2520) : 1-19.

หยุด แสงอุทัย. "การร่างกฎหมายในประเทศไทย". วารสารนิติศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เล่ม 1, ตอน 3 (ธันวาคม 2512) : 106-137.

แอล คูปลาตร์. "กฎหมายปกครอง". นิติสาร แผนกสามัญ ปีที่ 1, เล่ม 1

(2471) : 42-49.

วิทยานิพนธ์

- กนิษฐา ชิตช่าง. "มูลเหตุการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127." วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2532.
- จุงโซ อีอิดะ. "การรับกฎหมายสมัยใหม่จากตะวันตกในประเทศไทย : ศึกษา
เปรียบเทียบกับกรณีของประเทศไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขา
วิชานิติศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
- ทรงศรี อาจอรุณ. "การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับมหา-
อำนาจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2502.
- ทัศนากา อวาร. "หนังสือกฎหมายไทยและแหล่งสะสม." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหา-
บัณฑิต สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514.
- นันทกา พลชัย. "การถวายฎีกาและการจัดระเบียบราชการศาลฎีกา." วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.
- พัชรินทร์ เปี่ยมสมบูรณ์. "การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2411
ถึง พ.ศ.2478." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- มนู อุดมเวช. "การปฏิรูปการศาลส่วนกลางของกระทรวงยุติธรรม ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, 2516.
- รัตนภาพร เศรษฐกุล. "ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ.
2416-2480)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์.
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- ละออทอง อัมรินทร์รัตน์. "การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ.
2411-2475." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์.

- บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- สนั่น รัตนโสภณ. "วิวัฒนาการบรรษัทต่างชาติในประเทศไทย พ.ศ.2398-2484." วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต "สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- เสาวลักษณ์ คุณประยูร. "นโยบายของรัฐบาลสยามต่อผู้กระทำผิดทางด้านศาล และการราชทัณฑ์ พ.ศ.2434-2458." วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.
- อัญชลี สุธาสันต์. "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชกาลที่ 5." วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

สิ่งพิมพ์รัฐบาลและเอกสารอื่น ๆ ของทางราชการ

- "พระราชบัญญัติลักษณะทาส ร.ศ.124 (พ.ศ.2448)." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 22, 1 เมษายน ร.ศ.124 (พ.ศ.2448).
- "พระราชบัญญัติกรรมนุญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ.2475." ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 160 ฉบับที่ 149.
- ที่ดิน, กรม. การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัชมุนตรี, 2511.
- อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายศวง ยารสเอก. วันที่ 12 ธันวาคม 2511.
- ร่างกฎหมาย, กรม, ผู้รวบรวม. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1-2 ฉบับ พ.ศ.2466. พระนคร : กรมร่างกฎหมายจัดพิมพ์, 2466.
- "รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475". ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 529. (10 ธันวาคม 2475).
- เลขาธิการรัฐสภา, สำนักงาน. รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 26 ถึงครั้งที่ 54 สมัยประชุมวิสามัญ. พ.ศ.2477 เล่ม 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2522.

ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. "รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 16/2475." 12 สิงหาคม พ.ศ.2475. ง3/สผ./2475/16.

____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. "รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 37." 18 มกราคม พ.ศ.2476. ง3/สผ./2476/37.

____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. "รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 26 (สามัญ)." 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2477. ง3/สผ./2477/26.

____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. "รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 46 (สามัญ)." 18 มีนาคม พ.ศ.2477. ง3/สผ./2477/46.

____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 69 (สามัญ)." 31 มีนาคม พ.ศ.2477. ง3/สผ./2477/69.

สนธิสัญญา, กรม. สัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่าง-ประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 1 (พ.ศ.2110-2412).

พระนคร : พระจันทร์การพิมพ์, 2511.

ยุติธรรม, กระทรวง. คำจารึกในหิรัญบัฏ และวัฒนธรรมทางศาล. พระนคร : ม.ป.ท., 2505. พิมพ์ในงานกฐินพระราชทานวัดสามพระยา วันที่ 2 พฤศจิกายน 2505.

เอกสารที่ยังไม่ตีพิมพ์

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

คณะกรรมการกฤษฎีกา, สำนักงาน. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา สคก. 1.1/1 เล่ม 74. "บันทึกกองร่างกฎหมาย เรื่องการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์." 1 เมษายน - 2 สิงหาคม พ.ศ.2472.

____. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. สคก.1 เล่ม 36.

"ทูตอังกฤษส่งความเห็นในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3" 20 กุมภาพันธ์ - 24 มกราคม พ.ศ.2421.

____. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา สคก. 1.1/1 เล่ม 79

"หนังสือพระยาจินดาภิรมย์ ถึงเจ้าพระยามหิธร." 8 มีนาคม พ.ศ.2472.

- ____. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. สดก.1 เล่ม 80.
"ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4." 11 เมษายน พ.ศ.
2473 - 13 มกราคม พ.ศ.2474.
- ____. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. สดก.3 เล่ม 8(3).
"สำเนารายงานการประชุมกรรมการร่างกฎหมาย." 1 กันยายน - 31
ตุลาคม พ.ศ.2471.
- ____. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. สดก.3 เล่ม 8(5).
"รายงานการประชุมกรรมการร่างกฎหมาย." 2 มกราคม - 30 มีนาคม
พ.ศ.2471.
- ____. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. สดก.1 เล่ม 196.
"ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5." 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ.
2472 - 20 มกราคม พ.ศ.2474.
- ____. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. สดก.1 เล่ม 198(1).
"ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5." 18 สิงหาคม
พ.ศ.2475 ถึง 7 พฤษภาคม พ.ศ.2478.
- ____. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. สดก.1 เล่ม 20.
"หนังสือเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึงพระสารสาส์นประพันธ์." 10 สิงหาคม
พ.ศ.2476.
- ____. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. สดก.1 เล่ม 191.
"ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ.
2477." 31 มกราคม - 32 มีนาคม พ.ศ.2477.
- ____. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. สดก.3 เล่ม 1.
"สำเนารายงานการประชุมกรรมการชำระประมวลกฎหมายแพ่งและ
พาณิชย์." 30 เมษายน - 25 มีนาคม พ.ศ.2464.
- ____. เอกสารสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. สดก.3 เล่ม 6(2).
"สำเนารายงานการประชุมคณะกรรมการร่างกฎหมาย." 2 กันยายน -
3 ธันวาคม พ.ศ.2469.

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ

- ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5
กระทรวงยุติธรรม. ร.5 ย.2/32 "เรื่องร่างประมวลกฎหมายแพ่ง."
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ. รัชกาลที่ 6
กระทรวงยุติธรรม ร.6 ย.12.1/1. "เรื่องประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์
แผนกที่เกี่ยวกับตัวบทกฎหมาย." 30 กันยายน 2452-15 ตุลาคม 2463.
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6
กระทรวงยุติธรรม. ร.6ย.12.1/2 "ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์
เกี่ยวกับธุรการและในฐานะเป็นกรรมการ." 8 สิงหาคม พ.ศ.2453 ถึง
8 มิถุนายน พ.ศ.2465.
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6
กระทรวงยุติธรรม. ร.6ย.12.1/4 "เรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวบทกฎหมาย บรรพ
1-2." 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2464 - 4 สิงหาคม พ.ศ.2466.
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6
กระทรวงยุติธรรม. ร.6ย.2/1. "การประชุมเสนาบดี." 22 มกราคม
พ.ศ.2454.
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6
ร.6 ย.12.1/8 "เรื่องกรรมการตรวจแก้ร่างและคำแปลประมวลกฎหมาย
แพ่งและพาณิชย์." 20 ธันวาคม พ.ศ.2465 - 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2467.
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5
เบ็ดเตล็ด ร.5 ย.9/89. "บันทึกนายฮอร์ช ปาดูร์ ถึงเสนาบดีกระทรวง
ยุติธรรม." 28 ธันวาคม พ.ศ.2453.
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5
ร.5 ย. ย.9/115. "ว่าจ้างนายปาดูร์ หมอกฎหมายชาวฝรั่งเศส."
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6
กระทรวงยุติธรรม. ร.6 ย. 2/44. "ประกาศตั้งคณะร่างกฎหมาย."
27 ตุลาคม พ.ศ.2466.

- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ร.5 ย.2/1 "หม่อมเจ้าจรรุญศักรัตน์ กฤดากร กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว."
14 มิถุนายน พ.ศ.2453.
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด. ร.5 ย.2/16. "เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบการแผ่นดิน พ.ศ.2427."
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ. ร.5 ต.2/25. "พระราชหัตถเลขา สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระยาสุริยอนุวัตร พ.ศ.2444."
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ. ร.5 ต.2/6. "เรื่องจ้าง มร.ยัคแม็งส์ เข้ารับราชการ."
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการรัฐมนตรี. (2) สร.0201.12. "หนังสือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ถึงพระสารสาสน์-ประพันธ์." 21 กรกฎาคม พ.ศ.2475.
- ____. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการรัฐมนตรี. (2) สร.0201.17/6. "หนังสือประธานคณะกรรมการราษฎร ถึงเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม." 19 สิงหาคม พ.ศ.2475.

สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการรัฐมนตรี

เลขาธิการคณะกรรมการรัฐมนตรี, สำนักงาน. แผนกเก็บและห้องสมุด กองกลาง.

"รายงานการประชุมคณะกรรมการราษฎร ครั้งที่ 2." 30 มิถุนายน 2475.

____. แผนกเก็บและห้องสมุด กองกลาง. "รายงานการประชุมคณะกรรมการราษฎร ครั้งที่ 1." 2 เมษายน 2476.

____. แผนกเก็บและห้องสมุด กองกลาง. "รายงานการประชุมคณะกรรมการราษฎร ครั้งที่ 10." 8 กรกฎาคม 2475.

สิ่งพิมพ์ภาษาอังกฤษBOOKS

René Guyon, The Work of Codification in Siam. Paris :
Imprimerie National, 1919.

Nathabanja, Luang. Extraterritoriality in Siam. Bangkok :
Daily Mail, 1924.

Rong Sayamananda. History of Thailand. Bangkok : Thaiwatana-
panich Co., LTD, 1973.

Engle, David M. Law and Kingship in Thailand During the
Reign of King Chulalongkorn. U.S.A. : Center for South
and Southeast Asian Studies, the University of Michigan,
1975.

ประวัติการศึกษา

นายพรรคดี ผกากรอง วุฒิการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอก
ประวัติศาสตร์ โทสังคมวิทยา จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เมื่อ พ.ศ.2520
เข้าศึกษาต่อในระดับมหาบัณฑิต ของมหาวิทยาลัยศิลปากร ใน พ.ศ.
2533

ปัจจุบันรับราชการครู สังกัดกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
ตำแหน่งผู้ช่วยผู้อำนวยการ โรงเรียนพรหมคีรีพิทยาคม อำเภอพรหมคีรี จังหวัด
นครศรีธรรมราช ช่วยราชการโรงเรียนสตรีวัดระฆัง กรุงเทพมหานคร